

งานวิจัยเรื่อง

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ

Politics of Local Knowledge on Biodiversity Resources

ผู้วิจัย

นายกฤษฎา บุญชัย
นางสาววรินทร์า ไกยูรวงศ์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	i
บทคัดย่อภาษาไทย	i
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ii
บทสรุปผู้บริหาร	iv
บทที่ 1 บทนำ	1
บทนำ	3
โจทย์การศึกษา	3
ขอบเขตการศึกษา	3
วิธีการศึกษา	3
คำหลักที่ใช้	3
บทที่ 2 บทสำรวจแนวคิด	5
การให้ความหมายต่อ “ความรู้ท้องถิ่น”	5
นิเวศวัฒนธรรมในมิติความหลากหลายทางชีวภาพ	8
ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	12
นิเวศการเมือง/ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม	16
การเชื่อมโยงทงแนวคิด ทฤษฎี	17
บทที่ 3 นัยสำคัญของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นระดับสากล	19
ความหลากหลายทางชีวภาพกับมิตินิเวศวิทยาการเมือง	19
นัยทางเศรษฐกิจการเมืองของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น	21
ปัญหาของประเทศกำลังพัฒนาต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพ	22
ขบวนการชุมชนกับการปกป้องนิเวศและวัฒนธรรม	22
ข้อถกเถียงระหว่างประเทศเรื่องสิทธิชุมชนกับทรัพยากรชีวภาพ	24
บทที่ 4 การเมืองของความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพ	26
การเมืองของทรัพยากรชีวภาพ	27
การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ	29

บทที่ 5 ประวัติศาสตร์การครอบงำทรัพยากรชีวภาพในยุคอาณานิคม	34
โครงสร้างการจัดการทรัพยากรชีวภาพและผลกระทบ	36
บทสรุปเบื้องต้นต่อการเมืองระหว่างประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพ	38
บทที่ 6 สถานะของความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในสภาวะ	40
หลังอาณานิคม	
ความไม่สอดคล้องระหว่างระบบทรัพย์สินทางปัญญา	42
กับความรู้ท้องถิ่น	
ทิศทางนโยบายระหว่างประเทศด้านความรู้ต่อทรัพยากรชีวภาพ	44
ปมปัญหาทางนโยบายระหว่างประเทศและในประเทศ	44
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	46
ประวัติศาสตร์การครอบงำทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น	46
การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพภายใต้	48
โครงสร้างการครอบงำ	
ทิศทางนโยบาย	49
ข้อเสนอแนะนโยบาย	50
ภาคผนวก	51
กฎกติการะหว่างประเทศในด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น	51
กฎหมายและนโยบายในประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพ	64
และความรู้ท้องถิ่น	
บรรณานุกรม	74

บทคัดย่อ

การเมืองเรื่องความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ

งานวิจัยเรื่อง "การเมืองเรื่องความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" เริ่มต้นจากการมองว่า ความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพมิใช่เป็นเรื่องบทบาทวัฒนธรรมต่อการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไป แต่มีนัยทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่สลับซับซ้อน โดยเฉพาะสถานการณ์ที่ความรู้ท้องถิ่นได้ยกระดับความสำคัญขึ้น จากความรู้ที่ไม่น่าเชื่อถือกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่แย่งชิงกันในระดับโลก

งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการตอบคำถามที่ว่า ประวัติศาสตร์โครงสร้างการจัดการทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเป็นอย่างไร มิติทางการเมืองในเรื่องดังกล่าวในกระแสการทำให้เป็นสินค้าในระดับระหว่างประเทศเป็นอย่างไร และส่งผลกระทบต่อกำหนดนโยบายระหว่างประเทศอย่างไร ขณะเดียวกันนั้นขบวนการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนเพื่อต่อรองความหมายในด้านสิทธิความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพได้นำมาสู่การปรับเปลี่ยนทิศทางการนโยบายระหว่างประเทศในด้านดังกล่าวอย่างไร

จากการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นพัฒนาขึ้นมาตั้งแต่ยุคอาณานิคมที่ประเทศยุโรปรู้จักคุณค่าของทรัพยากรชีวภาพโดยอาศัยความรู้ท้องถิ่นของชนพื้นเมืองในประเทศโลกที่สามเป็นแนวทาง และเริ่มแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นไปเพื่อสั่งสมความมั่งคั่ง สร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ การเมืองของตน แม้ล่วงถึงปัจจุบัน โครงสร้างการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก แต่ได้พัฒนารูปแบบซับซ้อนผ่านรูปแบบการศึกษาวิจัย และโครงการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ และข้อตกลงระหว่างประเทศที่เปิดเสรีด้านการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นทั่วโลก พร้อมกับผลักดันระบบทรัพย์สินทางปัญญาในการผูกขาดความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรเหล่านี้

การทำให้ความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งมีหลักการที่ต่างกันจะปิดกั้นกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งจะทำให้ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคมอ่อนแอลง

ทิศทางการนโยบายด้านดังกล่าวควรจะต้องสร้างระบบที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยน หมุนเวียนของความรู้ท้องถิ่นเพื่อให้เกิดพัฒนาก้าวหน้า และเป็นไปเพื่อการคุ้มครองสิทธิในการใช้ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีพของชุมชน และเพื่อประโยชน์ของสังคม

ดังนั้นสิทธิชุมชนต่อความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพควรจะต้องมีความยืดหยุ่น ในกรณีที่ไม่ใช่การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ สิทธิดังกล่าวเปิดกว้างให้สาธารณะเข้าถึงเพื่อประโยชน์ทั้งต่อชุมชนและสังคม แต่ในกรณีการใช้ประโยชน์จากความรู้ท้องถิ่นในเชิงพาณิชย์ ชุมชนท้องถิ่นจะต้องมีสิทธิอันชอบธรรมในการจัดการความรู้และทรัพยากรชีวภาพ โดยให้รัฐเข้าร่วมตรวจสอบเพื่อให้ประโยชน์ตกสู่ชุมชนและประเทศชาติ

ABSTRACT

The politics of local knowledge on biodiversity resources is the topic of research to analyze importance of local knowledge on biodiversity resources in the context of international political forum. In the past local knowledge was considered an irrational and non-valuable. However in complex social, cultural, and political situations particularly in the global context local knowledge plays important role in setting up social system and values. It is found that local knowledge plays a vital role in making a society. Despite this fact the local knowledge is being treated simply a commodity most of the time and is being exploited by the industrial countries and multinational corporations to get more benefits for themselves.

The research is focused on to address mainly the following questions;

1. How the history of the structure of management on biodiversity resources and local knowledge guides us in global context.
2. How the international politics converts local knowledge into mere a cultural commodity in the global context?
3. What is the impact of the current structure of management on biodiversity resources and local knowledge in forming international policy on intellectual property rights and agreement between local and international agencies working in the field of biodiversity?
4. How the movement of farmers and local people at grass root level can help negotiating in setting up policies concerning management of biodiversity resources and their fundamental rights in the current global context and in changing the current policy of 'intellectual property rights' (IPR)?

This study pointed that the monopolistic structure of bio-resources and local knowledge had been developed since the colonial period. When the European countries discovered the value of bio-resources in the form of indigenous knowledge in the third-world countries they started exploiting them. They began to seize resources and knowledge for collecting wealth, growing their economies and expanding their power. Until now, that structure has not changed so much rather it has become more complex. The multinational companies have adopted a new method to exploit indigenous knowledge and resources of biodiversity. They have involved other sectors of the society at local and international level to fulfill their objectives. They promote and support different research projects, the international exchange programs and formulate international agreements aiming free access to the bio-resources and knowledge and allegedly push intellectual property rights (IPRs) to monopolize knowledge and resources in favor of their own benefits.

If local knowledge on bio-resource is being covered under IPRs, local people will be deprived of its use and will be pushed away from the benefits they deserve. Practice of IPRs may cause an adverse effect and may discourage people to participate in managing natural resources at local level in the long run. In order to protect their rights and to counter attack the multinational companies, sometimes local people also try to go for IPRs. It does not serve any purpose rather it creates conflict in the society. To avoid any such conflict it is suggested that the concept of IPRs should be followed to protect the community rights.

To conclude, the community rights on local knowledge and bio-resources should be flexible and non-commercial. Even in case of commercial use of the bio-resources a portion of the income should be distributed among the local people. Communities should be encouraged to follow the system of exchanging and circulating local knowledge and protecting community rights, which is the basis of IPRs. They should be allowed to use knowledge and other bio-resources in order to develop themselves and the society as well.

บทสรุปผู้บริหาร

บทนำ

ปัญหาเชิงโครงสร้างต่อการเสื่อมของทรัพยากรชีวภาพหรือพันธุกรรมท้องถิ่นเป็นปัญหาเรื้อรังมาตลอดระยะเวลา 40 ปี นับตั้งแต่ปฏิวัติเขียว และการผูกขาดทรัพยากรของรัฐ โดยกีดกันชุมชนไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนทำลายฐานทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้แก่ชนชั้นนำในภาคเมืองและอุตสาหกรรม

ปัญหาประการหนึ่งที่สัมพันธ์ต่อการปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนก็คือ การปฏิเสธความรู้ท้องถิ่นของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในด้านระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากร และการผลิต การปิดกั้นและแยกขาดชุมชนออกจากฐานทรัพยากร ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสร้างความรู้เพื่อการดำรงชีพอย่างยิ่ง การเมืองของการควบคุมทรัพยากรดำเนินไปบนพื้นฐานของการปิดกั้นความรู้ท้องถิ่น

แต่มิติทางการเมืองต่อทรัพยากรชีวภาพกำลังเปลี่ยนมาสู่ยุคที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญและยอมรับบทบาทของทรัพยากรพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่น ทั้งนี้สืบเนื่องจากการขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประเทศมหาอำนาจและบริษัทข้ามชาติที่มุ่งเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในประเทศซีกโลกใต้อย่างเสรี และต้องการผูกขาดไว้ด้วยระบบทรัพย์สินทางปัญญา ฐานะของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่จะต้องถูกปฏิเสธหรือกีดกัน แต่อยู่ในฐานะที่ประเทศมหาอำนาจ บริษัทข้ามชาติ และรัฐต้องการผนวกควบ (Co-optation) เพื่อให้กลายเป็น "สินค้า" ที่รัฐและทุนจะแสวงประโยชน์อย่างจริงจัง

"การเมืองของความรู้ท้องถิ่นจึงมีความซับซ้อน ลึกซึ้ง เพราะกระบวนการสร้างความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพเกิดขึ้นจากบทบาทของชาวนา ชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร คัดสรร ดัดแปลง ปรับแต่งไปตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละที่ ทรัพยากรพันธุกรรมถูกจัดวางร่วมกับระบบเกษตรพื้นบ้าน และการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทั้งระบบ การดำรงอยู่ของทรัพยากรพันธุกรรมจึงขึ้นอยู่กับสิทธิการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิการพัฒนาาระบบเกษตรพื้นบ้านโดยอิสระ และสิทธิในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของตนเอง

โครงการศึกษา "การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" จึงมีเป้าหมายเพื่อศึกษาทำความเข้าใจ สถานการณ์การเมืองของความรู้ท้องถิ่นในสถานการณ์ใหม่ โดยพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจตั้งแต่ระดับโลก มาสู่รัฐ และท้องถิ่นต่อการการก่อตัวทางนโยบายของการแปลงความรู้ท้องถิ่นให้เป็นสินค้า เพื่อให้เข้าใจการเมืองเรื่องความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบใหม่ให้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็มุ่งศึกษาทำความเข้าใจ ระบบคิด และกระบวนการสร้างความรู้ของชุมชนท้องถิ่นต่อความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อต่อสู้ ต่อรองกับการเมืองของความรู้ในรูปแบบใหม่

แนวคิด ทฤษฎีในการศึกษา

ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพผ่านมโนทัศน์นิเวศวัฒนธรรมช่วยให้เราเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิเวศกับวัฒนธรรมได้ก่อรูประบบคิด ความเชื่อ ความรู้ และวัฒนธรรมการผลิตและบริโภคของชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพ ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้ทำให้วิถีคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมทางวัฒนธรรมที่มีต่อนิเวศหรือธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป อันส่งผลต่อความรู้ท้องถิ่นที่มีต่อทรัพยากรชีวภาพก็ปรับตัวตามไปด้วย ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสลับซับซ้อนระหว่างมุมมองที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มาสู่มนุษย์หรือเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง

การวิเคราะห์จากแง่มุมระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรได้ทำความเข้าใจต่อความสัมพันธ์ทางอำนาจของชุมชนในการต่อรอง และจัดการความขัดแย้งโดยการใช้ระบบสิทธิของชุมชนซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมประเพณีเดิม และถูกพัฒนาขึ้นใหม่จากการเผชิญปัญหาใหม่ๆ ที่มากระทบ ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพก็กลายเป็นสนามของการต่อสู้ด้านสิทธิ เมื่อทรัพยากรและความรู้ได้กำลังถูกช่วงชิง ผูกขาด หรือถูกปิดกั้นทั้งจากรัฐ กลุ่มทุน บริษัทข้ามชาติ ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในสถานการณ์ความขัดแย้งเรื่องสิทธิจึงมีนัยสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจที่มากกว่าเพียงการมองความรู้เฉพาะเพียงมิติเชิงคุณค่า

เมื่อนำแนวคิดเรื่องนิเวศการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาเชื่อมต่อ ทำให้เปิดมุมมองทางการเมืองทั้งในเชิงสัญลักษณ์และวัตถุประสงค์ต่อความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในระดับของการต่อสู้ระหว่างชุมชนกับอำนาจต่างๆ เช่น รัฐ ทุน ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลกได้ชัดเจนขึ้น ทั้งในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาว่าเหตุใดการเมืองในเรื่องความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพจึงทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่หลากหลาย การเลือกยุทธศาสตร์การต่อสู้ การเชื่อมประสานพันธมิตร การเปิดพื้นที่ทางการเมือง พื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ในบริบทของการเมืองในประเทศและระหว่างประเทศ

นัยทางเศรษฐกิจการเมืองของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

ความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพเป็นประเด็นทางนโยบายในเวทีระหว่างประเทศจากการผลักดันของประเทศโลกที่สามที่เผชิญสถานการณ์ที่ประเทศอุตสาหกรรม ดลอดจนบริษัทข้ามชาติได้แย่งชิงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นไปพัฒนาอุตสาหกรรมชีวภาพ ทั้งที่ตลอดยุคล่าอาณานิคมปัญหาการทำลายฐานทรัพยากร การนำความรู้ท้องถิ่นไปสร้างความมั่งคั่งแก่เจ้าอาณานิคมก็เกิดขึ้นมาตลอดเวลา แต่ที่ประเด็นเรื่องความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพกลายเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจยิ่งก็เพราะว่า การเติบโตของอุตสาหกรรมเทคโนโลยีชีวภาพในระดับโลก เห็นได้จากหนึ่งในสี่ของยาทั่วโลกมาจากพืช ซึ่งเข้าถึงได้โดยการสืบค้นความรู้ท้องถิ่น มูลค่าทางเศรษฐกิจของยาทั่วโลกที่มาจากทรัพยากรพันธุกรรมสูงถึงปีละ 500-800 พันล้านเหรียญสหรัฐ ด้วยเหตุนี้ทรัพยากรชีวภาพจึงได้รับการขนานนามว่าเป็น "Green Gold"

ไม่เพียงแต่มิติด้านเศรษฐกิจ การพัฒนา และการเมือง ความรู้ท้องถิ่นยังกลายเป็นคลังแห่ง “ทางเลือก” สำคัญต่อแสวงหาแนวทางอยู่ร่วมกับธรรมชาติ จัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และทางเลือกดังกล่าวนี้กำลังมีบทบาทท้าทายความรู้วิทยาศาสตร์ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในระบบทุนนิยมอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้ความรู้ท้องถิ่นจะถูกมองว่ามีนัยความสำคัญที่หลากหลาย แต่ด้วย เศรษฐศาสตร์การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ ทำให้ประเด็นเรื่องการเข้าถึง ทรัพยากรและความรู้ ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อความรู้ และการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากความรู้กลายเป็นประเด็นหลักในเวทีข้อตกลงระหว่างประเทศ

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ

การแปลงรูปความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพภายใต้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาจะจำกัด สิทธิในการเข้าถึง และการใช้เฉพาะการค้าเท่านั้น ไม่รวมถึงการใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันนี้เส้น แบ่งระหว่างการใช้งานกับชีวิตประจำวันเลือนราง เพราะวิถีการใช้ทรัพยากรชีวภาพในการผลิตผลิต ของชุมชนสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างแยกไม่ออก ทำให้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่ถูกกำกับโดย บริษัทอุตสาหกรรมเข้าไปปิดกั้นการใช้ทรัพยากรชีวภาพของท้องถิ่น เมื่อผลสานกับการเมืองของการ แทนที่พันธุกรรมพื้นบ้านด้วยพันธุกรรมสมัยใหม่ ทำให้เกษตรกร และชุมชนไม่มีทางเลือกที่จะพัฒนา พันธุกรรมท้องถิ่นได้เหมือนอย่างที่เคยเป็นมา กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์ปัญญาของชุมชนก็ หดแคบลง

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชน เช่น กลุ่มชนพื้นเมือง นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนส่วน หนึ่งจึงต่อสู้กับระบบทรัพย์สินทางปัญญาโดยการผลักดันให้มีกฎหมายรับรองความรู้ท้องถิ่นเป็น ทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชน แต่กระนั้นก็ต้องเผชิญปัญหา ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมกับการ ใช้ความรู้ท้องถิ่น ในระบบความรู้ท้องถิ่นการเข้าถึงความรู้ไม่ได้จำกัดเฉพาะบุคคล หรือชุมชนที่เป็น ดันธารความรู้ แต่เปิดกว้างให้คนที่ เป็นสมาชิกและไม่ใช่มชิกในชุมชนเข้าถึงได้แม้จะไม่เสรีเต็มที่ มี กลไกการควบคุมการเข้าถึงความรู้ของท้องถิ่นซึ่งไม่ใช่กลไกทางเศรษฐกิจ แต่เป็นระบบศีลธรรมที่ กำกับผู้ใช้ความรู้ ความสัมพันธ์ของสังคมภายใต้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ใช่ความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจเป็นตัวนำ

ระบบทรัพย์สินทางปัญญามีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนฐานทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทุนทาง เศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเปลี่ยนไปจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน มาเป็น การหวงกันสิทธิ์มากขึ้น ระบบทรัพย์สินทางปัญญากำลังทำงานด้วยเงื่อนไขของการลดทอนมิติทาง สังคมของความรู้ท้องถิ่นให้เป็นเทคโนโลยีทั่วไปที่สามารถควบคุม ผูกขาดได้

การครอบงำต่อความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในยุคอาณานิคม

ทรัพยากรชีวภาพที่สมบูรณ์และหลากหลายในภูมิภาคเขตร้อนชื้น กลายเป็นเป้าหมายสำคัญ ของการแย่งชิงโดยประเทศตะวันตก อันเป็นส่วนสำคัญของการเกิดกระบวนการล่าอาณานิคม และ

การเติบโตของระบบทุนนิยมที่ประเทศยุโรปสามารถส่งสมความมั่งคั่งได้จากการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพ กระบวนการแข่งขันดังกล่าวเกิดขึ้นโดยการใช้อำนาจทางทหาร และการทำสงครามระหว่างรัฐ เพื่อให้เข้าถึงฐานทรัพยากรที่สำคัญ

เมื่อสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นถูกปิดกั้น ปัญหาความยากจนเกิดขึ้นอย่างรุนแรงเพราะประชาชนสูญเสียฐานทรัพยากร และขาดความสามารถในการจัดการเทคโนโลยีและทุนแบบใหม่เกิดขึ้น และยังได้กระทบไปถึงระดับวัฒนธรรมและจิตสำนึก คุณค่าความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นถูกละเลยและถูกทำลาย ต้องตกอยู่ในสภาวะพึ่งพาหรือด้อยพัฒนาตลอดมา

หนทางในการหลุดพ้นจากความสัมพันธ์พึ่งพาดังกล่าว ก็โดยการตัดความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาดังกล่าว โดยมีจุดเริ่มต้นจากขบวนการประชาชนที่ต้องการปลดปล่อยให้เป็นอิสระด้านการจัดการทรัพยากร การผลิต เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในจุดต่างๆ ทั่วโลก เช่น ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อปลดปล่อยจากระบบปฏิวัติเขียว ขบวนการสิทธิชุมชนท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพอย่างยั่งยืนเพื่อต่อต้านการผูกขาดทรัพยากรของรัฐและทุน ขบวนการเศรษฐกิจพึ่งตนเองเพื่อต่อต้านระบบการค้าเสรี เป็นต้น

การครอบงำความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในยุคปัจจุบัน

ทรัพย์สินทางปัญญาได้กลายเป็นประเด็นหลักของข้อถกเถียงในการกำหนดนโยบายและข้อตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพ ดังปรากฏในข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPs) ในองค์การการค้าโลก กฎเกณฑ์ในองค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) หรือแม้แต่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (CBD) ก็กำหนดสิทธิชุมชนพื้นเมืองต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพโดยมีมิติด้านการเข้าถึง และแบ่งปันผลประโยชน์จากความรู้ให้เกิดความเป็นธรรม

ขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนต่อความรู้ท้องถิ่นได้พยายามนำเอาระบบทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งแม้จะมีหลักการพื้นฐานหลายด้านที่ขัดแย้งกับความรู้ท้องถิ่น แต่ก็ได้รับประยุกต์ให้เกิดเป็นกฎหมายที่มีลักษณะเฉพาะ (Sui Generis) หรือเป็นการนิยามความหมายของทรัพย์สินทางปัญญาขึ้นมาใหม่ เช่น การเป็นเจ้าของความรู้ร่วมกันของชุมชน การให้รับรองความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดมา การอ้างอิงถึงที่มาของความรู้ได้หลากหลายทั้งจากลายลักษณ์อักษรและตำนาน คำบอกเล่า วิถีปฏิบัติ เป็นต้น รูปแบบใหม่ของความรู้ท้องถิ่นในฐานะทรัพย์สินทางปัญญาได้ปรากฏใน TRIPs ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการตรวจสอบ ถ่วงดุล และปกป้องผลประโยชน์ของชุมชนจากการที่ทุนข้ามชาติเข้าไปใช้ความรู้ท้องถิ่น

วิธีการจัดการความรู้ในฐานะทรัพย์สินดังกล่าวได้ถูกกำหนดไว้ในข้อตกลง และกฎกติกาต่างๆ เช่น การที่ WIPO จัดตั้งองค์กรระหว่างรัฐมาพิจารณาทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น การออกกฎหมายภายใต้กรอบลักษณะเฉพาะใน TRIPs ที่ให้คุ้มครองทั้งความรู้ท้องถิ่นและทรัพย์สินทางปัญญาสมัยใหม่ ตลอดจนการสร้างฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นโดยบันทึกไว้เป็นหลักฐานอ้างอิงในรายงานวิจัยเรื่อง "การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไภยวงษ์

การตรวจสอบการจดสิทธิบัตร โดยอาจให้มีการแจ้งแหล่งที่มาหรือแหล่งกำเนิดของทรัพย์สินทางปัญญาให้ชัดเจนว่าได้นำมาจากความรู้ท้องถิ่นหรือไม่ อีกทั้งยังกำหนดแนวปฏิบัติการเข้าถึงความรู้ท้องถิ่นจะต้องได้รับความยินยอมจากชุมชนเจ้าของความรู้ และแนวทางการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ปมปัญหาความลึกลับระหว่างทรัพย์สินทางปัญญากับความรู้ท้องถิ่น

1. ความลึกลับของระดับสิทธิต่อความรู้ การทำให้ความรู้ท้องถิ่นมีฐานะเป็นทรัพย์สิน แม้จะพยายามทำให้เป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากเดิม แต่กระนั้นก็เกิดความไม่ลงตัวระหว่างการกำหนดให้ความรู้ท้องถิ่นเป็นมรดกมนุษยชาติ อธิปไตยของชาติ สิทธิชุมชน สิทธิปัจเจก ความไม่ลงตัวดังกล่าวนำมาสู่ความขัดแย้งที่ซับซ้อน

2. ความขัดแย้งระหว่างการเป็นทรัพย์สินกับสิทธิสาธารณะ การทำให้ความรู้เป็นทรัพย์สินโดยตัวมันเองแล้วคือการหวงกันผลประโยชน์ที่ได้จากความรู้ แต่เป้าหมายของความรู้ท้องถิ่นก็เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขของชุมชน อีกทั้งความรู้เกิดจากกระบวนการสร้างสรรค์ร่วมกันของชุมชนและสังคม การอ้างสิทธิผูกขาดจะเป็นการละเมิดสิทธิของสังคม ด้วยเหตุนี้สิทธิความรู้จึงมีลักษณะเป็นสิทธิที่เปิดให้เข้าถึงและนำไปใช้ได้อย่างแพร่หลาย

ทิศทางข้อเสนอนโยบาย

การคลี่คลายปัญหาทางนโยบายต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพ อาจไม่ใช่การผลักดันให้ความรู้ท้องถิ่นกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญาตามแนวคิดกระแสหลัก เพราะเมื่อสภาพความรู้อันเกิดจากกระบวนการแลกเปลี่ยนทางสังคมของชุมชนซึ่งไม่มีขอบเขต ได้ถูกแปรสภาพเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่า มีเจ้าของตายตัว กระบวนการแลกเปลี่ยนอย่างอิสระก็ต้องหยุดลง แต่จะเปลี่ยนเป็นการแข่งขันกันเป็นเจ้าของสิทธิต่อความรู้อย่างกว้างขวาง

การปกป้องสิทธิต่อความรู้ของชุมชนในด้านทรัพยากรชีวภาพ จึงควรมุ่งไปที่การผลักดันให้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อทรัพยากรชีวภาพเปลี่ยนจากระบบผูกขาด ดัดด่อน มาเป็นระบบที่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยน หมุนเวียนของความรู้ท้องถิ่นเพื่อให้พัฒนาก้าวหน้า และเป็นไปเพื่อการคุ้มครองสิทธิในการใช้ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีพของชุมชน และเพื่อประโยชน์ของสังคม สิทธิชุมชนต่อความรู้ควรจะต้องมีความยืดหยุ่น เปิดกว้างให้สาธารณะ รูปธรรมระดับนโยบายคือ การปรับปรุงระบบทรัพย์สินทางปัญญาทั้งใน TRIPS และ WIPO ให้ลดการผูกขาด มิให้กระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม และผลประโยชน์ร่วมกันของสาธารณะ

ในสถานการณ์การไปประโยชน์จากความรู้ท้องถิ่นในเชิงพาณิชย์ไม่ว่าจะโดยรัฐ กลุ่มทุน หรือบริษัทข้ามชาติ รัฐควรออกกฎหมายและนโยบายเพื่อส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นร่วมกันสร้างเครือข่ายทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ เพื่อร่วมกันกำหนดเงื่อนไขการแบ่งปันผลประโยชน์ และการใช้ประโยชน์จากความรู้ท้องถิ่นในเชิงพาณิชย์นั้นได้นำไปสู่การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนร่วมกันให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

แต่เมื่อไรก็ตามที่ความรู้ท้องถิ่นในบางเรื่องมีความสำคัญต่อสังคม ประเทศชาติ และโลก
หลักการคุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชนและประเทศชาติจะต้องไม่ไปกระทบต่อผลประโยชน์ของ
สาธารณะโดยรวม

สารบัญชารายละเอียด

บทที่ 1

บทนำ

บทนำ

ปัญหาเชิงโครงสร้างต่อการเสื่อมของทรัพยากรชีวภาพหรือพันธุกรรมท้องถิ่นเป็นปัญหาเรื้อรังมาตลอดระยะเวลา 40 ปี นับตั้งแต่ปฏิวัติเขียว และการผูกขาดทรัพยากรของรัฐ โดยกีดกันชุมชนไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนทำลายฐานทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้แก่ชนชั้นนำในภาคเมืองและอุตสาหกรรม และยังได้จัดระเบียบพันธุกรรมเกษตร ระบบเกษตร การจัดการทรัพยากร และระบบเศรษฐกิจใหม่ทั้งหมดให้ขึ้นตรงต่อตลาดต่างประเทศ ระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของท้องถิ่น ระบบเกษตรพื้นบ้านนาาชนิด ฐานทรัพยากรพันธุกรรม และระบบเศรษฐกิจชุมชนจึงถูกปรับเปลี่ยนจนสูญเสียความเป็นอิสระในการจัดการทรัพยากร การผลิตเศรษฐกิจ แม้แต่วัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนได้อีกต่อไป

เมื่อฐานพันธุกรรมหดแคบและผูกขาดโดยเอกชนและบริษัทข้ามชาติ ความเปราะบางทางนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมก็เกิดขึ้น เกิดปัญหาหนี้สินพอกพูน ชุมชนต้องตกอยู่ในบ่วงวงจรทางเศรษฐกิจที่ผันทรัพยากรไปสู่ภายนอกตลอดเวลา ต้องวิ่งไล่ตามกับพันธุ์พืชส่งเสริมใหม่ ๆ การปรับเปลี่ยนให้เกษตรกรและชุมชนหันมาใช้พันธุกรรมท้องถิ่น ในระบบเกษตรพื้นบ้านจึงเป็นไปได้ไม่ถนัดนัก

ปัญหาประการหนึ่งที่สัมพันธ์ต่อการปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนก็คือ การปฏิเสธความรู้ท้องถิ่นของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในด้านระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากร และการผลิต การปิดกั้นและแยกขาดชุมชนออกจากฐานทรัพยากร ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสร้างความรู้เพื่อการดำรงชีพอย่างยิ่ง การเมืองของการควบคุมทรัพยากรดำเนินไปบนพื้นฐานของการปิดกั้นความรู้ท้องถิ่น

แต่มิติทางการเมืองต่อทรัพยากรชีวภาพกำลังเปลี่ยนโฉมหน้า จากยุคที่รัฐปฏิเสธคุณค่าของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นว่าไม่เข้ากับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศ มาสู่ยุคที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญและยอมรับบทบาทของทรัพยากรพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่น ทั้งนี้สืบเนื่องจากการขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประเทศมหาอำนาจและบริษัทข้ามชาติที่มุ่งเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในประเทศซีกโลกใต้อย่างเสรี และต้องการผูกขาดไว้ด้วยระบบทรัพย์สินทางปัญญา ตลอดจนการก้าวเข้ามาของเทคโนโลยีชีวพันธุกรรมแบบใหม่ในนาม “พืชดัดต่อยีนส์” (GMOs) ฐานะของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่จะต้องถูกปฏิเสธหรือกีดกัน แต่อยู่ในฐานะที่ประเทศมหาอำนาจ บริษัทข้ามชาติ และรัฐต้องการผนวกควบ (Co-optation) เพื่อให้กลายเป็น “สินค้า” ที่รัฐและทุนจะแสวงประโยชน์อย่างจริงจัง

ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในการรณรงค์เรื่อง “ความรู้ท้องถิ่น” ในฐานะยุทธศาสตร์การต่อสู้กับการพัฒนา และการต่อต้านโลกาภิวัตน์ทรัพยากรชีวภาพ โดยดำเนินการตรวจสอบบทบาทของรัฐและบริษัทข้ามชาติที่เข้ามาแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

ตลอดจนพยายามสร้างกฎหมายเพื่อเพื่อรับรองความรู้ท้องถิ่นให้มีสถานะเป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่ง

การต่อสู้ในมติดังกล่าว ทำให้การเมืองของความรู้ท้องถิ่นมีความซับซ้อน ลึกซึ้ง เพราะกระบวนการสร้างความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพเกิดขึ้นจากบทบาทของชาวนา ชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร คัดสรร ดัดแปลง ปรับแต่งไปตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละที่ ทรัพยากรพันธุกรรมถูกจัดวางร่วมกับระบบเกษตรพื้นบ้าน และการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทั้งระบบ การดำรงอยู่ของทรัพยากรพันธุกรรมจึงขึ้นอยู่กับสิทธิการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิการพัฒนาในระบบเกษตรพื้นบ้านโดยอิสระ และสิทธิในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของตนเอง

ทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นมีฐานะเป็นทรัพยากรร่วมของท้องถิ่น มิได้เป็นของปัจเจกหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง พวกเขามีส่วนจัดการตั้งแต่คัดเลือก ปรับปรุง เก็บรักษา แลกเปลี่ยน กระจายพันธุ์ด้วยเป้าหมายที่หลากหลาย ผ่านเครือข่ายทางสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มการผลิต กลุ่มทางวัฒนธรรม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้กระบวนการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมท้องถิ่นจึงดำเนินไปภายใต้โครงสร้างการจัดการทรัพยากร การผลิต และเศรษฐกิจ วัฒนธรรมของชุมชนทั้งระบบ

การทำความเข้าใจ และการกำหนดนโยบาย มาตรการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมไปที่แง่มุมทางกายภาพ หรือแง่มุมทางเศรษฐกิจโดดๆ ผ่านปัจเจกบุคคล ไม่ว่าจะเป็นนักวิจัย หรือปราชญ์ชาวนา กลายเป็นการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมอย่างแยกส่วน โดยไม่เห็นความสัมพันธ์เชิงระบบ อันสลับซับซ้อน และอาจจะส่งผลกระทบต่อโครงข่ายความสัมพันธ์ด้านทรัพยากร ระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจ และระบบวัฒนธรรมทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม การยืนยันให้ “ความรู้ท้องถิ่น” เป็นทรัพยากรสาธารณะ โดยไม่มีกระบวนการทางสังคม และกฎหมายในการป้องกันไม่ให้ “ความรู้ท้องถิ่น” กลายเป็นสินค้าในระบบ และการไม่มีมาตรการปกป้องสิทธิของชุมชนต่อทรัพยากร จะทำให้ “ความรู้ท้องถิ่น” ถูกผนวก ดูดกลืนไปในระบบโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีประเทศอุตสาหกรรม องค์กรข้ามชาติทั้งด้านการพัฒนาและการอนุรักษ์เข้ามาควบคุมจัดการมากขึ้น

โครงการศึกษา “การเมืองความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ” จึงมีเป้าหมายเพื่อศึกษาทำความเข้าใจ สถานการณ์การเมืองของความรู้ท้องถิ่นในกระแสโลกาภิวัตน์ โดยพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจตั้งแต่ระดับโลก มาสู่รัฐ และท้องถิ่นต่อการการก่อตัวทางนโยบายของการแปลงความรู้ท้องถิ่นให้เป็นสินค้า เพื่อให้เข้าใจการเมืองเรื่องความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบใหม่ให้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็มุ่งศึกษาทำความเข้าใจ ระบบคิด และกระบวนการสร้างความรู้ของชุมชนท้องถิ่นต่อความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อต่อสู้ ต่อรองกับการเมืองของความรู้ในรูปแบบใหม่

โจทย์การศึกษา

1. ประวัติศาสตร์โครงสร้างการจัดการทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเป็นอย่างไร
2. มิติทางการเมืองต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพในกระแสการทำให้เป็นสินค้าในระดับระหว่างประเทศเป็นอย่างไร และส่งผลต่อการกำหนดนโยบายระหว่างประเทศอย่างไร
3. การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนเพื่อต่อรองความหมายในด้านสิทธิความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพได้นำมาสู่การปรับเปลี่ยนทิศทางนโยบายระหว่างประเทศในด้านดังกล่าวอย่างไร

ขอบเขตการศึกษา

1. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับนโยบาย กฎหมาย และกฎกติการะหว่างประเทศที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพ เพื่อทำความเข้าใจการเมืองของความรู้ท้องถิ่นในระดับมหภาค
2. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรชีวภาพในระดับโลกในประเทศไทย และในระดับท้องถิ่น ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของอาณานิคม มาจนถึงยุคปัจจุบันที่มีข้อตกลงระหว่างประเทศ บทบาทของบริษัทข้ามชาติ และขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

วิธีการศึกษา

1. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่นในแต่ละด้าน เช่น งานวิจัยวิชาการ บทความ สื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภทที่สอดคล้องกับโจทย์การศึกษา
2. ศึกษาข้อมูลในพื้นที่ โดยเลือกระบบนิเวศวัฒนธรรมที่มีศักยภาพทั้งด้านทรัพยากร ผู้นำทางปัญญา และเครือข่ายชุมชน และมีสถานการณ์ปัญหาด้านความรู้ท้องถิ่นที่หลากหลาย
3. จัดเวทีวิเคราะห์ ติดตามความก้าวหน้า 2 ครั้ง
4. จัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย

คำหลักที่ใช้ในการศึกษา

1. “ความรู้ท้องถิ่น” คำดังกล่าวใช้ในความหมายเดียวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” อันหมายถึง ความรู้ ความเข้าใจของชุมชนท้องถิ่นที่มีต่อระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับนิเวศ และชุมชนกับชุมชนและสังคม โดยมีขอบข่ายครอบคลุมทั้งในแง่ นิเวศ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ระดับของความรู้ท้องถิ่นมีตั้งแต่ระดับที่เป็นเทคโนโลยีในการแก้ปัญหาชีวิตประจำวันไปจนถึงโลกทัศน์ระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีเหล่านี้ ความรู้ท้องถิ่นมีทั้งความรู้ที่ชุมชนสืบทอดมาจากอดีตหรือสร้างสรรค์ใหม่ขึ้นในปัจจุบัน หรืออาจเป็นความรู้จากแหล่งอื่นไม่ว่าจะเป็นพื้นบ้านด้วยกัน หรือหยิบยืมมาจากความรู้วิทยาศาสตร์ แต่ชุมชนนำมาปรับประยุกต์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และหากกล่าวให้เฉพาะเจาะจงลงไป ความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ จึงหมายถึง ความรู้ที่มีต่อระบบนิเวศ ตัวทรัพยากร เทคโนโลยีในการจัดการทรัพยากรชีวภาพ อันเป็นไปเพื่อการยังชีพ การพัฒนาเศรษฐกิจ การอนุรักษ์ระบบนิเวศ การผลิตซ้ำหรือสร้างสรรค์ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

2. “การเมืองของความรู้ท้องถิ่น” หมายถึง ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีต่อความรู้ท้องถิ่น ทั้งในแง่การนิยามความหมาย การสร้างอัตลักษณ์ต่อความรู้ การใช้ความรู้เพื่อขับเคลื่อนทางสังคมเพื่อบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ด้วยเหตุนี้การเมืองของความรู้ท้องถิ่น จึงเป็นสนามการต่อสู้แย่งชิงความหมาย การผูกขาด การปลดปล่อย การใช้ประโยชน์ต่างๆ นานา ของกลุ่มต่างๆ อันได้แก่ ชุมชนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ รัฐ บริษัทข้ามชาติ เป็นต้น

3. “สิทธิชุมชนกับเกษตรกรในฐานะทรัพยากรชีวภาพ” หมายถึง กระบวนการของชุมชนหรือเกษตรกรในการจัดความสัมพันธ์ทั้งภายในชุมชนเองหรือกับสังคมภายนอกที่มีต่อฐานทรัพยากรชีวภาพ เพื่อให้คนในชุมชน สังคม และรัฐเกิดการยอมรับว่าชุมชนเป็นเจ้าของ สามารถใช้ประโยชน์หรือจัดการจากทรัพยากรชีวภาพตลอดจนความรู้ท้องถิ่นได้ ซึ่งฐานคิดเรื่องสิทธิดังกล่าวมองในแง่มุมมองทางวัฒนธรรม อันหมายถึง สิทธิเกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นมาแต่อดีต หรือผลิตสร้างเพื่อจัดความสัมพันธ์อำนาจที่มีอยู่ในปัจจุบัน และสิทธิดังกล่าวจะมีนัยทางการเมืองเมื่อชุมชนหรือเกษตรกรได้เรียกร้องต่อสู้เรื่องสิทธิเหล่านั้นขึ้นมา ดังนั้นสถานะสิทธิจึงเกิดขึ้นโดยฐานทางวัฒนธรรม และส่งผลทางการเมืองเมื่อลุกขึ้นต่อสู้ หาใช่เกิดขึ้นเพราะมีกฎหมายรองรับ

สาเหตุที่ต้องกำหนดว่าเป็นทั้งสิทธิชุมชนและเกษตรกรนั้นเนื่องจากว่า เมื่อใช้คำว่า “เกษตรกร” มีนัยถึงสิทธิชาวบ้านแบบปัจเจกหรือครอบครัวที่มีต่อทรัพยากร ขณะเดียวกันเมื่อกล่าวถึง “ชุมชน” หมายถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มทางสังคมที่มีวัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ฐานทรัพยากรร่วมกัน ในบางกรณีการหน่วยการวิเคราะห์อาจเป็นระดับปัจเจก เพราะปัญหา ผลกระทบหรือฐานทรัพยากรที่เกี่ยวข้องเป็นไปในระดับปัจเจก แต่ส่วนมากจะเป็นไปในระดับชุมชน

อย่างไรก็ตามฐานคิดเรื่องสิทธิชุมชนหรือเกษตรกรดังกล่าวให้ความสำคัญกับความหลากหลายของชุมชนที่มีอยู่ในสังคมไทยที่มีความแตกต่างกันมาก เนื่องจากชุมชนแต่ละบริบทอาจมีความสัมพันธ์ต่อฐานทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ต่างกัน นัยสำคัญของความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพของแต่ละชุมชนจึงแตกต่างกัน แต่ในงานศึกษาชิ้นนี้ มุ่งเน้นไปที่ชุมชนท้องถิ่นที่ยังสืบทอดวัฒนธรรม ประเพณี และความรู้จากบรรพชน และยังพึ่งพิงฐานทรัพยากรชีวภาพเป็นหลัก ตลอดจนมีระบบเศรษฐกิจส่วนหนึ่งที่ยังคงเป็นเศรษฐกิจพึ่งตนเอง

บทที่ 2 บทสำรวจแนวคิด

การให้ความหมายต่อ “ความรู้ท้องถิ่น”

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) ได้อธิบายว่า คำว่า “ความรู้ท้องถิ่น” น่าจะเป็นคำที่นักพัฒนาและนักวิชาการคิดขึ้นมา หลังจากได้เข้าไปศึกษา และทำงานในชุมชน แล้วพบเห็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่แวดล้อมพวกเขาอยู่ เมื่อมีการสร้างคำนี้ขึ้นมาแล้วตรงกับสิ่งที่ชาวบ้านก็อยากได้ จึงทำให้เราเห็นผู้นำชาวบ้านหลายคนรับเอาคำนี้ไปใช้เป็นของตัวเองทั้งในรูปการอ้างถึง การค้นหา และการยืนยัน

เหตุผลที่คำว่า “ความรู้ท้องถิ่น” ติดตลาดในหมู่ชาวบ้าน น่าจะมาจากการที่รัฐและตลาดสมัยใหม่พยายามทำให้ความเป็น “ตัวตน” ของ “ชุมชนท้องถิ่น” ซึ่งมีความเด่นชัดเจนในอดีต เช่น บ้านไหนเด่นเรื่องการจับปลา เรื่องการทำนาเหล่านี้ เลือนหายไป โดยกระบวนการนี้เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และเข้มข้นขึ้นมาเรื่อยๆ ในสมัยยุคพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา แม้ปัจจุบันตัวตนของชุมชนท้องถิ่นเหล่านั้นยังมีร่องรอยให้เหลืออยู่ แต่ก็อยู่อย่างไร้ความหมายในบริบทใหม่ทุกที เป็นเพียงแต่การดำรงอยู่เฉพาะในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่ และแม้คนหนุ่มสาวอาจจะรับรู้เพราะได้รับการบอกเล่า แต่ก็มองไม่เห็นตัวตนนั้นๆ จะเอามาใช้ทำอะไรในชีวิตจริงภายใต้รัฐกลางและตลาดกลาง

ดังนั้น เมื่อตัวตนของชุมชนท้องถิ่นไม่ชัดเจน รัฐก็ถือว่าไม่มีผลประโยชน์ ไม่มีสิทธิ ไม่มีอำนาจ จึงทำให้เราเห็นได้ว่า ในช่วงสองทศวรรษหลังมานี้ ชุมชนจะถูกละเมิดสิทธิโดยนโยบายการพัฒนาของรัฐเข้ามาทำลายฐานทรัพยากรอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเขื่อน การทำเหมืองแร่ การทำถนนแล้วระเบิดภูเขา ก็ทำได้โดยการอ้างผลประโยชน์ของความเป็นชาติ มากกว่าความเป็นท้องถิ่น และเมื่อท้องถิ่นลุกขึ้นมาปกป้องผลประโยชน์ สิทธิ และอำนาจของตน จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องกลับมาสร้างอัตลักษณ์หรือตัวตนขึ้นมาใหม่ และต้องเป็นอัตลักษณ์ที่มีความหมายกับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยหนึ่งในอัตลักษณ์ที่ท้องถิ่นสร้างขึ้นใหม่ก็คือ “ความรู้ท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งรับเอามาจากนักพัฒนาและนักวิชาการนั่นเอง

หากอีกด้านหนึ่งของการก่อตัวและเติบโตในเรื่อง “ความรู้ท้องถิ่น” ปรีดีดดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล ได้อธิบายไว้ในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3 ว่า คำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งมีความหมายว่า เป็นเรื่องของการศึกษาความรู้ ความคิดของชาวบ้านในความหมายอย่างกว้างๆ แล้ว น่าจะมีประวัติที่ย้อนกลับไปไกลถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อชนชั้นสูงในสยามเริ่มมีสำนึกเรื่องความมีอาณาเขตของชาติ และให้ความสนใจกับการทำความรู้จักกับผู้คนต่างๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณปกครองของสยาม จนก่อให้เกิดงานเขียนถึง ชาวป่า ชาวบ้าน ขึ้นมา และในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน ผู้ที่ได้เผยแพร่เรื่องของชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งก็มาจากนักเดินทาง หมอสอนศาสนา นักสำรวจ และปัญญาชน

อย่างไรก็ตาม ความสนใจดังกล่าว อาจยังไม่ถือว่าเป็น “กระแส” ของการศึกษาความรู้ท้องถิ่น เท่ากับในยุคหลัง ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่นิธิกล่าวถึง นั่นคือ การก่อตัวและการแพร่หลายของ “กระแสความรู้ท้องถิ่น” เกิดขึ้นเพื่อสอดรับและสนองตอบต่อบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศไทย ในฐานะเป็นปฏิริยาต่อการขยายตัวของโลกาภิวัตน์ หรือการต่อต้าน การท้าทาย การพัฒนากระแสหลัก โดยมีลักษณะเป็นปรากฏการณ์สำคัญของอุดมการณ์พัฒนา ที่เน้นมิติด้านวัฒนธรรม และมีศูนย์กลางอยู่ที่ชาวบ้าน เป็นขบวนการที่มีองค์กร ตัวบุคคล ชุดความคิดบางอย่าง ที่นำไปสู่ปฏิบัติการบางอย่างทางสังคม และได้แทรกตัวเข้าไปมีพื้นที่ในศาสตร์วิชาต่างๆ ทั้งสังคมศาสตร์ การศึกษา การแพทย์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีอย่างกว้างขวาง แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีลักษณะเป็นสำนักคิด ที่มีกรอบการอธิบายทฤษฎีอย่างชัดเจน แต่ถือว่าเป็นแกนกลางในการอธิบายตัวตนของชุมชนท้องถิ่นได้ดี

จนปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า ฐานะของ “ความรู้ท้องถิ่น” ที่ในอดีตเป็นแค่ “กระแสรอง” หรือ “กระแสทางเลือก” ซึ่งถูกนำเสนอจากองค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการท้องถิ่นนั้น ปัจจุบันได้มีการปรับฐานะให้เป็น “กระแสหลัก” ได้รับการรับรอง จนมีฐานะเป็นนโยบายของรัฐ แต่สิ่งที่น่าวิตกตามมาก็คือ ความเข้าใจในเรื่องความรู้ท้องถิ่นยังคงมีความคลาดเคลื่อนอยู่มาก หรืออาจเป็นความตั้งใจที่จะทำให้วาทกรรมที่มีพลังของชาวบ้านคำนี้หมดพลังต่อรองลง เช่น ถ้าความรู้ท้องถิ่นชาวบ้านหมายถึง ความฉลาดที่จะผลิตสินค้าสำหรับโครงการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์เท่านั้น ความรู้ท้องถิ่นชาวบ้านก็จะกลายเป็นเรื่องसानกระบุง ตะกร้า หรือทอผ้าเป็นเรื่องๆไป โดยไม่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรและจัดการทางสังคม ซึ่งครอบคลุมภายใต้ ผลประโยชน์ สิทธิ และอำนาจที่ยังอยู่ในมือชาวบ้าน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546)

ในงานศึกษาวิจัยเรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน” ของ ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้อธิบายว่า ความรู้ท้องถิ่นมีสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นกับท้องถิ่น หมายถึงว่า ความรู้ท้องถิ่นความรู้ของมนุษย์นั้นมิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่ความรู้เป็นสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัวลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศของท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่นจึงเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะจำเพาะ มีพืชสมุนไพร สัตว์ยาและอาหารเฉพาะถิ่นที่สั่งสมและพัฒนาจนกลายเป็นองค์ความรู้หรือความรู้ท้องถิ่นของชุมชน

เมื่อความรู้ท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นภายใต้บริบทความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง คนในชุมชนก็จะออกกฎระเบียบ สร้างประเพณี วัฒนธรรมเข้ามาจัดการเพื่อรักษาการใช้ระบบนิเวศชุดนั้นให้อยู่ได้อย่างยั่งยืน ภายใต้หลักการพื้นฐานที่ว่า ความรู้มิได้เป็นสมบัติของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นความรู้ของชุมชน ซึ่งคนในชุมชนอาจมีความรู้ต่างๆไป แต่ถ้าเป็นความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาล ก็จะมีการสืบทอดความรู้ไปยังสมาชิกที่มีคุณลักษณะที่เหมาะสม ซึ่งถูกเลือกโดยวิญญาณบรรพบุรุษหรือผีตนใดตนหนึ่งให้เป็นร่างทรง โดยการสืบทอดความรู้จะถูกกำกับด้วยความเป็นคนในสายตระกูลหรือชุมชนเดียวกัน และที่สำคัญมีการเน้นจริยธรรมในการสืบทอด ผู้สืบทอดต้องถือศีล และต้องไม่เรียกร้องค่าตอบแทนจากคนไข้

ดังนั้น อาจสรุปได้เบื้องต้นว่า การกล่าวถึงความรู้ท้องถิ่นให้ชัดเจน จำเป็นต้องมองไปถึง องค์ประกอบอื่น ๆ ที่เป็นบริบทแวดล้อม และสัมพันธ์กับความรู้ท้องถิ่นชุดนั้นด้วย นั่นคือ องค์ประกอบ เรื่องระบบนิเวศท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่น ผู้สร้างความรู้ท้องถิ่นนั้นขึ้นมา ด้วย องค์ประกอบที่สัมพันธ์เหล่านี้ จึงทำให้เราเห็นว่า ข้อค้นพบเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นในการศึกษาวิจัยที่ ผ่านมา จะเป็นการจัดองค์ความรู้ท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแฝงไว้ด้วยความคิด ที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม การแบ่งแยกประเภทของความรู้ และการจัดลำดับการใช้ที่มีความ ชับซ้อน หลากหลาย ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้ธรรมชาติ และระบบนิเวศสามารถดำรงอยู่ได้อย่าง ยั่งยืน ไม่ว่าจะป็นองค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา องค์ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการ ทรัพยากร ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติ และวิถีคิด โดยมีลักษณะธรรมชาติร่วมกัน ของความรู้ท้องถิ่นคือ

ประการแรก มีลักษณะเฉพาะเจาะจงบางอย่าง ที่เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองการปรับตัวเข้ากับ ระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง ที่เป็นของท้องถิ่น ไม่มีลักษณะเป็นสากล

ประการที่สอง เป็นความรู้ความคิดที่เชื่อมโยงอยู่กับระบบสังคม ตัวบุคคล และความคิดทาง ศีลธรรมอย่างแนบแน่น อันถือเป็นโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบโดยผ่านการเจรจาต่อรอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างผี มนุษย์ สัตว์ สิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้ความรู้ท้องถิ่น เน้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเป็น สำคัญ

ประการที่สาม มีวิถีคิดในการมองระบบนิเวศในลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน กับธรรมชาติ และวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งส่งผลต่อ แนวคิดในเรื่องสิทธิของชุมชนในการเข้าถึง การใช้และการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญ โดยมี แนวคิดเชิงศีลธรรมคอยกำกับเป็นพื้นฐาน เช่น เมื่อชุมชน และบุคคลใดใช้ทรัพยากรก็ต้องมีหน้าที่ใน การดูแลจัดการระบบนิเวศไปพร้อมกัน ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวม มากกว่าส่วนตน และถ้าเป็นการใช้ทรัพยากรเพื่อส่วนตน ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์การ ใช้ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมเป็นสำคัญ คำนึงถึงยั่งยืนหรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศ

ประการที่สี่ ความรู้ท้องถิ่นถือเป็นของส่วนรวม และเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับหน้าที่ที่รับผิดชอบ ความรู้จะถูกถ่ายทอดไปสู่คนที่เหมาะสม ไว้เนื้อเชื่อใจ และมีศีลธรรมคอยกำกับอยู่

ประการที่ห้า สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจะถูกนำมาใช้ เพื่อกำหนดสิทธิในการเข้าถึงความรู้ ความรู้ท้องถิ่น

การมองความรู้ท้องถิ่นผ่านลักษณะ 5 ประการเบื้องต้น จึงช่วยสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของ ชุมชน ที่พัฒนาขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคน และชุมชนกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นวิถีคิดที่มีระบบ มี หลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ถือเป็นหลักฐานที่ สามารถโต้ตอบกับคำกล่าวหาว่า ความรู้ท้องถิ่นไม่เป็นความรู้แบบวิทยาศาสตร์ได้อย่างดี

นอกจากนี้ ความรู้ท้องถิ่นยังสะท้อนให้เห็นถึงความเคารพแก่ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ และความ หลากหลายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ

ชุมชนที่แตกต่างกันออกไป รวมทั้งไม่ได้เป็นความรู้ที่หยุดนิ่ง ล้าหลัง แต่ได้มีการปรับตัว ปรับปรนกับบริบทที่เปลี่ยนไปอยู่เสมอ

ความสำคัญของ “ความรู้ท้องถิ่น” จึงไม่ใช่เป็นเพียงแค่ว่าที่ไว้กล่าวอ้างถึงความภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น หรือเป็นโลโก้ของหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล หรือเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับการพัฒนากระแสหลัก ที่พยายามจะเข้ามาเปลี่ยนตัวตนของชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น แต่นัยที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ เราจะสามารถใช้ความรู้ท้องถิ่นเป็นยุทธศาสตร์ในการทำให้สังคมตระหนักถึงคุณค่าอย่างค่านึงถึงองค์ประกอบทุกด้านที่ประกอบขึ้นเป็นความรู้ท้องถิ่น และร่วมกันป้องกันการทำลายล้างฐานทรัพยากร ระบบนิเวศ ที่เป็นฐานสำคัญของการสร้างองค์ความรู้และความรู้ท้องถิ่นที่มีคุณค่ามหาศาลนี้ได้อย่างไร ท่ามกลางสถานการณ์ทุนนิยมโหมกระหน่ำ ที่ต้องการเปลี่ยนทุกอย่างให้เป็นสินค้า คนในสังคมมีฐานะเป็นเพียงผู้บริโภค และพยายามใช้การเมืองของความรู้แบบใหม่เข้ามาครอบงำความสำคัญและคุณค่าของความรู้ท้องถิ่นอยู่ทุกขณะในเวลานี้

นิเวศวัฒนธรรมในมิติความหลากหลายทางชีวภาพ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนิเวศวัฒนธรรมต่อทรัพยากรพันธุกรรม และพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในระยะแรก... มักจะเป็นงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม การกินอยู่ หรือวัฒนธรรมของชาวบ้านที่เกี่ยวกับพันธุ์พืชในท้องถิ่น ทั้งในแง่อาหาร สมุนไพรรักษาโรค และปัจจัยใช้สอยต่างๆ ความสนใจของงานเหล่านี้เริ่มต้นจากการมองวัฒนธรรมการบริโภคที่แตกต่างออกไปจากกระแสหลัก โดยไปสำรวจพฤติกรรมการกิน ประเภทของอาหาร และองค์ประกอบอาหารทั้งพืชและสัตว์ งานศึกษาประเภทดังกล่าว เช่น ประพิมพร สมณาแขง ผการัตน์ รัฐเขตต์ และสุมาลี รัตนปัญญา (2528) เรื่อง “อาหารตามธรรมชาติของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มานิจ ออพานิชกิจ (2529) การศึกษาพืชผักพื้นเมืองในจังหวัดอุดรธานี หรือ เครือวัลย์ หุดานูวัตร และคณะ (2530) พฤติกรรมการกินของชาวชนบทอีสานตอนบน หรือกมลภรณ์ เสราติ (2536) วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านภาคเหนือ

ในสถานการณ์ที่การเกษตรแผนใหม่ที่ผลิตอาหารจากพืชปรับปรุงพันธุ์ ทั้งข้าว พืชผัก พืชไร่ พืชสวน และอื่นๆ เป็นกระแสหลักทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค จนทำให้วัฒนธรรมการผลิตและบริโภคจากพันธุกรรมพื้นบ้านถูกมองว่าเป็นเรื่อง “ล้าหลัง” หรือ “แปลก” นั้น งานศึกษาเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจถึงบทบาทและคุณค่าความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้านต่อชุมชน ทั้งในแง่คุณค่าอาหาร การลดต้นทุนทางเศรษฐกิจ ความเหมาะสมกับสภาพนิเวศ ตลอดจนรสนิยมการบริโภค รวมทั้งได้ชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของพันธุกรรมพื้นบ้านผ่านชนิดพันธุ์ที่กำลังลดลง และวัฒนธรรมการบริโภคที่กำลังเปลี่ยนไปสู่กระแสตลาดมากขึ้น

มีข้อมูลที่น่าสนใจจากงานศึกษาเหล่านี้จำนวนมาก ดังเช่น การกล่าวถึงความหลากหลายของพันธุกรรมพื้นบ้านที่แม้จะเผชิญกับกระแสการพัฒนาต่างๆ จนเสื่อมโทรมลง แต่กระนั้นชาวบ้านในแต่ละภูมิภาคก็ยังคงแสวงหา ผลิต และบริโภคพืชพื้นบ้านอย่างแพร่หลาย ได้แก่ งานศึกษาของ Kunstadter (1978) ที่ศึกษาเปรียบเทียบระบบเกษตรยังชีพของกะเหรี่ยงกับลัวะในแม่ฮ่องสอน พบว่า

ชาวไร่สามารถจำแนกความแตกต่างของพืชไม่ต่ำกว่า 2,000 ชนิด มีพืชอาหารในไร่ข้าวไม่ต่ำกว่า 70 ชนิด ในสวนกว่า 48 ชนิด และที่อื่นๆ อีก 20 ชนิด ในเวลาต่อมาจันทบูรณ์ สุทธิ (1988, อ้างใน จีรวุฒิ, 2540) ซึ่งศึกษาไร่หมุนเวียนบนของเกษตรกรที่ระดับพื้นที่สูงก็พบว่า ชุมชนปลูกพืชมากกว่า 500 ชนิด แม้แต่ชาวม้งเอง ซึ่งปลูกพืชพาณิชย์ตามการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ ก็ยังมีข้าวไม่น้อยกว่า 400 สายพันธุ์

งานศึกษาในระยะต่อมา เช่น กมลภรณ์ (2536) ที่ศึกษาชุมชนไทยพื้นราบ จังหวัดเชียงใหม่ ก็พบว่า ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านจำนวนถึง 168 ชนิด ในภาคอีสาน มานิจ ออพานิชยกิจ (2529) ได้พบพืชพื้นบ้านที่ชาวบ้านจังหวัดอุดรธานีใช้ประโยชน์ถึง 120 ชนิด หรือแม้แต่งานศึกษาของหน่วยงานราชการเอง ดังเช่น กองพฤกษศาสตร์ กรมวิชาการเกษตร (2535) ที่สำรวจพบว่า มีพืชผักพื้นบ้านที่ชาวบ้านภาคเหนือยังบริโภคสูงถึง 120 ชนิด ภาคอีสานมี 130 ชนิด ภาคใต้มี 158 ชนิด

หากเปรียบเทียบฐานความหลากหลายพันธุกรรมกับพืชอาหารที่บริโภคในตลาดกระแสหลัก พบว่า มีความหลากหลายสูงกว่ามาก กรณีข้าวพบว่า พื้นที่ร้อยละ 90 ของประเทศ ปลูกข้าวเพียง 15 สายพันธุ์ ซึ่งหากเปรียบเทียบเพียงแค่ชุมชนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่นเรศวร กลับมีพันธุ์ข้าวไม่ต่ำกว่า 50 สายพันธุ์ (จีรวุฒิ เสนาคำ และพรพนา กวียเจริญ, 2537) ช่องว่างความแตกต่างของฐานพันธุกรรมดังกล่าว สอดคล้องกับที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) (1989, อ้างในยศ สันตสมบัติ, 2542) ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์ทั่วโลกเพาะปลูกและค้าขายพืชผลไม่ต่ำกว่า 3,000 ชนิด แต่มีพืชเพียง 20 ชนิดที่ติดตลาดและบริโภคอย่างแพร่หลาย

นอกเหนือจากความหลากหลายของชนิดพันธุกรรมพื้นบ้านที่ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์อยู่แล้ว งานวิจัยกลุ่มดังกล่าวยังได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาท ความสำคัญของพืชผักพื้นบ้านในแง่ต่างๆ รวมถึงวิธีการการจัดการของชาวบ้าน ซึ่งโดยรวมแล้วพืชพื้นบ้านที่มีหลายประการ หากเป็นในแง่พืชผักแล้ว ส่วนมากขึ้นเองตามธรรมชาติทั้งในบ้าน สวน หรือในป่า โดยชาวบ้านเก็บเอาส่วนต่างๆ มาบริโภค และนำมาขาย หากเป็นพันธุกรรมข้าว และพืชเมล็ดต่างๆ ชาวบ้านจะเก็บรักษา สืบทอดมาตั้งแต่บรรพชน และมีการแลกเปลี่ยน หยิบยืมกันกับเพื่อนบ้าน ความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ไม่เพียงตอบสนองด้านอาหาร แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของระบบแพทย์พื้นบ้าน มีความสำคัญในเชิงพิธีกรรม ความเชื่อ และยังทำให้เศรษฐกิจของชุมชนมีความเข้มแข็งด้วย ดังเช่น ผลผลิตพันธุกรรมพื้นบ้านในป่าชุมชนทุ่งยาว จังหวัดลำพูน ซึ่งสร้างมูลค่าให้แก่ชุมชนไม่ต่ำกว่า 900,000 ต่อปี นั้นย่อมแสดงว่า ชุมชนจำนวนไม่น้อยที่ยังพึ่งพาพันธุกรรมพื้นบ้านจากธรรมชาติ หรือจากระบบการผลิตของตนเอง ได้สร้างเศรษฐกิจนอกระบบที่เข้มแข็งจากฐานพันธุกรรม อันยังคงทำให้ชุมชนเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในสภาวะการดำรงความผันผวนทางเศรษฐกิจ และความล้มเหลวของระบบเกษตรพาณิชย์ และยังทำให้ความเข้าใจชัดเจนขึ้นด้วยว่า พันธุกรรมพื้นบ้านคือฐานของเกษตรกรรมยั่งยืน ตลอดจนเศรษฐกิจวัฒนธรรมของท้องถิ่น นั่นจึงเป็นคำตอบว่า ทำไมเกษตรกร และชุมชนที่แม้จะเผชิญการเปลี่ยนแปลงรอบด้านทั้งนโยบายด้านเกษตร ทรัพยากร และกลไกตลาด ที่ทำให้พันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นเสื่อมโทรม แต่ชุมชนต่างๆ ก็ยังพยายามรักษา พัฒนาความรู้ท้องถิ่นและระบบการจัดการทรัพยากร

พันธุกรรมพื้นบ้านไว้ ดังเช่น งานศึกษาของกฤษฎา บุญชัย (2540) และยศ สันตสมบัติ (2542) ต่างก็ได้ชี้ถึง พลวัตการปรับตัวของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมเอาไว้

หากกล่าวในเชิงฐานคิด งานศึกษาเหล่านี้ใช้ฐานคิดลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ผสานกับแนวคิดชีววิทยาเชิงอนุรักษ์ (Biological Conservation) จึงให้ความสนใจไปที่พฤติกรรมและวัฒนธรรมของชุมชนต่อพันธุกรรม และการดำรงอยู่ของชนิดพันธุกรรม ตลอดจนความเสื่อมโทรม สูญพันธุ์ของพันธุกรรม ซึ่งถือเป็นงานร่นบุกเบิกของงานวิชาการที่ทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนต่อพันธุกรรม แม้จะยังไม่ได้โยงถึงมิติทางนิเวศอย่างเป็นระบบ หรือให้ความสำคัญต่อหรือมิติทางการเมืองหรือการต่อรองอำนาจของชุมชนดังเช่นงานในยุคหลังก็ตาม การเปิดประเด็นเรื่องพืชพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับชีวิตชุมชน ยังได้ช่วยสร้างความตื่นตัวให้แก่แวดวงนักวิทยาศาสตร์ที่เคยสนใจพันธุกรรมเฉพาะในมิติวิทยาศาสตร์ ซึ่งเน้นไปที่พืชพันธุ์ธรรมชาติที่โดดเด่น และหายาก ให้หันมาสนใจพันธุกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม จนพัฒนามาเป็นงานศึกษาแนว "พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน" (Ethno-Botany) ที่ศึกษาพืชพันธุ์ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์โดยเอาเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ไปจำแนกแยกแยะ หรืองานศึกษาเกี่ยวกับอาหารพื้นบ้าน 4 ภาคของสถาบันการแพทย์แผนไทย (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, 2540) เป็นต้น

ในระยะหลังที่เกิดกระแสความสนใจพันธุกรรมพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับระบบเกษตรพื้นบ้าน และเกษตรกรรมยั่งยืนในแวดวงการพัฒนาชนบท งานศึกษาจำนวนไม่น้อยเช่น โครงการวิจัยนำร่องเกษตรกรรมทางเลือก (2545-2546) ในแต่ละภาคจำนวนหลายชิ้นก็ยังใช้การศึกษาแนววัฒนธรรมและการอนุรักษ์พันธุกรรมของเกษตรกร

จากงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับบทบาทความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมด้านต่างๆ ของเกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพันธุกรรม และเงื่อนไขการดำรงอยู่ของพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น โดยเฉพาะจากงานศึกษาของฐิรวุฒิ เสนาคำ (2537) ยศ สันตสมบัติ (2542) และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2544) เราพอจะประมวลเป็นองค์ความรู้เบื้องต้นในแต่ละด้านดังนี้

- 1) เงื่อนไขที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของพันธุกรรมพื้นบ้าน ระบบเกษตร และความรู้ท้องถิ่น
 - ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งในภาษา ความรู้ พิธีกรรม วัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพันธุกรรมพื้นบ้าน
 - ความสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศ
 - ระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง ชุมชนจำนวนไม่น้อยที่ยังดำรงระบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองไว้ มักจะเป็นชุมชนที่มีการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรพันธุกรรมที่หลากหลายไว้ เพื่อตอบสนองเป้าหมายการผลิตหลายแบบ แต่ในชุมชน หรือในพื้นที่ที่ใช้เกษตรพาณิชย์เข้มข้น ฐานทรัพยากรพันธุกรรมจะน้อย
 - สิทธิเกษตรกรและชุมชนในการเข้าถึง จัดการทรัพยากรพันธุกรรม และทรัพยากรธรรมชาติ หากเกษตรกรและชุมชนถูกปิดกั้นสิทธิดังกล่าว จะส่งผล

กระทบต่อระบบการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ตลอดจนกระบวนการสร้างสรรค์
ความรู้ท้องถิ่นของชุมชน

- ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพ ทำให้ทรัพยากรพันธุกรรมเริ่มมีคุณค่ามากขึ้น ซึ่งเป็นทั้งแง่บวก คือ บทบาทชุมชนท้องถิ่นและความรู้ท้องถิ่นต่อพันธุกรรมได้รับความสำคัญ ขณะที่ในแง่ลบก็เป็นเงื่อนไขให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรม
- ระบบกฎหมายในด้านสิทธิต่อทรัพยากร การเติบโตของระบบทรัพย์สินทางปัญญา และการเปิดเงื่อนไขให้ประเทศอุตสาหกรรมเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพจะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นถูกแย่งชิงไปเป็นทรัพย์สินของประเทศอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น

2) บทบาทของเกษตรกร และชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม

- เกษตรกรเป็นผู้สร้างองค์ความรู้การเกษตรและการจัดการพันธุกรรมพื้นบ้าน แต่กระนั้นเกษตรกรก็ได้เป็นตัวกระทำที่เป็นอิสระจากเงื่อนไขทางนิเวศการเกษตร สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ในระดับท้องถิ่นและระดับสากล กระบวนการสร้างสรรค์จึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขในแต่ละพื้นที่
- เกษตรกรมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นผู้รับเอาเทคโนโลยีจากภายนอก แต่ได้ทำหน้าที่เลือกสรรปรับปรุงพันธุ์ให้เข้ากับระบบนิเวศท้องถิ่น รสนิยม ความต้องการ ความเชื่อ ของชุมชน การเลือกพันธุ์อาจจะเป็นทั้งพันธุ์ท้องถิ่นหรือพันธุ์จากภายนอก แต่เกษตรกรจะมีกระบวนการทดลองพิสูจน์
- ความรู้ของเกษตรกร และชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากหลายเงื่อนไข ได้แก่ การทดลองจากความสงสัย การทดลองเพื่อแก้ปัญหา การทดลองเพื่อปรับเทคโนโลยีให้เข้ากับเงื่อนไขท้องถิ่น และการทดลองจากแรงผลักดันทางสังคม เพื่อสร้างความสมานฉันท์ของสังคม
- พันธุกรรมท้องถิ่นและองค์ความรู้เป็นทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน สามารถถ่ายโอนแลกเปลี่ยนกับชุมชนรอบข้าง กระบวนการแลกเปลี่ยน ถ่ายเทพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น มีส่วนสำคัญต่อการสร้างความหลากหลายทางพันธุกรรม

อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวอาจจะมีบทบาทในระยะเริ่มแรก ที่สังคมถูกกระแสพิษอาหาร เศรษฐกิจครอบงำ และยังไม่เข้าใจถึงความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้าน และความแตกต่างทางวัฒนธรรมในการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมในการเกษตรและการบริโภค แต่ภายใต้สถานการณ์เชิงนโยบายด้านการเกษตร การจัดการทรัพยากร และการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่ส่งผลให้พันธุกรรมพื้นบ้านเสื่อมสูญลง เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนต่อพันธุกรรม ความรู้ท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันวัฒนธรรมการบริโภคของท้องถิ่นก็เริ่มถูกกลืนกลายเข้าสู่วัฒนธรรม

บริโภคกระแสหลัก การศึกษาเชิงพฤติกรรม หรือวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมของท้องถิ่น โดยลำพังจึงไม่เพียงพอต่อการอธิบายถึงเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้มากนัก ทำให้ต่อมาในแวดวงวิชาการด้านพันธุกรรมพื้นบ้านได้ยกระดับแนวคิด วิธีการศึกษาใหม่ๆ ที่เปิดประเด็นข้อถกเถียงที่หลากหลายขึ้น

ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การทบทวนงานศึกษาแนวสิทธิเกษตรกรและชุมชน และกระบวนการต่อรองเพื่อขำรงความหลากหลายพันธุกรรมกับการจัดการทรัพยากรยั่งยืน พบว่า ประเด็นข้อถกเถียงเรื่องสิทธิการเข้าถึงการใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เกิดขึ้นมานาน โดยมีจุดเริ่มต้นจากงานศึกษาอันโด่งดังของ Garrett Hardin (1968, อ้างในชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2540) ในชื่อว่า "Tragedy of Commons" หรือ "โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม" Hardin ได้เปิดประเด็นว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเกิดจากการขาดระบบกรรมสิทธิ์ต่อทรัพยากรที่ชัดเจน เมื่อไม่มีใครเป็นเจ้าของ ต่างฝ่ายก็ใช้ทรัพยากรสาธารณะอย่างเสรีโดยไม่มีการจัดการ เมื่อทรัพยากรเสื่อมโทรมลงก็ส่งผลกระทบต่อต่าง ๆ กลายเป็นภาวะโศกนาฏกรรม ซึ่งระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐก็มีลักษณะดังกล่าว คือทำยที่สุดแล้วไม่มีใครเป็นเจ้าของแท้จริง Hardin ได้เสนอทางออกว่า ต้องมีระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกที่ชัดเจนที่จะเป็นทางออกของการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็นของ Hardin ได้กลายเป็นแนวทางหลักของนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก ที่เสนอให้ใช้ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกต่อทรัพยากร และยังได้พัฒนาต่อไปว่า กลไกตลาดจะเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพ

บทวิเคราะห์ของ Hardin มีความน่าสนใจตรงที่ว่า ชี้ให้เห็นสภาพการไร้การจัดการทรัพยากรจะเป็นที่มาของความเสื่อมโทรม แต่การที่ Hardin เลือกใช้คำว่า "Commons" ให้มีความหมายถึงทรัพยากรสาธารณะที่ไร้การจัดการ กลับทำให้เกิดข้อถกเถียงอย่างมากมาย เพราะแท้ที่จริงแล้วสภาพไร้การจัดการคือ สภาวะการใช้ทรัพยากรเสรี (Open access) หากใช้ระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน (Common property) ซึ่งเป็นระบบการจัดการตามวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนที่มีกฎเกณฑ์ กติกา และกลไกการจัดการประสิทธิภาพและความยั่งยืน โศกนาฏกรรมที่ Hardin เสนอ จึงน่าจะเป็น Tragedy of Open Access มากกว่า

อย่างไรก็ตาม การที่ Hardin เสนอ ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจก เป็นคำตอบสุดท้าย ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ และเกิดวิวาทะทางวิชาการด้านการจัดการทรัพยากรอย่างมาก ซึ่งมีงานวิจัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นถึงโศกนาฏกรรมของทรัพยากรปัจเจก (Tragedy of Private property) ที่กลายเป็นประเด็นปัญหาความเสื่อมโทรม ความขัดแย้ง แย่งชิงทรัพยากรมากขึ้น

ในประเทศไทย งานศึกษาที่ใช้กรอบคิดเรื่องระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร จะเป็นงานศึกษาในด้านทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน เริ่มต้นจากงานศึกษาเรื่องป่าชุมชน แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536) ที่ใช้ฐานคิดเรื่องสิทธิชุมชน (Community Rights) ในการจัดการป่า ในฐานะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและทางออกเชิงนโยบายต่อการจัดการป่า ซึ่งต่อมา

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) ก็ได้นำเอาแนวคิด Legal Pluralism มาผสมผสานกลายเป็นข้อเสนอเรื่อง “สิทธิเชิงซ้อน” (Complexity of Rights) ซึ่งจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่างๆ ในการจัดการทรัพยากร ทั้งสิทธิปัจเจก สิทธิร่วมของชุมชน และภายนอก

ข้อถกเถียงประเด็นเรื่องสิทธิต่อทรัพยากรจำกัดดวงอยู่เฉพาะเรื่องการจัดการที่ดิน ป่า น้ำของชุมชน ยังไม่ได้ขยายวงสู่เรื่องระบบเกษตรทำได้นัก เพราะหากมองในกรอบของระบบการผลิต ระบบเกษตรโดยลำพังเป็นเรื่องของการในระดับบุคคลและครอบครัวเป็นหลัก ยังไม่เชื่อมโยงสู่การจัดการทรัพยากรอันเป็นฐานของการผลิตร่วมกันของชุมชน ด้วยเหตุนี้ประเด็นเรื่องสิทธิในภาคเกษตร จึงมักจะเป็น “สิทธิเกษตรกร” (Farmer Rights) ที่อยู่บนฐานสิทธิเชิงปัจเจก ไม่ว่าจะเป็สิทธิในเมล็ดพันธุ์ สิทธิในการผลิต และอื่นๆ ภาวะดังกล่าวก็สะท้อนถึงวิธีมองอย่างแยกส่วนระหว่างการผลิตกับการจัดการทรัพยากร ระหว่างปัจเจกกับชุมชน

ประเด็นเรื่องสิทธิต่อทรัพยากรได้ขยายวงมาสู่เรื่องพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่น ตั้งแต่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (CBD) ปี 2535 ที่ได้กำหนดว่าความหลากหลายทางชีวภาพเป็น “มรดกมนุษยชาติ” (Common Heritage of Mankind) แทนที่จะจำกัดดวงอยู่เฉพาะสิทธิอธิปไตยของรัฐ (State Sovereignty) ข้อเสนอดังกล่าวได้กลายเป็นประเด็นการเมืองแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมไปโดยทันที ในสถานการณ์ที่ประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติกำลังเข้ามาช่วงชิงทรัพยากรชีวภาพในประเทศซีกโลกใต้ (เจริญ คัมภีรภาพ, 2538)

จากจุดเริ่มต้นเรื่องสิทธิในพันธุกรรมดังกล่าว กรอบการวิเคราะห์เรื่องสิทธิต่อทรัพยากรจึงเชื่อมโยงมาสู่เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน เมื่อองค์การการค้าโลก (WTO) ได้บัญญัติหลักการว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (IPRs) ต่อสิ่งมีชีวิตและความรู้ไว้ในข้อตกลงทางการค้าว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPs) อันเกิดจากแรงผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติ ที่ต้องการนำเอาพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพของประเทศซีกโลกใต้ไปจดสิทธิบัตรเป็นทรัพย์สินของตน (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ, 2544)

การทำให้พันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นต่อพันธุกรรมกลายเป็นทรัพย์สินปัจเจก นับได้ว่าเป็นการดำเนินรอยตามกรอบคิดของ Hardin อย่างชัดเจน แต่เป้าหมายของการสร้างระบบกรรมสิทธิ์ต่อพันธุกรรมและความรู้หาใช่เพื่อแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมจากการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเสรี แต่กลับเป็นเครื่องมือในการแย่งชิง ผูกขาดทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้โดยประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพ และมีอำนาจในการกำหนดกฎกติการะหว่างประเทศ

ด้วยเหตุนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวเกษตรกรในด้านพันธุกรรมพื้นบ้านจึงได้พยายามทบทวนฐานคิดและทำความเข้าใจต่อสถานะของพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นเสียใหม่ในฐานะที่เป็นทรัพยากรร่วมของชุมชน ซึ่งมีระบบความสัมพันธ์ การจัดการ การแลกเปลี่ยนทรัพยากรและความรู้ร่วมกัน จนพัฒนามาสู่ชุดความรู้ต่อระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นของชุมชนเพื่อเป็นเครื่องมือต่อสู้กับระบบทรัพย์สินทางปัญญาของบริษัทข้ามชาติ

การเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในระดับโลก จนมีกฎกติการะหว่างประเทศหลายประการที่รองรับสิทธิดังกล่าว เช่น ข้อตกลงสิทธิเกษตรกรและชุมชนต่อทรัพยากรพันธุกรรมในองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (1989) อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (2535) ในมาตรา 8J และอื่นๆ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2544)

ในประเทศไทย องค์ความรู้เรื่องระบบสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่นป่าไม้ ที่ดิน ลุ่มน้ำมีมากพอสมควรที่จะสร้างความเข้มแข็งในการผลักดันเชิงนโยบาย แต่องค์ความรู้ที่พูดถึงระบบสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นมีน้อยมาก และไม่สามารถที่จะหยิบเอาฐานความรู้ที่มีอยู่เดิมมาใช้โดยทันที เนื่องจากลักษณะของทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ไม่อยู่ติดพื้นที่ และยากที่จะแสวงหาขอบเขตของสิทธิได้อย่างชัดเจนดังเช่น ป่าและที่ดิน

อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่น เช่น เครือข่ายสิทธิความรู้ท้องถิ่นไทย (Biothai) และกลุ่มนักวิชาการด้านการจัดการทรัพยากร ก็ได้พยายามพัฒนาองค์ความรู้ด้านสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น เช่น สวัสดิ์ดะสิทธิชุมชน (คณะทำงานสิทธิความรู้ท้องถิ่นไทย, 2541), สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญและคณะ 2544) ความหลากหลายทางชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (ยศ สันตสมบัติ, 2542) เป็นต้น

งานศึกษากลุ่มดังกล่าวได้ตั้งคำถามสำคัญว่า เราควรจะดูที่ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนว่า มีระบบการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นร่วมกันอย่างไร ทั้งในแง่การเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม การอนุรักษ์ การคัดเลือกพันธุกรรม การแลกเปลี่ยน การใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมร่วมกันอย่างไร เพื่อที่จะแปรความหมายของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวในรูปแบบของสิทธิการจัดการร่วมของชุมชน เพื่อเป็นฐานของการสร้างนโยบายคุ้มครองสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น

สิ่งที่งานศึกษาเหล่านี้ค้นพบก็คือ ความหลากหลายของพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นต่อพันธุกรรม มีพื้นฐานจากความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมการผลิตที่สอดคล้องกับนิเวศ ความหลากหลายของวัฒนธรรมการบริโภคที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดของท้องถิ่น และที่สำคัญคือ กระบวนการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะภายในชุมชนเพียงลำพัง แต่ดำเนินไปในบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่กว้างขวาง และไม่ได้ดำเนินไปด้วยมโนทัศน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมมโนทัศน์ด้านสังคมนิเวศ และความเป็นธรรมทางสังคมด้วย

ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นจึงมิใช่ระบบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพย์สินที่มีเจ้าของ โดยเป็นสิทธิแบบปิดกั้น (Exclusive Rights) ดังเช่น ระบบทรัพย์สินทางปัญญา แต่ระบบสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นอยู่บนฐานของกระบวนการเข้าถึง แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และใช้ทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม มีลักษณะทั้งที่เปิดเผยและหวงกันด้วยในตัว แต่เกณฑ์สำคัญที่จะจัดความสัมพันธ์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับอยู่รอดของชุมชนอันโยงถึงความอยู่

รอดของระบบนิเวศด้วย ความมั่นคงของสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นพื้นบ้าน จึงอยู่บนเงื่อนไขสิทธิด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า สิทธิในการผลิต สิทธิในทางวัฒนธรรม สิทธิการพัฒนาาระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง และสิทธิในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

จากมโนทัศน์สิทธิที่แตกต่างกันระหว่างสิทธิชุมชนกับทรัพย์สินทางปัญญา ได้นำมาสู่คำถามสำคัญหลายประการ ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ (2542, น.11) ได้เสนอคำถามต่อปัญหาสถานะภาพทางกฎหมายของ “ความรู้ท้องถิ่น” ว่า การเปลี่ยน “ความรู้” มาเป็น “สินค้า” ได้ก่อให้เกิดประเด็นปัญหาทางศีลธรรมและจริยธรรม เช่น มนุษย์ควรเป็นเจ้าของรูปแบบชีวิตหรือไม่ การนำเอาความรู้ที่ได้จากสังคมอื่นมาแสวงกำไรชอบธรรมหรือไม่ ชุมชนสามารถเอาความรู้ท้องถิ่นไปจดทะเบียนสิทธิบัตรได้หรือไม่

คำถามของยศ ได้ย้อนกลับมาสู่กระบวนการสร้างนโยบายสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ว่าในบริบทที่ระบบสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นเป็นระบบเปิด การสถานสิทธิชุมชนในทางกฎหมายให้เป็นระบบปิด เช่น มีเจ้าของที่ชัดเจน มีสิทธิในการกีดกันการใช้ประโยชน์จากภายนอก และสิทธิในการได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรและความรู้ท้องถิ่น กระบวนการสถาปนาสิทธิเหล่านี้จะเป็นการสร้างระบบสิทธิแบบปิดกั้น (Exclusive Rights) หรือไม่ จะเป็นการทำให้ “ความรู้ท้องถิ่น” กลายเป็น “สินค้า” ของชุมชน ตามระบบทรัพย์สินทางปัญญาหรือไม่ คำถามดังกล่าว ก็ได้รับการตอบจากวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2544) ที่กล่าวไว้ว่า “มิใช่มองทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเป็นเพียง “ทรัพย์สิน” หรือ “การค้า” ตามปรัชญาของอุตสาหกรรมชีวภาพจากตะวันตกมาใช้ไม่ แต่ต้องอยู่บนหลักการของสันติภาพ อีสรภาพ และความยั่งยืน”

อย่างไรก็ตาม การจะแปรหลักการสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมที่ครอบคลุมหลักการสันติและความยั่งยืนไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย และกฎหมายเพื่อให้เกิดการคุ้มครองสิทธิทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และสากลอย่างไรนั้นเป็นประเด็นที่ท้าทาย ซึ่งที่ผ่านมาก็มีความพยายามในการสร้างกฎหมายจากหลักการสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น ดังเช่น พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช 2542 และพระราชบัญญัติคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นแพทย์แผนไทย 2542 ก็ตาม แต่กฎหมายเหล่านี้ก็ยังมีลักษณะการกำหนดสิทธิตามแบบแผนเดิม ที่เน้นหน่วยของสิทธิ ขอบเขตสิทธิ และวัตถุประสงค์สิทธิอย่างตายตัว อีกทั้งยังไม่ได้ถูกนำไปปฏิบัติเพื่อคุ้มครองสิทธิชุมชน ทั้งในส่วนของราชการ และเกษตรกร ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสิทธิ จึงยังยากที่ประเมินถึงความสอดคล้องของกฎหมายกับระบบสิทธิชุมชนในสถานการณ์จริง

ด้วยเหตุนี้เอง การสร้างความรู้เรื่องสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น จึงจำเป็นต้องก้าวข้ามการมองสิทธิแบบชัดเจน ตายตัว หรือมองสิทธิชุมชนแบบมีแบบแผนเดียว มีขอบเขตที่ชัดเจนแยกขาดจากปฏิสัมพันธ์กับภายนอก แต่ควรมุ่งศึกษาทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ของเกษตรกร ชุมชน ท้องถิ่น และส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้แนวทางเรื่อง “สิทธิเชิงซ้อน” ที่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการต่อสู้ ต่อรองของฝ่ายต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น ตั้งแต่ระดับปัจเจก ชุมชน ท้องถิ่น โดยพิจารณาว่าสิทธิในแต่ละระดับนี้จะสัมพันธ์กันอย่างไร พลวัตสิทธิเป็นไปอย่างไร และมอง “ความรู้ท้องถิ่น” ในฐานะกระบวนการ

เรียนรู้ ปรับประยุกต์ เลือกสรรการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมของเกษตรกรและชุมชนเอง

หากงานศึกษาด้านสิทธิชุมชนต่อพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นได้บรรลุถึงการมองสิทธิในความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ย่อมจะส่งผลการเสนอเชิงนโยบายมีความสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมของชุมชนอย่างแท้จริง

นิเวศการเมือง/ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

งานศึกษาด้านนิเวศวิทยาการเมือง และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่น พบว่า ในขณะที่ประเด็นความสนใจเรื่องพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่น พุ่งเป้าไปที่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นจากประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติ ทั้งโดยทางตรง (Biopiracy) และผ่านทางข้อตกลงระหว่างประเทศ งานศึกษาที่สร้างกระแสความตื่นตัวต่อคุณค่าความสำคัญของพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นมากที่สุด และนำไปสู่ข้อถกเถียงเรื่องสิทธิทั้งในระดับประเทศ สิทธิเกษตรกร และสิทธิชุมชน หาซึ่งงานศึกษาในมิตินิเวศวัฒนธรรม หรืองานศึกษาในด้านระบบการจัดการทรัพยากร แต่เป็นงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นกระบวนการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมในระดับนานาชาติ ระดับประเทศ เข้ามาสู่ระดับท้องถิ่น ของบริษัทข้ามชาติ ซึ่งผูกขาด และตัดดวงผลประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นในประเทศซีกโลกใต้มาช้านาน

งานศึกษาเหล่านี้ได้แก่ งานของวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ ตั้งแต่ไปให้พันยุคปฏิวัติเขียว(2535) โจรสลัดชีวภาพ (2541) เจริญ คัมภีรภาพ ในเรื่องอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (2538) ตลอดจนบทความวิชาการ บทความหนังสือพิมพ์ของขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิความรู้ท้องถิ่นไทยจำนวนมาก

ประเด็นเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมได้ถูกจุดให้เป็นกระแสขึ้น ตั้งแต่การที่รัฐบาลไทยลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพในปี 2535 โดยกลุ่มที่เคลื่อนไหวคัดค้านได้แก่ เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกลุ่มนักวิชาการด้านกฎหมาย

หลักฐานสำคัญที่ถูกนำมาชี้ให้เห็นถึงการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมจากต่างชาติ คือ กรณีเปล่าน้อย ที่บริษัทยาจากญี่ปุ่นได้นำเอาสมุนไพรดังกล่าวไปพัฒนาเป็นยาแก้โรคระเคาะ พร้อมกับจดสิทธิบัตรคุ้มครองสูตรยาดังกล่าว ซึ่งกรณีดังกล่าวเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2525 แต่ยังไม่เป็นกระแสข้อโต้แย้งในเวลานั้น

จากกรณีเปล่าน้อย และอนุสัญญาฯ ได้นำมาสู่ประเด็นเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาภายใต้ข้อตกลงทางการค้า องค์การการค้าโลก และพัฒนามาสู่เรื่องพืชแปลงพันธุกรรม (GMOs)¹ ประเด็นข้อถกเถียงดังกล่าวประกอบด้วยเรื่องดังต่อไปนี้

¹ ประเด็นข้อถกเถียงเชิงนโยบาย ตลอดจนขบวนการเคลื่อนไหวเกษตรกรในการปกป้องพันธุกรรม ได้ถูกรวบรวมไว้ในงานศึกษา “สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและรายงานวิจัยเรื่อง “การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ” โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไกยวงศ์

1)การแย่งชิงพันธุกรรมข้ามชาติ กับสิทธิอธิปไตยของชาติ และสิทธิชุมชน จากข้อถกเถียงในเรื่องอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป้าหมาย ข้าวหอมมะลิ กองทุนป่าเขตร้อน เป็นต้น

2)ทรัพย์สินทางปัญญา ในรูปสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิตกับการสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชน ในการเป็นเจ้าของ ได้รับผลประโยชน์ และการชดเชย จากข้อถกเถียงในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญา องค์การการค้าโลก และการพัฒนากฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และความรู้ท้องถิ่นแพทย์แผนไทย

3)พืชแปลงพันธุกรรม กับความปลอดภัยทางชีวภาพ และสิทธิเกษตรกรและชุมชน ดังเช่น ฝ้ายบีบี ที่ ถั่วเหลืองบีบี มะละกอจีเอ็มโอ เป็นต้น

ความน่าสนใจของงานศึกษาเหล่านี้อยู่ที่การใช้ให้เห็นถึงโครงสร้างและกระบวนการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรม อันนำมาสู่การพัฒนากรอบคิดในด้านสิทธิเกษตรกร สิทธิชุมชน ที่กว้างไกลไปกว่าแนวคิดเรื่องสิทธิที่พัฒนาจากการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นในระดับพื้นที่ และอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิที่พัฒนาจากข้อถกเถียงเรื่องการแข่งขันพันธุกรรมข้ามชาติ ได้เป็นตัวสถาปนาแนวคิด รูปแบบสิทธิใหม่ๆ เช่น สิทธิในพันธุกรรม และทรัพย์สินทางปัญญาของเกษตรกร สิทธิในการรับการแจ้งล่วงหน้า สิทธิในผลประโยชน์ และได้รับการชดเชยจากการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม และอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม สิทธิประเภทต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อต่อสู้กับการแข่งขันพันธุกรรมข้ามชาติ เป็นสิทธิที่ถูกออกแบบจากภายนอกตามสถานการณ์ปัญหา ซึ่งจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับระบบสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นในระดับพื้นที่หรือไม่นั้น จำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาเชื่อมโยงกับงานศึกษาด้านระบบการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มที่ 2 ซึ่งงานที่เชื่อมโยงจนสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้สิทธิจากภายในชุมชนซึ่งมีความเป็นพลวัต ยืดหยุ่น สั้นไหล กับสิทธิที่เป่าหมายจากภายนอกที่ต้องการแสวงหากรอบ กฎเกณฑ์การคุ้มครองสิทธิชุมชนให้ชัดเจนลงตัวนั้นยังไม่มีเท่าใดนัก จำเป็นที่จะต้องบุกเบิกองค์ความรู้ดังกล่าวให้ลึกซึ้ง ยิ่งขึ้น

การเชื่อมโยงทางแนวคิด ทฤษฎี

เมื่อนำมโนทัศน์ด้านนิเวศวัฒนธรรมมาเชื่อมต่อนิเวศวิทยาการเมืองและระบบสิทธิต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยผ่านการทำความเข้าใจเรื่องความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพ จะทำให้เราเห็นมิติของการเมืองเรื่องดังกล่าวได้อย่างซับซ้อนยิ่งขึ้น

ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพผ่านมโนทัศน์นิเวศวัฒนธรรมช่วยให้เราเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิเวศกับวัฒนธรรมได้ก่อรูประบบคิด ความเชื่อ ความรู้ และวัฒนธรรมการผลิตและบริโภคของชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพ ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยทั้งด้านเศรษฐกิจ

ความรู้ท้องถิ่น* โดยวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2544) และกฤษฎา บุญชัย (2545) นิเวศการเมืองทรัพยากรชีวภาพ

สังคม และการเมืองได้ทำให้วิถีคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมทางวัฒนธรรมที่มีต่อนิเวศ หรือธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป อันส่งผลต่อความรู้ท้องถิ่นที่มีต่อทรัพยากรชีวภาพก็ปรับตัวตามไปด้วย ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นไปทั้งการเคลื่อนจากมุมมองที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (Ecocentric) มาสู่มนุษย์เป็นศูนย์กลางของธรรมชาติ (Anthropocentric) หรือเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง (Technocentric) หรือในบางสถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญกับปัญหาวิกฤติทางนิเวศ เศรษฐกิจ หรือการเมืองที่ทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติเป็นไปในทางเลวร้าย ชุมชนท้องถิ่นจำนวนหนึ่งก็ได้เริ่มรื้อฟื้นแนวคิดมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติกลับขึ้นมาในสถานการณ์ใหม่ และใช้เป็นอัตลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมด้านสิทธิต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ด้วยเหตุนี้ มโนทัศน์ด้านนิเวศวัฒนธรรมจึงได้ช่วยทำให้เห็นความไม่หยุดนิ่งของความหมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวัฒนธรรมและนิเวศ เห็นความเปลี่ยนแปลงความหมายทางวัฒนธรรมที่มีต่อธรรมชาติ และเห็นการปรับตัวอันซับซ้อนของครัวเรือนและชุมชนทั้งในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การปรับระบบความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งภายในและภายนอก และการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค และการเปลี่ยนทรัพยากร

ปฏิสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงทางนิเวศวัฒนธรรมถูกทำให้ชัดเจนขึ้นในแง่มุมมองเรื่องสิทธิต่อการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจของชุมชนในการต่อรอง และจัดการความขัดแย้งโดยใช้ระบบสิทธิของชุมชนซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมประเพณีเดิม และถูกพัฒนาขึ้นมาใหม่จากการเผชิญปัญหาใหม่ๆ ที่มากระทบ ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพก็กลายเป็นสนามของการต่อสู้ด้านสิทธิ เมื่อทรัพยากรและความรู้ได้กำลังถูกช่วงชิง ผูกขาด หรือถูกปิดกั้นทั้งจากรัฐ กลุ่มทุน บรรษัทข้ามชาติ ความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในสถานการณ์ความขัดแย้งเรื่องสิทธิจึงมีนัยสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจที่มากไปกว่าเพียงการมองความรู้เฉพาะเพียงมิติเชิงคุณค่า ความเชื่อ

เมื่อนำแนวคิดเรื่องนิเวศการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาเชื่อมต่อ ทำให้เปิดมุมมองทางการเมืองทั้งในเชิงสัญลักษณ์และวัตถุประสงค์ต่อความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในระดับของการต่อสู้ระหว่างชุมชนกับอำนาจต่างๆ เช่น รัฐ ทุน ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลกได้ชัดเจนขึ้น ทั้งในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาว่าเหตุใดการเมืองในเรื่องความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพจึงทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่หลากหลาย การเลือกยุทธศาสตร์การต่อสู้ การเชื่อมประสานพันธมิตร การเปิดพื้นที่ทางการเมือง พื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ในบริบทของการเมืองในประเทศและระหว่างประเทศ

มโนทัศน์ในทุกด้านที่นำมาร้อยเรียงผ่านเรื่องความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพดังกล่าว เพื่อที่จะมุ่งเน้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เชื่อมโยงระดับจุลภาคกับมหภาคได้อย่างรอบด้าน และจะทำให้การนำเสนอถึงทิศทางนโยบายและการเคลื่อนไหวมีพลัง รัศมี ทั้งในเชิงวิพากษ์และเสนอทางออกที่ก้าวหน้ากว่าการมองผ่านมิติใดมิติหนึ่ง

บทที่ 3

นัยสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในระดับสากล

ความหลากหลายทางชีวภาพกับมิตินิเวศวิทยาการเมือง

"ความหลากหลายทางชีวภาพ" มีความสำคัญในฐานะเป็นวิสัยมองธรรมชาติ และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสังคมที่ยกระดับกว่าวิถีคิดเรื่อง "ธรรมชาติ" หรือ "ทรัพยากรธรรมชาติ" หรือ "ระบบนิเวศ" ในแบบเดิม เพราะกินความครอบคลุมทั้งความหลากหลายของระบบนิเวศ ชนิดพันธุ์ และพันธุกรรมที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

จากความหมายดังกล่าว ปัญหาที่กระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพจึงค่อนข้างกว้างขวาง ทั้งการเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การลดลงของสายพันธุ์พืชและสัตว์ต่างๆ ตลอดจนการสูญสิ้นในระดับพันธุกรรม ดังที่นักวิทยาศาสตร์ทั่วโลกได้คาดคำนวณว่า สิ่งมีชีวิตทั่วโลกซึ่งอาจมีถึง 50 ล้านชนิด มีอัตราการสูญพันธุ์เร็วกว่าปกติ จากปีละ 1 ชนิดในภาวะปกติ มาถึงปัจจุบันเป็นวันละ 50 ชนิด ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา จากข้อมูลล่าสุด นักชีววิทยาประเมินว่า โลกกำลังสูญเสียสัตว์และพืชป่าเขตร้อนอย่างน้อยปีละ 27,000 ชนิด ขณะที่ระบบนิเวศอื่นๆ ที่ไม่ใช่ป่าเขตร้อนก็สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพเช่นกัน แต่ในอัตราที่ต่ำกว่าป่าเขตร้อน¹

สาเหตุการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ร้อยละ 95 มาจากภาวะโลกร้อนที่เป็นผลจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจกของอุตสาหกรรมต่างๆ ในประเทศอุตสาหกรรมเป็นอันดับแรก ตามมาด้วยการสูญเสียพื้นที่ระบบนิเวศจากการขยายตัวของการพัฒนาเศรษฐกิจ² การสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนทั่วโลก ทั้งจากปัญหาภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ตลอดจนเพราะประชาชนทั่วโลกล้วนต้องพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพในการยังชีพ ดังเห็นได้จากประเทศเขตร้อนขึ้นไม่ต่ำกว่า 62 ประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่มีวิถีการผลิตเก็บของป่าและล่าสัตว์ซึ่งต้องพึ่งพาความสมบูรณ์ของทรัพยากรชีวภาพโดยตรง ขณะที่ในสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมทั่วโลกล้วนต้องพึ่งพาทรัพยากรชีวภาพเป็นฐานการผลิตอาหารผลิตยา ตลอดจนอุตสาหกรรมนานาชนิดไม่ว่าจะเป็นในระดับเทคโนโลยีพื้นฐานไปจนถึงระดับสูง ซึ่งในขณะที่ทรัพยากรชีวภาพในระบบนิเวศธรรมชาติกำลังพังทลาย แต่กลับปรากฏว่าทรัพยากรชีวภาพอีกเป็นจำนวนมากถูกเก็บรักษาไว้ในธนาคารพันธุกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าและบรรดาบรรษัทข้ามชาติ สถานการณ์ปัญหาดังกล่าวจึงทวีความซับซ้อนยิ่ง เพราะได้นำไปสู่ช่องว่างในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพระหว่างประเทศเขตร้อนขึ้น ที่นับวันกำลังสูญเสียฐาน

¹ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2547) ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย, กรุงเทพฯ

² กรุงเทพธุรกิจ 04/01/46, อ้างในสุภรานต์ โจนไพรวงศ์ (บก.), 2548, สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2548, มุลนิธิโลกสีเขียว, บริษัทอัมรินทร์พรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) กรุงเทพฯ, น.185

ทรัพยากรอย่างรุนแรงกับประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าที่กำลังผูกขาดทรัพยากรชีวภาพเพื่อความ มั่งคั่ง

สถานการณ์อีกด้านหนึ่งที่สัมพันธ์กับปัญหาการเสื่อมโทรมของความหลากหลายทางชีวภาพ ก็คือ ความถดถอยของความหลากหลายทางวัฒนธรรม เพราะในภูมิภาคปาเซตร้อนชื้นไม่เพียงอุดม ด้วยทรัพยากรชีวภาพแต่ยังมีชนพื้นเมืองที่อยู่อาศัย ทำกินในพื้นที่ป่าเหล่านี้ ประมาณว่ามีชน พื้นเมืองทั่วโลกไม่ต่ำกว่า 200 ล้านคน หรือร้อยละ 4 ของพลเมืองโลก (Burger, 1987) หากนับเป็น วัฒนธรรมแล้ว ชนพื้นเมืองประกอบเป็นอัตราส่วนร้อยละ 90-95 ของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั่วโลก ซึ่งอาณาบริเวณที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากที่สุดนี้ ก็เป็นอาณาบริเวณเดียวกับที่ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงที่สุดเช่นกัน³ วัฏกรรมของการถดถอยของความหลากหลายทาง วัฒนธรรมก็คือ การสูญหายของภาษาพื้นถิ่นที่ลดลงอย่างรวดเร็ว บิล ซูทเธอร์แลนด์ (Bill Sutherland) นักชีววิทยาจากประเทศอังกฤษกล่าวว่า ภาษามนุษย์ทั่วโลกประมาณ 6,000 กว่าภาษา จะมียังน้อย 2 ภาษาที่สูญหายไปทุกเดือน คิดเห็นอัตราสูญหายร้อยละ 4.5 ขณะที่อัตราสูญพันธุ์ ของนกและสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมมีเพียงร้อยละ 1.3-1.9 การตายของภาษาถิ่นไม่ต่างจากการสูญพันธุ์ ของสิ่งมีชีวิตเพราะเป็นผลจากการพัฒนาของโลกยุคสมัยใหม่ ทำให้เรามีทางเลือกในการคิดที่ต่างไป น้อยลง เพราะภาษากับความคิดแยกกันไม่ออก⁴ โดยเฉพาะการสูญเสียระบบความคิด ความรู้ของชน พื้นเมืองที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพไม่ว่าจะเป็นความรู้ด้านนิเวศ อาหาร สมุนไพร วัฒนธรรม ที่หลากหลายต้องสูญหายไปด้วย

พื้นที่ ผู้คน สังคมที่หลากหลายทั้งชีวภาพและวัฒนธรรมได้ถูกลดทอน เปลี่ยนรูปกลายเป็น นิเวศ และวัฒนธรรมเชิงเดี่ยวด้วยนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งในระดับโลก และในแต่ละรัฐที่ดำเนินไปด้วยกรอบคิดทุนนิยมในยุคปัจจุบันที่มีเป้าหมายเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งให้ กลายเป็นทรัพย์สินของปัจเจกในระบบทุน และการลดทอนความหลากหลายทั้ง 2 ประเภtdังกล่าวได้ สร้างความทุกข์ยากให้แก่ประชาชนทั่วโลก โดยเฉพาะในภูมิภาคเขตร้อนชื้นที่ดินแดนซึ่งเคยอุดม สมบูรณ์ด้วยธรรมชาติและวัฒนธรรมได้กลับกลายเป็นพื้นที่แร้นแค้น ยากจน ผู้คนไม่สามารถ พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ เพราะไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิต ของพวกเขาได้ วัฏกรรมเห็นได้ชัดจากนโยบายเกษตรพาณิชย์ นโยบายการสัมปทานไม้ การสร้าง เขื่อน ถนน นโยบายการปลูกป่า หรือแม้แต่เขตป่าอนุรักษ์ที่รัฐจัดตั้งขึ้นก็ยังมีส่วนทำให้ความ หลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมต้องลดลง

³ Andrew Gray, ช่างในยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536, ความหลากหลายทางชีวภาพ: มิติทางสังคมและ นิเวศ, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ, น.78

⁴ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2548, ความขัดแย้ง/การต่อต้านชัดเจน "คิดใหม่ ทำใหม่", ปรัชญาการเมือง 2: องค์รวม, วารสารสังคมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2547, น.263-264
รายงานวิจัยเรื่อง "การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไกยวงค์

นัยทางเศรษฐกิจการเมืองของทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

ความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพเป็นประเด็นทางนโยบายในเวทีระหว่างประเทศจากการผลักดันของประเทศโลกที่สามที่เผชิญสถานการณ์ที่ประเทศอุตสาหกรรม ตลอดจนบริษัทข้ามชาติได้แย่งชิงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นไปพัฒนาอุตสาหกรรมชีวภาพ ทั้งที่ตลอดยุคล่าอาณานิคมปัญหาการทำลายฐานทรัพยากร การนำความรู้ท้องถิ่นไปสร้างความมั่งคั่งแก่เจ้าอาณานิคมก็เกิดขึ้นมาตลอดเวลา แต่ที่ประเด็นเรื่องความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพกลายเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจยิ่งก็เพราะว่า การเติบโตของอุตสาหกรรมเทคโนโลยีชีวภาพในระดับโลก เห็นได้จากหนึ่งในสี่ของยาทั่วโลกมาจากพืช ซึ่งเข้าถึงได้โดยการสืบค้นความรู้ท้องถิ่น มูลค่าทางเศรษฐกิจของยาทั่วโลกที่มาจากรายการพันธุกรรมสูงถึงปีละ 500-800 พันล้านเหรียญสหรัฐ, ลำพังการขายพืชสมุนไพรอย่างเดียวมีมูลค่าถึง 30 พันล้านเหรียญ (ปี 2000) โดยมีอัตราเติบโตถึงร้อยละ 5-15 ด้วยเหตุนี้ทรัพยากรชีวภาพจึงได้รับการขนานนามว่าเป็น "Green Gold" ที่มีความสำคัญเทียบได้กับ น้ำมันดิบ (Black Gold) และน้ำดื่ม (Blue Gold)

แม้รัฐบาลในประเทศโลกที่สามจำนวนไม่น้อยจะไม่เคยสนใจความรู้ท้องถิ่นมาก่อน หรือมีนโยบายที่ทำลายฐานทรัพยากรของท้องถิ่นตลอดมาก็กลับมามีความสนใจความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพมากยิ่งขึ้นด้วยมูลค่าทางเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันขบวนการชนพื้นเมือง ชุมชนท้องถิ่นก็ได้ตระหนักว่า ความรู้ท้องถิ่น พืชพันธุ์ อาหาร และยาของพวกเขาก็เคยถูกละเลย หรือเหยียดหยามว่าเป็นสิ่งมลายมาตลอดได้เปลี่ยนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งยวดระดับประเทศและระดับโลก ดังเช่นประชาชนท้องถิ่นทั่วโลกจำนวนกว่า 3,000 ล้านคนยังคงพึ่งพาแผนโบราณและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านในประเทศเขตร้อน และยากแผนโบราณทั้งหมดมาจากป่า (Myers, 1988, อังไฉยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536, น.42) การผลิตอาหารทั่วโลกยังต้องพึ่งพาพันธุกรรมท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ความรู้ต่อฐานทรัพยากรชีวภาพจึงถูกใช้เพื่อการสร้างสำนึกต่อชุมชน การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนและระหว่างชุมชน ตลอดจนใช้เป็นยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อสร้างอำนาจแก่ชุมชนผ่านมิติเรื่องความรู้ซึ่งก้าวหน้าไปกว่าลำพังสิทธิต่อฐานทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ ป่า เป็นต้น

ไม่เพียงแต่มิติด้านเศรษฐกิจ การพัฒนา และการเมือง ความรู้ท้องถิ่นยังกลายเป็นคลังแห่ง "ทางเลือก" สำคัญต่อแสวงหาแนวทางอยู่ร่วมกับธรรมชาติ จัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และทางเลือกดังกล่าวนี้กำลังมีบทบาทท้าทายความรู้วิทยาศาสตร์ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระบบทุนนิยมอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้ความรู้ท้องถิ่นจะถูกมองว่ามีนัยความสำคัญที่หลากหลาย แต่ด้วยเศรษฐกิจการเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ ทำให้ประเด็นเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรและความรู้ ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อความรู้ และการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันเกิดจากรู้อย่างกลายเป็นประเด็นหลักในเวทีข้อตกลงระหว่างประเทศ

ปัญหาของประเทศกำลังพัฒนาต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพ

ในความเป็นจริงนั้น ปัญหาสำคัญต่อการสูญเสียความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ ไม่ได้เกิดจากขโมยความรู้ หรือระบบทรัพย์สินทางปัญญา แต่เกิดจากการพัฒนาเพื่อความทันสมัย (Modernization) ในยุคทุนนิยมที่ทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนพึ่งพิงผ่านโครงการรัฐ และกลไกตลาด การเติบโตของแพทย์สมัยใหม่ เกษตรพาณิชย์ท่ามกลางการเหยียดหยาม และปิดกั้นความเป็นอิสระของท้องถิ่นในการพัฒนาความรู้ของตนเอง ตลอดจนการสร้างวัฒนธรรมเดียวที่ทำลายความหลากหลายในการใช้ชีวิต ความหลากหลายในการบริโภค อันทำให้ความรู้ท้องถิ่นกลายเป็นสิ่งที่ใช้ประโยชน์ไม่ได้อีกต่อไป มีเพียงแต่การเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์

พัฒนาอีกขั้นของระบบทุนนิยมโลกในขณะนี้ก็คือ การเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า หรือวัฒนธรรมถูกเรียกว่าเป็นทุนในอีกแบบหนึ่ง ทำให้ปัญหาก็กระทบต่อความรู้ที่ความซับซ้อนยิ่งขึ้น ไม่เพียงแต่ความรู้สมัยใหม่จะเป็นสินค้าในรูปของระบบทรัพย์สินทางปัญญา แม้แต่ความรู้ท้องถิ่นก็เป็นสิ่งที่มีมูลค่าสำหรับกลุ่มทุนอย่างมาก กระบวนการแปลงความรู้ให้เป็นสินค้าจึงเกิดขึ้นในหลายระดับ ตั้งแต่สินค้าอุตสาหกรรมพื้นฐาน อุตสาหกรรมตำบล ไปจนถึงอุตสาหกรรมเทคโนโลยีชีวภาพอันสลับซับซ้อน ซึ่งกระบวนการพัฒนาสินค้าเหล่านี้ก็เป็นไปตามโครงสร้างระบบทุน ที่ความมั่งคั่งอันเกิดจากทรัพยากรและความรู้ท้องถิ่นถูกถ่ายเทไปสู่กลุ่มทุน

การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเกิดขึ้นท่ามกลางการเติบโตของระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกต่อทรัพยากรที่ครอบงำทรัพยากรสาธารณะ และระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน เมื่อความรู้กำลังถูกแปรสภาพเป็นสินค้า ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกต่อความรู้จึงกำลังเป็นประเด็นท้าทายจนนำมาสู่เรื่องปัญหาของระบบทรัพย์สินทางปัญญากับความรู้ท้องถิ่น หรือการทำให้ความรู้ท้องถิ่นกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญาอีกประเภทหนึ่ง

ขบวนการชุมชนกับการปกป้องนิเวศและวัฒนธรรม

ด้วยเหตุนี้ชุมชนพื้นเมืองจากภูมิภาคป่าเขตร้อนจึงได้เริ่มเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นทั้งในระดับพื้นที่และระดับประเทศอย่างหลากหลาย สืบเนื่องมานับร้อยปีตลอดตั้งแต่ช่วงตกเป็นอาณานิคมมาจนถึงยุคหลังอาณานิคม ที่โดดเด่นได้แก่ ขบวนการชิปโก้ (โอบกอด) ของชาวบ้านในรัฐอุตรขาน ประเทศอินเดีย และขบวนการป่าฝนเขตร้อนอเมซอน นำโดยชิโก้ แมนเดส ขบวนการต่อต้านเขื่อนนามาด้าในอินเดีย และอื่นๆ อีกทั่วโลก รูปแบบการต่อสู้ของชุมชนพื้นเมืองมีหลากหลาย เช่น การสกัดกั้นการรุกรานของรัฐหรือนายทุนที่จะเข้ามาทำลายฐานทรัพยากรโดยตรง หรือการพัฒนากระบวนการจัดการทรัพยากรและการผลิตของตนให้มีประสิทธิภาพ เช่น การจัดการป่าชุมชน ทรัพยากรชายฝั่ง การทำเกษตรพื้นบ้าน เกษตรทางเลือก เป็นต้น

ขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนพื้นเมืองได้ทำให้ทั่วโลกได้เข้าใจคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไม่เคยกล่าวถึงมาก่อนอย่างน้อย 3 ประการ

ประการแรก ในขณะที่รัฐและกลุ่มทุนต่างมุ่งแสวงประโยชน์ตักตวงทรัพยากรชีวภาพเพื่อความมั่นคงทั้งในนามของประเทศและประโยชน์ส่วนตน กลับพบว่าผู้ที่มีบทบาทในการปกป้องนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างแข็งขันกลับเป็นชนพื้นเมือง หรือชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพานิเวศนั้นๆ ซึ่งประเด็นดังกล่าวได้หักล้างความเชื่อ หรือคำกล่าวอ้างของรัฐ นักวิชาการ และสังคมโดยทั่วไปที่ว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายระบบนิเวศ เพราะในความเป็นจริง ภาพปรากฏที่ว่าชาวบ้านในการทำลายระบบนิเวศเป็นเพียงส่วนหนึ่งของห่วงโซ่ปัญหาที่โยงกับนโยบายรัฐ และระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ขณะที่พลังของชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตรวจสอบ ถ่วงดุล เพื่อปกป้องนิเวศและวัฒนธรรม

ประการที่สอง ชนพื้นเมือง/ชุมชนท้องถิ่นทั่วโลกเป็นผู้มีความรู้ต่อระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างลึกซึ้ง ทั้งความรู้ต่อความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่ซับซ้อน ความรู้ต่อคุณค่าประโยชน์ของความหลากหลายทางชีวภาพ และความรู้เหล่านั้นก็ถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาพื้นถิ่น และวิถีวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งนับวันกำลังสูญหายไป ในอัตราที่รวดเร็วไม่แพ้ความหลากหลายทางชีวภาพ รูปธรรมที่ชัดเจนของความรู้ท้องถิ่นต่อความหลากหลายทางชีวภาพก็คือ ยาแผนปัจจุบันที่ผูกขาดด้วยระบบสิทธิบัตรของบริษัทข้ามชาติไม่กี่แห่งทั่วโลก ประมาณ 1 ใน 4 มีต้นกำเนิดจากพืชในป่าฝนเขตร้อน และเกือบทั้งหมดมาจากความรู้ของชนพื้นเมือง⁵

ประการที่สาม ปัญหาความยากจนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ทั่วโลก โดยเฉพาะในประเทศแถบร้อนชื้น มีที่มาจากกรณีที่ชนพื้นเมือง/ชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงฐานทรัพยากรในระบบนิเวศได้ ทำให้สูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จากผู้ร่ำรวยด้วยทรัพยากรชีวภาพและความรู้ กลายเป็นผู้ยากจนในระบบเศรษฐกิจเงินตรา และเป็นคนด้อยความรู้ ไร้อำนาจในระบบสังคมสมัยใหม่ เมื่อฐานสังคมของประเทศอันประกอบด้วยชุมชนท้องถิ่นต่างๆ อ่อนแอ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศก็อ่อนแอไปด้วย ในแง่นี้ความเข้มแข็งของชุมชนที่สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรจึงเป็นกุญแจสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของสังคมโดยรวมด้วย

จากคุณค่าความสำคัญดังกล่าวที่ขบวนการชนพื้นเมืองและชุมชนได้เรียกร้องอย่างต่อเนื่อง จึงได้รับการยอมรับในกฎกติการะหว่างประเทศ เช่น องค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) องค์กรสหประชาชาติ (UN) ในบางประเทศ เช่น ออสเตรเลีย เริ่มมีการออกกฎหมายรับรองสิทธิเหนือที่ดินและวัฒนธรรมของชนพื้นเมือง แต่กระนั้นในเชิงรูปธรรมสิทธิชุมชนพื้นเมืองก็ยังห่างไกลจากความเป็นจริง เพราะด้วยทิศทางการจัดการทรัพยากรในกระแสนิยมผสมผสานกับอคติทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ภายใต้กรอบคิดรัฐชาติสมัยใหม่ที่มุ่งกลืนกลายวัฒนธรรมย่อยที่ต่างออกไปให้แปรเป็นวัฒนธรรมหลัก ทำให้ระบบในการปกป้องสิทธิชุมชนพื้นเมืองตามกฎกติการะหว่างประเทศไม่เป็นจริงเท่าใดนัก

แต่กระนั้นก็ดีในขบวนการสิทธิชุมชนต่อระบบนิเวศและวัฒนธรรมก็กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ไม่ว่ากฎกติกาสากล สถาบันระหว่างประเทศ นโยบายของรัฐไหนๆ ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ทั้ง

⁵ RAFI 1989: 5, ช้างไฉศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล, ช้างแล้ว

ในส่วนที่เป็นนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมก็ตาม เพราะแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนบนฐานนิเวศและวัฒนธรรมได้เปิดมิติความเข้าใจต่อเรื่องระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่สำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ข้อตกลงระหว่างประเทศเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนกับทรัพยากรชีวภาพ

กฎกติกาสากลที่เกี่ยวข้องกับหลักการสิทธิเกษตรกรและชุมชนต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติใน ส่วนที่มีผลผูกพันตามกฎหมายมีอย่างน้อย 5 ฉบับ คือ

1. กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (UN International Covenant on Civil and Political Rights-ICCPR 1976) รัฐบาลไทยได้ลงนามเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2539 (1996) และมีผลบังคับใช้วันที่ 30 มกราคม 2540 (1997)

2. กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (UN International Covenant on Economic, Social and Cultural rights-ICESCR 1976) รัฐบาลไทยลงนามเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2542 (1999) และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2542

3. อนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ 169 ว่าด้วยปวงชนพื้นเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศเอกราช 1989 (ILO 169) มีประเทศลงนามทั้งสิ้น 13 ประเทศ รัฐบาลไทยยังไม่ได้ลงนาม

4. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ 1992, มาตรา 8j รัฐบาลไทยให้สัตยาบันเมื่อปลายปี 2546 และมีผลบังคับใช้ปี 2547

5. สนธิสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่ออาหารและการเกษตร (ITPGR) 2001 รัฐบาลไทยลงนามเมื่อปี 2544 (2001) แต่ยังไม่ให้สัตยาบัน เนื่องจากสนธิสัญญาดังกล่าวแม้ในหลักการจะคุ้มครองสิทธิเกษตรกรและชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพ แต่ก็ยอมรับเรื่องระบบสิทธิบัตรต่อพันธุกรรมพืช อีกทั้งยังไม่ชัดเจนในแนวทางการแบ่งปันผลประโยชน์

ในบรรดากติกาหรือสนธิสัญญาทั้ง 5 ฉบับ เป็นสนธิสัญญาแบบหลวมๆ คือ ให้รัฐที่เป็นภาคีไปออกกฎหมายหรือแนวทางการบังคับใช้ในประเทศตนเอง โดยที่ไม่ได้มีกลไกในการควบคุมว่าแต่ละรัฐจะปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดหรือไม่

นอกเหนือจากสนธิสัญญาดังกล่าว ยังมีกฎกติกาสากลในส่วนที่ไม่มีผลผูกพันตามกฎหมาย แต่ยอมรับหลักการสำคัญเรื่องสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรได้แก่ ร่างปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยหลักการสิทธิปวงชนพื้นเมือง (DDRIP) 1994 ร่างปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยหลักการสิทธิมนุษยชนและสิ่งแวดล้อม (DDHRE) 1994 และปฏิญญาโลปซิกว่าด้วยสิทธิเกษตรกร

จากข้อตกลงทั้งหมดสามารถสรุปประเด็นร่วมในเรื่องสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรและประเด็นสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การพัฒนา และการเมือง (ICCPR, ILO 169, DDRIP)

2. สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันหรือเคยครอบครองมาก่อนเพื่อการยังชีพ และประโยชน์ร่วมกันของสังคม (CBD มาตรา 8J, DDRIP)

3. สิทธิเกษตรกรต่อการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรม, สิทธิในการเก็บรักษา ใช้ประโยชน์จากเมล็ดพันธุ์ ส่วนขยายพันธุ์, สิทธิเข้าร่วมบริหารจัดการ และรับส่วนแบ่งผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรพันธุกรรม (CBD มาตรา 8J, ITPGR)

4. สิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งการใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพ (CBD มาตรา 8J)

5. สิทธิในการปกป้อง และพัฒนาวัฒนธรรม และความรู้ท้องถิ่น (ICCPR, ILO 169, DDRIP)

6. สิทธิในการได้รับการชดเชย ต่อความสูญเสียฐานทรัพยากรและความรู้ หรือถูกนำไปใช้ประโยชน์ใดๆ และสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เป็นของชุมชน (CBD มาตรา 8J, DDRIP)

7. สิทธิในการชำระรักษากฎเกณฑ์ จารีตประเพณี และข้อตกลงใดๆ ของชุมชนหรือระหว่างชุมชนกับภายนอก (ICCPR, ILO 169, DDRIP)

8. สิทธิในการไม่ถูกเลือกปฏิบัติ จากความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ สีผิว เพศ วัฒนธรรม ความ เป็นพลเมือง และอื่นๆ (ILO 169, DDRIP)

9. สิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร (ICCPR)

สิทธิชุมชนทั้งหมดที่กล่าวมา เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติกับชุมชน ทั้งในแง่สิทธิ อธิปไตยกับสิทธิของปวงชน โดยทั้งนี้รัฐที่เป็นภาคีในข้อตกลงเหล่านี้ จะต้องปกป้อง สนับสนุน ส่งเสริมสิทธิของประชาชน และต้องส่งเสริมให้สังคมเกิดความเข้าใจ ยอมรับ อดกลั้นต่อความแตกต่าง หลากหลาย และสร้างความเป็นมิตรภาพ เพื่อให้เกิดสันติภาพในการดำรงอยู่ร่วมกัน

บทที่ 4

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพ

แนวคิดที่ว่าด้วย “ความรู้ท้องถิ่น” และ “ทรัพยากรชีวภาพ” โดยตัวเองโดดๆ ต่างก็ตกอยู่ในบริบทร่วมกัน แต่ก็มีบริบทเฉพาะในตัวของมันเองเช่นกัน ในส่วนที่เป็น “ความรู้ท้องถิ่น” หรือ “ความรู้ท้องถิ่น” นั้น กำเนิดขึ้นจากขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านรวมไปถึงองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการในสายนักมานุษยวิทยา และวัฒนธรรมชุมชนที่สถาปนาแนวคิดดังกล่าวขึ้นเพื่อเป็นยุทธศาสตร์การต่อสู้กับกระแสการพัฒนาของรัฐและทุนโลกาภิวัตน์ซึ่งมาพร้อมกับการครอบงำด้วยความรู้วิทยาศาสตร์ หรือความรู้ “สมัยใหม่” (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, 2546)

การพัฒนาพร้อมความรู้วิทยาศาสตร์ดังกล่าวได้ปิดกั้น สลายตัวตน อัตลักษณ์ และความรู้ของท้องถิ่นที่ซึ่งเป็นระบบคิด ระบบคุณค่าที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของชุมชนในหลายด้าน ทั้งความสัมพันธ์มนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ทางสังคม และนำไปสู่การจัดระเบียบวิถีชีวิตใหม่ อัตลักษณ์ใหม่ให้เข้ากับการพัฒนาสมัยใหม่ เช่น เปลี่ยนอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายให้กลายเป็นเพียงชาวเขา เกษตรกร ผู้ประกอบการ คนจน ประชาชน และอื่นๆ เป็นต้น การสั่นคลอนระบบคิด คุณค่าดังกล่าวส่งผลต่อสิทธิและอำนาจของท้องถิ่นในการควบคุมวิถีชีวิตตนเอง ทำให้ท้องถิ่นต่างๆ สูญเสียความเชื่อมั่น ศักดิ์ศรีของตนและจำต้องหลีกทางให้กับความรู้สมัยใหม่และการพัฒนาซึ่งเป็นกลไกอำนาจของรัฐและทุนเข้ามาดำเนินการ

การครอบงำความเป็นเจ้าของความรู้วิทยาศาสตร์หรือความรู้การพัฒนาสมัยใหม่เกิดขึ้นได้จากการปิดกั้นความรู้ท้องถิ่นให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ความรู้ หรือเป็นความรู้ที่ใช้ไม่ได้ เช่น มองว่าความรู้ท้องถิ่นไม่ใช่ความรู้เชิงนามธรรมหรือในทางทฤษฎี หรือหากเป็นนามธรรมบ้างก็คิดแบบแคบๆ แต่เรื่องประโยชน์ใช้สอยเฉพาะหน้า บ้างก็มองว่าความรู้ท้องถิ่นไม่มีวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่เน้นการสังเกต เปรียบเทียบ และที่หนักที่สุดก็คือ มองว่าความรู้ท้องถิ่นอิงกับไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องมงาย ไร้เหตุผล

ขบวนการเคลื่อนไหวที่เชิดชูความรู้ท้องถิ่นจึงมีเป้าหมายที่ต้องการสลายมายาคติเหล่านี้ โดยเสนอว่า “ความรู้ท้องถิ่น” เป็นศาสตร์อีกประเภทหนึ่งที่มีระบบเหตุผลที่ต่างจากวิทยาศาสตร์แต่ก็มีฐานะ ศักดิ์ศรีไม่ต่างกัน เช่น เป็นศาสตร์ในเชิงรูปธรรมในสภาวะธรรมชาติ มีวิธีคิดเชิงนามธรรม เช่น มีระบบศีลธรรม และวิธีคิดที่เชื่อมโยงมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นความรู้ที่ไม่ได้สนใจแต่ผลประโยชน์ใช้สอยอย่างเดียว แต่โยงถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ในด้านภาวีสัย ความรู้ท้องถิ่นมีวิธีการสังเกต แยกแยะ ทดลอง เปรียบเทียบอย่างซับซ้อน เช่น ความรู้ในการจำแนกแยกแยะธรรมชาติ พืช สัตว์ เป็นต้น ซึ่งวิธีการพัฒนาความรู้เหล่านี้เกิดจากการสังเกต ถ่ายทอด สั่งสมจนตกผลึกเป็นสถาบันทางความรู้มาช้านาน และที่สำคัญเป็นความรู้ที่โยงโลกทางวัตถุ และโลกทางจิตวิญญาณ โดยมีสัญลักษณ์ เช่น พิธีกรรม นิทานปรัมปรา เป็นตัวเชื่อมโยงโลก 2 แบบเข้าไว้ด้วยกัน ความรู้ คุณค่าของผู้สร้างความรู้จึงแยกกันไม่ออก ต่างจากความรู้วิทยาศาสตร์ที่พยายามสร้างมายาคติว่าเป็นความรู้ปราศจากคุณค่า มองโลกวัตถุแยกออกจากผู้ศึกษา ทั้งๆ ที่จริงวิทยาศาสตร์ก็เป็นอุดมการณ์แบบหนึ่งที่เปี่ยม

ด้วยคุณค่า ความเชื่อ ดังนั้นความรู้ท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่มลาย ไร้สาระ เพียงแต่เป็นความรู้ที่อยู่บนฐานคิดที่ต่างกัน(เลวี สเตราส์, อ้างในไชยรัตน์, 2545, น.57)

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นการเมืองในหลายแง่มุม ในประการที่หนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความรู้ท้องถิ่น ต้องการสลายมายาคติที่ความรู้สมัยใหม่สร้างขึ้นเพื่อปิดกั้น ปิดเบือนความรู้ท้องถิ่น ประการที่สอง ต้องการท้าทายกับความรู้กระแสหลักที่ไม่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและชุมชน ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าวิถีคิดความรู้วิทยาศาสตร์ยังแฝงด้วยอุดมการณ์ทุนนิยมที่มุ่งบริโภคทำลายธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประการที่สาม ความรู้ท้องถิ่นเป็นยุทธศาสตร์ของการฟื้นฟูคุณค่า ศักดิ์ศรี และการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในการต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจของการพัฒนาของรัฐและทุน ความรู้ท้องถิ่นในแง่นี้จึงเป็นสิทธิชุมชนต่อการดำรงวิถีชีวิต วัฒนธรรมของตนเอง

การเมืองของทรัพยากรชีวภาพ

นัยทางการเมืองของทรัพยากรชีวภาพเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคมซึ่งประเทศยุโรปเข้ายึดครองประเทศแถบเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา เพื่อสกัดวงทรัพยากรธรรมชาติของประเทศที่อยู่ในภูมิภาคเขตร้อนชื้น อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการของการล่าทรัพยากรชีวภาพเป็นส่วนสำคัญของพัฒนาการทุนนิยมในยุโรป เช่น การเติบโตของมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างอิตาลี สเปน และโปรตุเกส จากการแย่งชิงผูกขาดเส้นทางการค้าเครื่องเทศจากหมู่เกาะโมลุกกะ ประเทศอินโดนีเซียมาสู่ตลาดการค้ายุโรป

เมื่อระบบทุนนิยมในยุโรปขยายตัว ความต้องการวัตถุดิบจากทรัพยากรธรรมชาติในประเทศแถบร้อนชื้นก็มีมากขึ้น ดังเช่น อังกฤษเข้ายึดครองอินเดีย พม่า ก็เพื่อต้องการไม้สัก ชา เครื่องเทศ และอื่นๆ ขณะที่ฮอลแลนด์ก็เข้าครอบครองแถบอินโดนีเซีย สเปนก็ยึดฟิลิปปินส์ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพ

การเมืองของทรัพยากรชีวภาพได้เข้มข้นขึ้นเมื่อรัฐในประเทศแถบร้อนชื้นก็ต้องการแสวงประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพด้วยเช่นกัน จึงเกิดกระบวนการแย่งชิงการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพภายใต้การต่อรองและความร่วมมือที่ดำเนินควบคู่กันไป ประเทศมหาอำนาจและชนชั้นนำในรัฐประเทศแถบร้อนชื้นก็ได้สถาปนาศาสตร์ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรสมัยใหม่ เช่น วนศาสตร์ พฤกษศาสตร์ เกษตรศาสตร์ นิเวศวิทยา วิชาการเหมืองแร่ วิชาการชลประทานและอื่นๆ เพื่อที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับกระบวนการบริโภคทรัพยากรดำเนินต่อไปอย่างมั่นคง พร้อมกันนี้ยังได้สร้างระบบโครงสร้างทางกฎหมาย และกลไกเชิงสถาบันรองรับ ดังเช่นในประเทศไทยเอง โดยการสนับสนุนจากรัฐบาลอังกฤษที่ส่งผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้จากประเทศอินเดียเข้ามาก่อตั้งกรมป่าไม้ ในปี 2439 พร้อมกับก่อตั้งสถาบันวิชาการป่าไม้ และออกกฎหมายป่าไม้ เพื่อรองรับการขยายอำนาจของรัฐเข้าควบคุมผูกขาดผืนป่าและทรัพยากรในป่า เช่นเดียวกับหน่วยราชการอื่นๆ เช่น กรมประมง กรมทรัพยากรธรณี และอื่นๆ ก็ล้วนดำเนินไปในรูปแบบของสถาปนากรรมสิทธิ์ของรัฐเหนือทรัพยากรธรรมชาติ และยังสนับสนุนกรรมสิทธิ์ปัจเจกต่อทรัพยากรเพื่อให้เศรษฐกิจของรัฐและทุนเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว

ปัญหาจากนโยบาย กฎหมาย และความรู้ว่าด้วยการหวงกัน ผูกขาดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวก็คือ การปฏิเสธการดำรงอยู่ของชนพื้นเมือง ชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพาฐานทรัพยากรชีวภาพไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ป่าเขาไปจนถึงชาวประมงพื้นบ้าน ลักษณะการปฏิเสธเกิดขึ้นในหลายแบบ บ้างก็อ้างประเด็นทางเชื้อชาติ สัญชาติมาติดกันการดำรงอยู่ของชุมชนเหล่านี้ บ้างก็อ้างว่าแบบแผนการใช้ทรัพยากรของชุมชนกำลังทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ชาวเขากับการทำไร่เลื่อนลอยที่ทำลายป่า หรือกล่าวโทษปัญหาภัยธรรมชาติ เช่น ไฟป่า น้ำท่วม เกิดจากน้ำมือของชุมชนที่ไม่มีความรู้ในการใช้ทรัพยากร เนื่องจากรัฐเกรงว่าแบบแผนวิถีชีวิตของชุมชนฐานทรัพยากรเหล่านี้อาจจะกระทบต่อการใช้ทรัพยากรของรัฐ เช่น การเผาไร่อาจจะกระทบต่อแปลงไม้สักที่รัฐหวงกันไว้ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงมุ่งจะอพยพ เคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ทรัพยากรสำคัญ โดยอ้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่กำกวม เช่น การจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ การกำหนดเขตอนุรักษ์ มาเป็นตัวสร้างความชอบธรรมในการปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน นี่จึงเป็นการเมืองของการปิดกั้นตัวตนและการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน อันนำมาซึ่งปัญหาการเสื่อมสลายของความรู้ท้องถิ่นที่กำเนิดและใช้ในบริบทนิเวศเฉพาะ

การเมืองของการฉกฉวยทรัพยากรที่ความซับซ้อนขึ้น จากการเติบโตของอุตสาหกรรมอาหารและยาในหมู่ประเทศตะวันตกซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคมจนถึงปัจจุบัน ประเทศเจ้าอาณานิคมเหล่านี้ได้ส่งทั้งนักพฤกษศาสตร์ นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษาความรู้ชนพื้นเมืองเพื่อเป็นแผนที่นำทางในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพที่มีคุณค่า ดังที่ปรากฏว่าร้อยละ 40 ของอุตสาหกรรมยามาจากพันธุกรรมพื้นบ้านในประเทศเขตร้อนชื้น (วิสุทธิ ไบไม้, 2538) นี่จึงเป็นที่มาของการนิยามว่าทรัพยากรชีวภาพเป็นมรดกของโลก (World Heritage of Mankind) ในข้อตกลงริโอในปี 2535 ซึ่งไปจำกัดการอ้างสิทธิอธิปไตยเหนือทรัพยากรของรัฐว่าไม่สามารถอ้างแบบเบ็ดเสร็จโดยปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพของประเทศเขตร้อนชื้นได้

การเมืองต่อทรัพยากรชีวภาพอีกด้านหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนระบบการผลิตการเกษตรด้วยพันธุ์พืชปรับปรุงและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในนามของ “การปฏิวัติเขียว” ซึ่งสัมพันธ์กับการเมืองของการฉกฉวยทรัพยากรชีวภาพอย่างแนบแน่น เนื่องจากพันธุ์พืชปรับปรุงใหม่ส่วนมากอยู่บนฐานของการคัดเลือกพันธุกรรมเด่นๆ จากระบบนิเวศเขตร้อนชื้น โดยมาปรับปรุงให้เพิ่มผลผลิตและตอบสนองต่อปุ๋ยและยาเคมี พันธุ์พืชปรับปรุงใหม่ซึ่งมีฐานจากพันธุกรรมพื้นบ้านได้ถูกผลักดันโดยรัฐและกลุ่มอุตสาหกรรมอาหารและยาให้เข้ามาแทนที่พันธุ์พืชท้องถิ่น ขณะที่พันธุ์ท้องถิ่นก็ถูกนำมาเก็บรักษาไว้ในธนาคารพันธุกรรมในประเทศมหาอำนาจ

กระบวนการแทนที่พันธุกรรมพื้นบ้านด้วยพันธุกรรมสมัยใหม่ในปัจจุบันยิ่งซับซ้อน เมื่อบริษัทข้ามชาติด้านเกษตรได้อาศัยคลังธนาคารพันธุกรรมที่สั่งสมไว้มากมายมาพัฒนาพันธุกรรมดัดแปลง (GMOs) ที่มาพร้อมกับสิทธิบัตรในพันธุกรรม อันทำให้ปัญหาการเสื่อมสูญของพันธุกรรมพื้นบ้าน และปัญหาการอ้างสิทธิในพันธุกรรมเป็นไปอย่างรุนแรงยิ่งขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการเมืองของการสลัดสับเปลี่ยน แทนที่ และเคลื่อนย้ายพันธุกรรม ซึ่งดำเนินไปตามแผนที่พื้นที่การผลิตอาหารประเภทต่างๆ ของโลกที่ประเทศมหาอำนาจ ตลอดจนบริษัทข้ามชาติได้จัดวางไว้

การสลับปรับเปลี่ยนและโยกย้ายพันธกรรมได้สร้างปัญหาอย่างมากต่อชุมชนท้องถิ่นในการ
ชำระไว้ซึ่งระบบเกษตรพื้นบ้าน เพราะการเปลี่ยนแปลงพันธกรรมมาซึ่งการเปลี่ยนเทคโนโลยีในการผลิต
ตลอดจนการปรับสภาพระบบนิเวศ เปลี่ยนระบบการจัดการ ระบบแรงงาน และความสัมพันธ์ในชุมชน
ใหม่ทั้งหมด อีกทั้งยังเป็นเงื่อนไขการดึงเอาเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งพาธรรมชาติและพึ่งตนเองต้อง
ผูกพันกับระบบตลาดภายนอก พวกเขาสูญเสียสิทธิและอำนาจในการชำระระบบการผลิตตาม
ฐานความรู้และวัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจนขาดอิสรภาพในการกำหนดตัวตนทางเศรษฐกิจ

จากปมปัญหาการเมืองของทรัพยากรชีวภาพในแง่มุมต่าง ๆ เราจึงเห็นขบวนการลุกขึ้น
ปกป้องสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรในหลายรูปแบบ ต่อการปะทะกับการปิดกั้นตัวตน และปิดกั้นการ
เข้าถึงทรัพยากรชีวภาพที่กระทำโดยรัฐ ขบวนการท้องถิ่นได้เรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร
ของตนเอง เช่น ป่าชุมชน ประมงพื้นบ้าน การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน เป็นต้น ขณะที่การต่อสู้กับ
ปัญหาการฉกฉวยพันธกรรมพื้นบ้านนั้น ก็ได้เกิดขบวนการเรียกร้องสิทธิชุมชนและเกษตรกรต่อ
ทรัพยากรพันธกรรมท้องถิ่น เช่นเดียวกันกับการต่อสู้กับการปฏิวัติเขียว ได้เกิดขบวนการฟื้นฟู
พันธกรรมท้องถิ่นในรูปของการทำเกษตรยั่งยืนทั้งที่เป็นเกษตรพื้นบ้านและเกษตรประยุกต์ ตลอดจน
เคลื่อนไหวปกป้องฐานทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า เพื่อรักษาไว้ซึ่งฐานพันธกรรมท้องถิ่นใน
ระบบธรรมชาติ

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ

ฐานทรัพยากรป่าเขตร้อน และตัวตนและบทบาทของชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้
กลายเป็นจุดบรรจบของการเมืองความรู้ท้องถิ่นและการเมืองทรัพยากรชีวภาพ ดังต่อไปนี้

1. การแยกความรู้ท้องถิ่นจากพื้นที่ฐานทรัพยากรและบริบททางสังคม

ความรู้ท้องถิ่นที่มีต่อทรัพยากรชีวภาพเป็นความรู้ที่ก่อรูปขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้
ระหว่างชุมชนกับนิเวศเฉพาะถิ่น ซึ่งแสดงออกด้วยระบบคิดในการจำแนกแยกแยะพืช สัตว์ ธรรมชาติ
อย่างซับซ้อน ระบบคุณค่าที่โยงชีวิตตัวตน ชุมชน และธรรมชาติแวดล้อมเข้าด้วยกัน ผ่านการใช้
ทรัพยากร การผลิต และมีวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนสถาบันทางสังคมต่างๆ เป็นตัวถ่ายทอด ผลิต
ซ้ำ และพัฒนาความรู้ เทคโนโลยีที่แสดงออกไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การ
จัดการพันธกรรมท้องถิ่น การจัดการผลิต ความรู้แพทย์พื้นบ้าน และอื่นๆ เป็นเพียงรูปธรรมของชุด
ความสัมพันธ์ระหว่างระบบคุณค่าและวิถีการใช้ชีวิต

แต่การที่รัฐอพยพโยกย้าย ปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น เช่น อพยพชาวบ้าน
ออกจากป่าอนุรักษ์ ออกจากพื้นที่การสร้างเขื่อน หรือกรณีที่ชุมชนจำเป็นต้องอพยพเคลื่อนย้ายเอง
ด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ และสังคม ผลก็คือ ความรู้ที่เคยผูกติดกับพื้นที่เปรียบเสมือนแผนที่การใช้
ทรัพยากรของชุมชนกลายเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย เพราะชุมชนไม่สามารถเอาความรู้ชนิดนี้ไปใช้กับ
บริบททางนิเวศและสังคมที่ต่างกันออกไปอย่างสิ้นเชิงได้

แม้ในระยะหลังรัฐตลอดจนสถาบันวิชาการต่าง ๆ จะให้ความสำคัญต่อความรู้ท้องถิ่นมากขึ้น มีการเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ท้องถิ่นนานาประเภท แต่รัฐและหน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้กลับมองความรู้ท้องถิ่นในวิธีคิดแบบความรู้สมัยใหม่คือ มองความรู้ในรูปแบบเทคโนโลยีที่เป็นสากล เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ ศึกษาได้โดยไม่มีบริบท และจัดรูป เผยแพร่ความรู้เหล่านี้ได้ในลักษณะความรู้ทั่วไป หรือกระทั่งจำลอง จัดแสดงความรู้ต่างๆ ในนามของ “การอนุรักษ์ความรู้ท้องถิ่น” ได้โดยไม่เกี่ยวข้องกับความรู้ สังคมในการสร้างความรู้ ตลอดจนพื้นที่ฐานทรัพยากรที่สร้างความรู้ ดังนั้นเอง เราจึงไม่เห็นการเชื่อมโยงระหว่างกระแสอนุรักษ์ความรู้ท้องถิ่นที่กระทำโดยรัฐที่จะนำมาสู่การ ทบทวนนโยบาย โครงการต่างๆ ที่จะโยกย้าย หรือปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนแต่อย่างใด

เราเรียกการเก็บรักษา จัดการทรัพยากรชีวภาพในระบบนิเวศว่าเป็นระบบที่อยู่ในธรรมชาติ (In-situ) ขณะเดียวกันก็มีธนาคารพันธุกรรมที่อยู่นอกพื้นที่นอกบริบท (Ex-situ) ในขณะนี้รัฐกำลังจัดการกับความรู้ท้องถิ่นในแบบ Ex-situ มากยิ่งขึ้น และการจัดการดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนรูปแบบ ร้างความรู้ท้องถิ่นในฐานะความรู้ที่มีชีวิต เป็นศาสตร์แห่งการปฏิบัติที่ผูกพันกับสังคมและพื้นที่ ให้ กลายเป็นความรู้ไร้ชีวิต (Dead Knowledge) ที่เป็นสากล ซึ่งใครๆ ก็เข้าถึงได้ และสามารถจัดการ ความรู้แบบนี้ให้เป็นทรัพย์สินได้

การเปลี่ยนรูปแบบร่างความรู้ท้องถิ่นดังกล่าว ทำให้หลักคุณค่า ฐานคติ ความเชื่อที่กำกับ ความรู้ดังกล่าวต้องหลุดหายไปด้วย ดังที่เลวี สเตราส์ ได้กล่าวว่า ชุมชนท้องถิ่นเรียนรู้ผ่านระบบสัญญาณ (Sign) เช่น ดำนา น พืชกรรม การผลิต เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างโลกทางสังคมกับโลกทาง จิตวิญญาณ การแยกความรู้จากพื้นที่ทำให้ตัวเชื่อมโยงเหล่านี้หายไป ความหมายที่มาพร้อมกับ รูปธรรมของความรู้ เช่น การใช้ทรัพยากร หอมพื้นบ้าน ที่มีระดับศีลธรรมของชุมชนกำกับก็หายไป ด้วย ดังนั้น ความรู้ท้องถิ่นที่ถูกแยกส่วนจึงเหลือแต่เพียงเทคโนโลยีที่อาจจะได้ประโยชน์ในเชิงหน้าที่ เฉพาะ แต่กลับไร้ความหมายในแง่การสร้างการเรียนรู้เรื่องคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับ ธรรมชาติ ในแง่นี้เองความรู้ท้องถิ่นที่มีแต่ “เปลือก” จึงแห้งแล้ง และไร้ประสิทธิภาพในการต่อสู้กับ อุดมการณ์การพัฒนากระแสหลัก

2.การจัดลำดับ “ความรู้ท้องถิ่น” กับความรู้ “สมัยใหม่”

แม้กระแสการยอมรับ “ความรู้ท้องถิ่น” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะมีมากขึ้น จน หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรชีวภาพ เช่น กรมป่าไม้ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมวิชาการเกษตร กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น จะมีนโยบาย แผนงานที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต่างจากอดีตที่ความรู้ วิทยาศาสตร์จะผูกขาดแนวทาง แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม การยอมรับดังกล่าวหาได้ทำให้ความขัดแย้งเรื่องความรู้จะหายไป เพราะ ความรู้ท้องถิ่นในแผนงานของหน่วยงานรัฐเหล่านี้ จะเป็นไปในรูปของการจัดเก็บข้อมูลความรู้ เก็บ ตัวอย่างพันธุ์พืช เทคโนโลยีต่างๆ หรือการให้ชุมชนใช้ความรู้ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นเทคโนโลยีต่อการ ใช้ทรัพยากรเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เมื่อเป็นแผนงานในระดับนโยบาย หรือการจัดการที่

ส่งผลต่ออำนาจการควบคุมทรัพยากรของรัฐต่อฐานทรัพยากรแต่ละประเภท เช่น การจัดชั้นคุณภาพ
ลุ่มน้ำ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การจัดการทรัพยากรเชิงพาณิชย์ เป็นต้น ความรู้ท้องถิ่นกลับไม่มีพื้นที่
อยู่ในชุดนโยบายเหล่านี้แต่ประการใด เช่น ไม่มีการกล่าวถึงอุทกศาสตร์ วนศาสตร์ ชีววิทยา พันธุ
ศาสตร์ ที่เป็นความรู้ของชุมชนมากำหนดนโยบายและแผนงานจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
ทรัพยากรชีวภาพ ความรู้วิทยาศาสตร์กระแสหลักที่รัฐเลือกใช้ยังคงผูกขาดวิธีคิด วิธีการจัดการ
ทรัพยากรทั้งหมด

การจัดลำดับความรู้ท้องถิ่นให้เป็นความรู้เฉพาะการปฏิบัติการย่อยๆ เป็นความรู้ชายขอบที่
ไม่มีผลทางนโยบาย ก็เป็นการปิดกั้นสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพอย่างแนบเนียน แม้
ในทางปฏิบัติอาจจะมีการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐในบางโอกาส แต่
การไม่ยอมรับความรู้ท้องถิ่นในฐานะการจัดการทางนโยบาย ทำให้ชุมชนไม่สามารถพัฒนา
สมรรถนะหรือความสามารถในการใช้สิทธิการจัดการทรัพยากรของตนได้อย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้การ
ยอมรับความรู้ท้องถิ่นในลักษณะที่รัฐกระทำ จึงไม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทาง
อำนาจต่อการจัดการทรัพยากรและจัดการความรู้เท่าใดนัก

3.การจัดการ “ความรู้ท้องถิ่น” ในฐานะทรัพย์สิน

ความรู้สมัยใหม่ในระบบอุตสาหกรรมถูกทำให้เป็นทรัพย์สินที่มีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของอย่าง
ชัดเจนในรูปของระบบทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property Rights-IPR) ในด้านความรู้ต่อ
ทรัพยากรชีวภาพได้มีการกล่าวถึงในฐานะเป็นทรัพย์สินทางปัญญาไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความ
หลากหลายทางชีวภาพ (CBD) และยิ่งชัดเจนมากขึ้นในข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา ของ
องค์การการค้าโลก (WTO) ซึ่งกำหนดให้ประเทศสมาชิกต้องมีระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อพันธุกรรม
และสิ่งมีชีวิตในหลายรูปแบบ ตั้งแต่ระบบสิทธิบัตร (Patent) ซึ่งเป็นระบบที่ให้อำนาจผู้ขาดต่อเจ้าของ
ความรู้อย่างสมบูรณ์แบบ และระบบทรัพย์สินทางปัญญาเฉพาะ (Sui-generis) ที่ประเทศต่างๆ
สามารถประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจของตน

ประเทศสหรัฐอเมริกา และกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ที่ซึ่งบริษัทอุตสาหกรรม
เทคโนโลยีชีวภาพเจริญเติบโตและได้มีการเข้าถึง ดักดวงทรัพยากรชีวภาพและบันทึกความรู้ท้องถิ่น
ของประเทศเขตร้อนขึ้นไว้มากมาย ได้ผลักดันให้มีระบบสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต (Patent on life) ให้เป็น
มาตรฐานเดียว โดยผลักดันผ่านข้อตกลงระหว่างประเทศเช่น ข้อตกลงขององค์การการค้าโลกซึ่งเป็น
การตกลงระดับพหุภาคี และการเจรจาเขตการค้าเสรี (FTA) เป็นต้น

ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อทรัพยากรชีวภาพเป็นระบบที่ยอมรับเฉพาะความรู้สมัยใหม่ที่
อ้างความเป็นนวัตกรรมใหม่ในทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม แต่ระบบดังกล่าวเป็นตัวเร่งให้เกิดการ
เปลี่ยนความรู้สาธารณะ ความรู้ท้องถิ่นที่แลกเปลี่ยนในชุมชนและสังคม เช่น ความรู้ด้านพันธุ์พืช
ท้องถิ่น ความรู้สมุนไพร ความรู้ด้านอาหาร เป็นต้น ให้กลายเป็นความรู้สมัยใหม่ที่ผูกขาดของบริษัท

ตั้งเห็นได้จากตัวอย่างของสิทธิบัตรพันธุ์พืชและสิ่งมีชีวิตที่บรรษัทครอบครอง ซึ่งมีที่มาจากความรู้ของชนพื้นเมืองในประเทศเขตร้อนชื้น¹

แม้ดูเหมือนว่า การแปลงรูปความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพภายใต้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาจะจำกัดสิทธิในการเข้าถึง และการใช้เฉพาะการค้าเท่านั้น ไม่รวมถึงการใช้ในการชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันนี้เส้นแบ่งระหว่างการพาณิชย์กับชีวิตประจำวันเลือนราง เพราะวิถีการใช้ทรัพยากรชีวภาพในการผลิตผลผลิตของชุมชนสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างแยกไม่ออก เช่น การปรับปรุงพันธุ์พืชท้องถิ่น การพัฒนาสายพันธุ์พืชเพื่อการค้าขายของเกษตรกร ชุมชน ทำให้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่ถูกกำกับโดยบริษัทอุตสาหกรรมเข้าไปปิดกั้นการใช้ทรัพยากรชีวภาพของท้องถิ่น โดยเฉพาะในพันธุ์พืชที่มีติดต่อกับพันธุกรรม (GMOs) หรือพันธุกรรมที่มีทรัพย์สินทางปัญญากำกับอยู่ เกษตรกรและชุมชนจะถูกปิดกั้นโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมเหล่านี้ เมื่อผลสานกับการเมืองของการแทนที่พันธุกรรมพื้นบ้านด้วยพันธุกรรมสมัยใหม่ ทำให้เกษตรกร และชุมชนไม่มีทางเลือกที่จะพัฒนาพันธุกรรมท้องถิ่นได้เหมือนอย่างที่เคยเป็นมา กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์ปัญญาของชุมชนก็หดแคบลง

การเมืองของ “ความรู้ท้องถิ่น” ในฐานะทรัพย์สินทางปัญญาได้ทวีความซับซ้อนขึ้น เมื่อขบวนการเคลื่อนไหวประชาชน เช่น กลุ่มชนพื้นเมือง นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งได้ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้กับระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่กำลังคุกคามความรู้ท้องถิ่น และปิดกั้นชุมชนในการพัฒนาความรู้ โดยการทำให้ “ความรู้ท้องถิ่น” เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชน (Communal Property) แทนที่จะเป็นทรัพยากรสาธารณะที่เข้าถึงได้เสรี (Open Access) ดังที่เคยเป็นมา รูปธรรมเช่น ออกกฎหมายให้รับรองสิทธิชุมชนต่อความรู้ท้องถิ่นในประเทศแถบอัฟริกา หรือการผนวกเรื่องการรับรองความรู้ท้องถิ่นในฐานะทรัพย์สินควบคู่กับความรู้สมัยใหม่ไว้ในกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาต่อพันธุกรรม เช่น กรณีพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช 2542 ของประเทศไทย หรือกรณีประเทศฟิลิปปินส์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การใช้ยุทธศาสตร์ต่อสู้โดยทำให้ “ความรู้ท้องถิ่น” เป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่ง ที่ชุมชนมีอำนาจในการควบคุม กำกับ และกีดกันการใช้ของผู้อื่น กำลังกลายเป็นปมปัญหาที่ถกเถียง เพราะทรัพย์สินทางปัญญาจะเกิดขึ้นได้ผู้ทรงสิทธิ์จะต้องชัดเจน แต่ความรู้ท้องถิ่นเกิดขึ้นจากกระบวนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่ผ่านระบบการผลิต การแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่หลากหลายที่มาของความรู้ และผู้ทรงสิทธิ์ต่อความรู้จึงกำหนดให้ชัดเจนไม่ได้

การทำให้ความรู้ท้องถิ่นเป็นทรัพย์สินยังต้องเผชิญปัญหาอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมกับการใช้ภูมิปัญญา ในระบบความรู้ท้องถิ่นการเข้าถึงความรู้ไม่ได้จำกัดเฉพาะบุคคล หรือชุมชนที่เป็นต้นธารความรู้ แต่เปิดกว้างให้คนที่เป็นสมาชิกและไม่ใช่มชิกในชุมชนเข้าถึงได้แม้จะไม่เสรีเต็มที่ มีกลไกการควบคุมการเข้าถึงความรู้ของท้องถิ่นที่หลากหลายและเชื่อมโยงกันทั้งที่เป็นกลไกทางศีลธรรม เศรษฐกิจ สังคม ความสัมพันธ์ของสังคมภายใต้กระบวนการ

¹ ศึกษารายละเอียดได้ใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2545) สิทธิชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพ, โครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ
รายงานวิจัยเรื่อง “การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ” โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไถยวงศ์

เรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ใช่มิติเชิงเดียว แต่เป็นการหนุนเสริมและถ่วงดุลของกลไกทางสังคมที่ หลากหลาย

ระบบทรัพย์สินทางปัญญามีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนฐานทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทุนทาง เศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเปลี่ยนไปจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน มาเป็น การหวงกันสิทธิ์มากขึ้น ระบบทรัพย์สินทางปัญญากำลังทำงานด้วยเงื่อนไขของการลดทอนมิติทาง สังคมของความรู้ท้องถิ่นให้เป็นเทคโนโลยีทั่วไป ดังนั้นความรู้ท้องถิ่นก็กลายเป็นสินค้าประเภทหนึ่ง ได้

ปรากฏการณ์ดังกล่าวเริ่มเห็นชัดมากขึ้นไม่เพียงแต่ข้อตกลง กฎกติการะหว่างประเทศ และ กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยเท่านั้น นโยบายของรัฐบาล เช่น นโยบาย แปลงสินทรัพย์เป็นทุน ที่ให้ชุมชนมาจดทะเบียนภูมิปัญญาให้เป็นทรัพย์สิน ก็เป็นตัวกระตุ้นการ เปลี่ยนสภาพฐานทางสังคมวัฒนธรรมของภูมิปัญญาให้เป็นสินค้าในระบบตลาดที่กำลังเกิดขึ้นอย่าง ดาษดื่น เห็นได้จากนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ที่ส่งเสริมให้ชุมชนใช้ภูมิปัญญาในการ ผลิตสินค้า ซึ่งก็พบว่าเกิดสินค้าท้องถิ่นจำนวนมากที่ล้นตลาด การจัดการ "ความรู้ท้องถิ่น" ในฐานะ เป็นสินค้าจึงไม่ได้สร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และวิถีวัฒนธรรมของตนเอง แต่อย่างใด

ด้วยเหตุนี้ การเมืองของ "ความรู้ท้องถิ่น" ในบริบททรัพย์สินทางปัญญาจึงทวีความซับซ้อน ขบวนการความรู้ท้องถิ่นจะต่อสู้กับการเปลี่ยนความรู้ท้องถิ่นที่เป็นสาธารณะไม่ให้เป็นสินค้าของ กลุ่มอุตสาหกรรมได้อย่างไร ความรู้ท้องถิ่นจะขำรงนัยการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีระบบคุณค่า ศีลธรรมกำกับโดยไม่ถูกระบบทุนเข้ามาผูกขาด ปิดกั้น และเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ที่มีระบบ เศรษฐกิจเป็นตัวนำได้อย่างไร นี่เป็นประเด็นที่ท้าทายต่อการกำหนดนโยบาย กฎหมายเพื่อสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการปกป้อง ฟื้นฟู และพัฒนาความรู้ท้องถิ่นในกระแสโลกาภิวัตน์

บทที่ 5

ประวัติศาสตร์การครอบงำทรัพยากรชีวภาพในยุคอาณานิคม¹

ความสนใจของประเทศตะวันตกต่อทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในประเทศเขตร้อน ชื่นเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 14-15 ด้วยภูมินิเวศเขตร้อนส่งผลต่อวัฒนธรรมอาหารของคนยุโรปเป็นสำคัญ ในช่วงฤดูหนาวคนยุโรปไม่สามารถทำการผลิตได้ จะต้องเก็บอาหารไว้ยาวนาน เพื่อให้พอกินตลอดฤดู การเก็บดังกล่าว เช่น ไขว้รอบแห้ง รมควัน ก็กระทบต่อรสชาติอาหารอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ชาวยุโรปได้เรียนรู้วิธีการใช้เครื่องเทศเพื่อถนอมและปรุงแต่งรสอาหารจากชาวอาหรับ จนทำให้เครื่องเทศกลายเป็นสินค้าชั้นสูงของพวกขุนนางและชาวเมือง เครื่องเทศเหล่านี้ก็คือพืชอาหารและสมุนไพรที่มาจากเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากเครื่องเทศแล้ว สินค้าสำคัญอีกประการต่อการปรุงอาหารก็คือ น้ำตาล ซึ่งก็มาจากเอเชียเช่นกัน

จนเมื่อโปรตุเกสได้ค้นพบเส้นทางเดินเรือเพื่อไปถึงดินแดนเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ และเข้าไปควบคุมผูกขาดการผลิตและการค้าเครื่องเทศที่ผลิตในเอเชีย ทำให้โปรตุเกสสั่งสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากการค้าขายเครื่องเทศและน้ำตาลให้แก่ประเทศอื่นๆ ในยุโรป จนประเทศอื่นๆ เช่น สเปน เนเธอร์แลนด์ ก็พยายามแสวงหาเส้นทางเดินเรือเพื่อเข้าถึงแหล่งเครื่องเทศบ้าง ตั้งแต่นั้นมา การพยายามเข้าครอบครองประเทศในแถบเขตร้อนขึ้นอันได้แก่ ประเทศแถบเอเชีย อัฟริกา และลาตินอเมริกาก็เกิดขึ้นเพื่อต้องการเครื่องเทศและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ

แผนที่โลกทางเศรษฐกิจจึงถูกสร้างขึ้นโดยกลุ่มประเทศยุโรปเหล่านี้ ทางทะเลแอตแลนติก สเปนกับโปรตุเกสเป็นผู้ผูกขาดเส้นทางสู่โลกใหม่และฝั่งตะวันตกของอัฟริกา สินค้าหลักที่ต้องการคือ น้ำตาล ขณะที่ฝั่งทะเลแปซิฟิก โปรตุเกสกับเนเธอร์แลนด์ก็ผูกขาดเส้นทางสู่เอเชียใต้ อาเซียน อัฟริกาฝั่งตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงกลาง โดยมีสินค้าหลักคือ เครื่องเทศ พริกไทย ชา เป็นต้น

การแก่งแย่งผูกขาดทรัพยากรชีวภาพดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการล่าอาณานิคมที่ต้องการตัดวงจรทรัพยากรชีวภาพจากประเทศแถบร้อนขึ้น แผนที่ประเทศต่างๆ ในดินแดนที่มีฐานทรัพยากรได้ถูกขีดขึ้นแบ่งเป็นประเทศต่างๆ เพื่อกำหนดเขตอำนาจของเจ้าอาณานิคมต่างๆ ให้ชัดเจน ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่บนหลักสิทธิอธิปไตยเหนือดินแดนอันเกิดจากยุโรปจึงกลายเป็นรูปแบบทางการเมืองไปทั่วโลก

พร้อมกับการจัดระเบียบโลกด้านการผลิตและเศรษฐกิจ ตลอดจนสร้างวัฒนธรรมการผลิตของประเทศต่างๆ ใหม่ โปรตุเกสนำอ้อยจากเอเชียไปปลูกที่บราซิล โดยขนแรงงานทาสจากแอฟริกาไปปลูกและขนกลับมาขายในยุโรป เช่นเดียวกับที่ขนพริก ถั่วดิน มันฝรั่ง มะเขือเทศ สับปะรด มะละกอ ฝรั่ง จากแถบลาตินอเมริกามาปลูกที่เอเชีย ทำให้ธรรมชาติของประเทศร้อนขึ้นเหล่านี้ถูกทำลายอย่างมาก ผืนป่าซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรชีวภาพที่เป็นอาหารและยาของชนพื้นเมืองทั่วโลกต้องถูกแผ้ว

¹ ใช้ข้อมูลพื้นฐานจาก Akhil Gupta (2003) แต่ในส่วนที่เป็นการวิเคราะห์เป็นความเห็นของผู้เขียน รายงานวิจัยเรื่อง "การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์ ไถยวงศ์

ทางเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ต่างถิ่น ซึ่งผลผลิตและผลประโยชน์ที่ได้ก็ตกอยู่ประเทศเจ้าอาณานิคม เมื่อฐานทรัพยากรถูกทำลายประชาชนในประเทศเขตร้อนขึ้นเหล่านี้ก็ประสบภาวะยากจนอย่างหนัก

ในด้านวัฒนธรรมการบริโภค พืชอาหารต่างถิ่นก็เข้ามาทำลายวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน ดังเช่น อินเดียนที่หันมานิยมกินมันฝรั่งและถั่วเป็นอาหารหลัก ก็เป็นผลมาจากการต้องปลูกพืชดังกล่าวทั่วประเทศ นอกจากนี้การเคลื่อนย้ายประชากรที่ถูกต้อนไปผลิตพืชพาณิชย์เหล่านี้ จนกลายเป็นคนพลัดถิ่น ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ภาษา และคุณค่าต่างๆ ในประเทศเขตร้อนขึ้น

เช่นเดียวกับด้านยา นอกเหนือจากเครื่องเทศและพืชอาหารหลายชนิดที่มีคุณสมบัติเป็นยาด้วยแล้ว พืชสมุนไพรจากป่าเขตร้อนขึ้นจำนวนมากที่ชนพื้นเมืองในประเทศเขตร้อนขึ้นใช้เป็นเวลานานก็ถูกประเทศเจ้าอาณานิคมนำเอาไปพัฒนาเป็นยามากมายหลายชนิด เช่น ดันชิงโคนา ที่มีคุณสมบัติรักษาโรคมาเลเรีย ผู้คนพบยาดังกล่าวจากประเทศตะวันตกก็ได้มาค้นพบต้นสมุนไพรและคุณสมบัติการรักษาโรคดังกล่าวจากชนพื้นเมืองในประเทศเขตร้อนขึ้น เป็นต้น

คุณค่าของพันธุ์พืชด้านเกษตร อาหาร และสมุนไพรจำนวนมากมาย ซึ่งเป็นผลจากการเรียนรู้ของชนพื้นเมืองที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพมาอย่างยาวนานได้กลายมาเป็นทรัพย์สินสมบัติอันล้ำค่า เมื่อประเทศยุโรปเข้ามาต่อยอดความรู้ดังกล่าวไปพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมด้านอาหารและยา

การเข้ามาของยุโรปไม่ได้เข้ามาในลักษณะการแลกเปลี่ยนค้าขาย เหมือนกับกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมที่มีมาก่อนหน้านี้ แต่เข้ามาในลักษณะเป็น "โจรสลัด (Piracy) ที่เข้ามาช่วงชิง ยึดครองทั้งดินแดน ทรัพยากร แรงงาน เพื่อสั่งสมความมั่งคั่งและถ่ายโอนผลประโยชน์เหล่านี้ไปสู่ประเทศยุโรป ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในประเทศเขตร้อนขึ้นในลักษณะที่ต้องพึ่งพาประเทศที่เป็นเจ้าอาณานิคมเดิมหรือต่อประเทศตะวันตกทั้งในด้านทุน เทคโนโลยี ตลาด อันทำให้ประเทศเขตร้อนขึ้นแม้จะมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ แต่กลับไม่สามารถใช้ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบดังกล่าวพัฒนาขีดความสามารถในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เป็นอิสระได้ โครงสร้างการผูกขาดของตะวันตกได้ทำให้ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบมาอยู่ที่ประเทศของตน

การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเกิดขึ้นอย่างชัดเจน ในช่วงที่ประเทศยุโรปได้ผลักดันระบบการจัดการทรัพยากรและการผลิตเชิงพาณิชย์เข้ามาแทนที่ระบบการผลิตพื้นบ้าน เกิดระบบเกษตรแผนใหม่เชิงพาณิชย์ที่เรียกว่า "ปฏิวัติเขียว" (Green Revolution)² เข้าครอบงำประเทศต่างๆ ทั่วโลกในนามของการพัฒนาเพื่อความทันสมัย (Modernization)

² การปฏิวัติเขียว คือ การปฏิวัติเทคโนโลยีด้านการเกษตร ได้แก่ การใช้พันธุ์พืชใหม่ที่มาจากการประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์ การใช้สารเคมีที่เป็นปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช การจัดระบบชลประทาน การวางแผนจัดการที่ดิน โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างก้าวกระโดด แต่เทคโนโลยีเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรง และต้องอาศัยทุนและเทคโนโลยีอย่างมาก ทำให้เกษตรกรรายย่อยในประเทศเขตร้อนขึ้นส่วนใหญ่ล้มเหลวในการผลิตเกษตรแผนใหม่

รายงานวิจัยเรื่อง "การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพ" โดยกฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไถยวงษ์

พัฒนาการของการปฏิวัติเขียว เกิดขึ้นจากการค้นพบความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพในประเทศเขตร้อนขึ้น ความสำคัญดังกล่าวไม่ใช่เพียงแค่วิธีการใช้ประโยชน์จากคุณสมบัติของพันธุ์พืชโดยพื้นฐาน เช่น ประโยชน์ด้านรสชาติ ด้านการถนอมอาหาร ด้านยา แต่เป็นการค้นพบคุณค่าความสำคัญในระดับพันธุกรรม (Genetic) ของทรัพยากรชีวภาพ ที่จะนำมาสู่การปฏิวัติเทคโนโลยีด้านอาหารและยา³ ด้วยเหตุนี้ทำให้ประเทศตะวันตกจึงเข้าไปค้นคว้า ศึกษา และเก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุกรรมที่น่าสนใจจากประเทศแถบร้อนขึ้น โดยอาศัยชนพื้นเมืองที่มีความรู้ต่อทรัพยากรชีวภาพในระบบนิเวศต่างๆ เป็นอย่างดีเป็นแผนที่นำทางไปสู่การค้นพบพันธุกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก และนำมาเก็บรวบรวมไว้ในธนาคารพันธุกรรม (Gene Bank) ในประเทศตะวันตก และปรับปรุงพันธุกรรมเหล่านี้ในรูปของพืชพันธุ์ใหม่ด้านเกษตร และยาแผนใหม่ที่มีคุณสมบัติรักษาโรคใหม่ และนำผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไปขายทั่วโลก

โครงสร้างการจัดการทรัพยากรชีวภาพและผลกระทบ

การเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรทั่วโลกในยุคอาณานิคมมีดังนี้

1. ในด้านระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ ระบบนิเวศในประเทศเขตร้อนซึ่งเป็นระบบนิเวศเขตร้อนขึ้นต้องถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านการทำไม้ และการปลูกพืชพาณิชย์ มีการนำพืชต่างถิ่น (Exotic Species) เข้ามาปลูก ในรูปแบบสมัยใหม่ เช่น การปลูกไม้พาณิชย์ การปลูกพืชพาณิชย์ที่ขัดต่อระบบนิเวศเขตร้อนขึ้น พืชพันธุ์ใหม่ได้เข้ามาทำลายพันธุ์พืชดั้งเดิม (Indigenous Species) อัตราการสูญพันธุ์ของความหลากหลายทางชีวภาพเกิดขึ้นอย่างสูงในยุคอาณานิคมเป็นต้นมา นอกจากนี้ผลกระทบยังมีผลกระทบด้าน

³ ต้นธารความรู้ด้านพันธุกรรมพืชที่สำคัญในภูมิภาคเขตร้อนขึ้นมาจากมาจากการค้นพบของชาร์ล ดาร์วินในเรื่องความหลากหลายของสายพันธุ์สิ่งมีชีวิต ในปี 1859 และการค้นพบเรื่องการสืบทอดทางพันธุกรรมของจอร์จ เมนเดล ในปี 1865 ต่อมาจนถึงทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 19 มีการค้นพบการสกัดแอมโมเนียจากพืช และพบวิธีการปลูกพืชเพื่อสกัดแอมโมเนีย อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่ถูกเร่งไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เนื่องจากแอมโมเนียเป็นวัตถุดิบในการผลิตในเตตราดเพื่อทำระเบิด จนเมื่อเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 จึงได้มีการเร่งผลิตในเตตราดเพื่อใช้ในสงคราม ซึ่งผลการดังกล่าวทำให้ในเตตราดถูกนำมาใช้เป็นปุ๋ยในโตรเจนในการเกษตร ทำให้ประเทศสหรัฐอเมริกาพัฒนาผลผลิตด้านการเกษตรอย่างรวดเร็ว จนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศพันธมิตรต้องการอาหารอย่างมาก ทำให้สหรัฐอเมริกาเร่งนำพัฒนาเกษตรแผนใหม่เพื่อผลิตอาหารป้อนตลาดโลก ต่อมาไม่นานองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ก็ได้นำเอาเทคโนโลยีเกษตรแผนใหม่ไปส่งเสริมยุโรป เอเชีย และลาตินอเมริกา จุดเริ่มต้นปฏิวัติเขียวในประเทศเขตร้อนขึ้นเริ่มต้นขึ้นที่ประเทศเม็กซิโก ในปี 1943 โดยความร่วมมือระหว่างรัฐบาลเม็กซิโกกับมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ จากสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นรูปแบบของแผนงานการช่วยเหลือด้านเทคนิคด้านต่างประเทศ และมาสู่เอเชียในทศวรรษ 1960 ในอินเดีย ปากีสถาน และฟิลิปปินส์ และขยายสู่ทั่วโลกในเวลาต่อมา (Norman E. Borlaug, 2006)

สิ่งแวดลอมอื่นๆ เช่น ผลกระทบจากการใช้สารเคมีการเกษตร การพังทลายหน้าดินที่ทำให้ลำน้ำตื้นเขิน เป็นต้น

2. ในด้านการผลิต ประชาชนในประเทศเขตร้อนชื้นได้ถูกกดดันให้เปลี่ยนระบบการผลิต จากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ (Subsistence Economy) ที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ก่อนการผลิตเชิงพาณิชย์ มาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อส่งออกต่างประเทศ แม้เกษตรกรที่ปลูกอาจจะไม่ได้บริโภคผลผลิตการเกษตรนั้นๆ โดยตรง การเปลี่ยนดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตด้วย จากเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม (Moral Economy) ที่มีฐานคิดเรื่องการผลิตเพื่อความอยู่รอดร่วมกันของชุมชน มาเป็นเศรษฐกิจการแข่งขันเชิงปัจเจก
3. ในด้านสังคม การปรับโครงสร้างด้านทรัพยากรและการผลิตได้กระทบต่อความอยู่รอดของประชาชนที่พึ่งพาระบบนิเวศเหล่านี้ ชุมชนในพื้นที่ป่าต้องถูกขับไล่ออกจากพื้นที่ เพื่อเปิดทางให้คนข้างนอกเข้ามาปลูกพืชพาณิชย์ วัฒนธรรม ความรู้ของชนพื้นเมืองในด้านอาหารและยาและอื่นๆ ได้สูญหายไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากถูกแทนที่ด้วยความรู้สมัยใหม่ เช่น ความรู้ด้านการจัดการป่าเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อการพาณิชย์ ความรู้ด้านเกษตรสมัยใหม่ ความรู้ด้านการแพทย์สมัยใหม่ ปรากฏว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรม เช่น ภาษาพื้นเมืองก็สูญหายจากการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม
4. ด้านระบบกรรมสิทธิ์ต่อทรัพยากร โดยประเทศเจ้าอาณานิคมได้ผลักดันให้รัฐในประเทศเขตร้อนชื้นออกกฎหมายและกลไกสำหรับระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกต่อทรัพยากร (Private property resources) ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน และกรรมสิทธิ์รัฐต่อทรัพยากรสาธารณะ (State Property) ต่อเขตแดน เช่น พื้นที่ป่าสงวนมาใช้แทนที่ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมกันตามวัฒนธรรมประเพณี (Communal rights on natural resources) ของประชาชนในโลกที่สาม เนื่องจากระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่ทั้ง 2 แบบ เอื้ออำนวยต่อการควบคุม วางแผนการผลิตให้มีประสิทธิภาพ และเปิดทางให้คนต่างถิ่น ชนชั้นนำ และเจ้าอาณานิคมเข้ามาครอบครองทรัพยากรได้ แต่ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ชุมชนท้องถิ่นสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรของตนเอง เนื่องจากถูกคนภายนอกเข้ามาอ้างกรรมสิทธิ์รัฐและปัจเจกตามกฎหมายสมัยใหม่
5. ด้านเศรษฐกิจ อัตราความยากจนขยายตัวอย่างกว้างขวางทั่วทุกประเทศที่เป็นอาณานิคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ในประเทศจีน อินเดีย เม็กซิโก บราซิล และประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีการปฏิวัติเขียวเพื่อเพิ่มผลผลิตด้านอาหาร แต่กลับปรากฏว่าประชาชนกลับยิ่งยากจนเพราะสูญเสียฐานทรัพยากร การทำเกษตรแผนใหม่กลับทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินมากขึ้น ต้องขายที่ดินไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ผลผลิตการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นมาจากการทำฟาร์มขนาดใหญ่ของบริษัทเอกชนที่มีทุน เทคโนโลยีซึ่งมีราคาแพงเกินกว่าที่เกษตรกรและคนยากจนจะซื้อหากินเองได้ แต่ผลผลิตเหล่านี้กลับถูกส่งไปขายประเทศยุโรป สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศเจ้าอาณานิคมเดิม

6. ในด้านวัฒนธรรม ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภูมิภาคเขตร้อนชื้น เช่น วัฒนธรรมด้านนิเวศ วัฒนธรรมการผลิต วัฒนธรรมด้านอาหารและสมุนไพร วัฒนธรรมการบริโภคต่าง ๆ ได้ถูกเปลี่ยนเป็นวัฒนธรรมเชิงเดี่ยว (Monoculture) มากยิ่งขึ้น

ความรู้ท้องถิ่นและพันธุ์พืชพื้นบ้านถูกละเลยและสูญหาย

บทสรุปเบื้องต้นต่อการเมืองระหว่างประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพ

ทรัพยากรชีวภาพที่สมบูรณ์และหลากหลายในภูมิภาคเขตร้อนชื้น กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของการแย่งชิงโดยประเทศตะวันตก อันเป็นส่วนสำคัญของการเกิดกระบวนการล่าอาณานิคม และการเติบโตของระบบทุนนิยมที่ประเทศยุโรปสามารถสั่งสมความมั่งคั่งได้จากการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพ กระบวนการแย่งชิงดังกล่าวเกิดขึ้นโดยการใช้อำนาจทางทหาร และการทำสงครามระหว่างรัฐ เพื่อให้เข้าถึงฐานทรัพยากรที่สำคัญ

ไม่เพียงแต่การใช้กำลังทหาร เทคนิควิธีในการผูกขาดทรัพยากรได้ถูกพัฒนาขึ้นอย่างเป็นระบบ เช่น การกำหนดภูมิรัฐศาสตร์ด้านการผลิตของโลกโดยจัดวางว่าประเทศไหนควรจะปลูกอะไร เพื่อให้ประโยชน์ต่อเจ้าอาณานิคมสูงสุด การครอบงำทางความรู้ไม่ว่าจะเป็นด้านป่าไม้และการเกษตรแผนใหม่ในรูปแบบโครงการช่วยเหลือด้านเทคนิค การเข้ามาศึกษาวิจัยเอาพันธุกรรมที่สำคัญไปพัฒนาเชิงอุตสาหกรรม การใช้ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและปัจเจกเข้ามาแทนที่ระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น เพื่ออ้างสิทธิต่อทรัพยากรในเขตแดนที่รัฐและทุนเป็นเจ้าของชัดเจน ทั้งหมดนี้กระทำไปในนามของ "การพัฒนาเพื่อทันสมัย" (Modernization) ที่ประเทศตะวันตกใช้เผยแพร่ในฐานะเป็นอุดมการณ์การพัฒนา ซึ่งประเทศเขตร้อนชื้นโดยการนำของชนชั้นนำที่ได้ประโยชน์จากโครงสร้างการจัดการทรัพยากรและการผลิตแบบใหม่ก็ได้ร่วมมือกันเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาอย่างกว้างขวาง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้กระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในประเทศเขตร้อนชื้น สิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นถูกปิดกั้น ปัญหาความยากจนเกิดขึ้นอย่างรุนแรงเพราะประชาชนสูญเสียฐานทรัพยากร และขาดความสามารถในการจัดการเทคโนโลยีและทุนแบบใหม่เกิดขึ้น และยังได้กระทบไปถึงระดับวัฒนธรรมและจิตสำนึก คุณค่าความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นถูกละเลยและถูกทำลาย เพราะวัฒนธรรมเชิงเดี่ยวแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อการสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน วัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค อัตลักษณ์ของประชาชนในโลกที่สามถูกกำหนดขึ้นใหม่ เช่น เกษตรกรที่ต้องทำการผลิตเพื่อการค้า เป็นแรงงานที่ต้องพึ่งพาทุน เทคโนโลยีจากประเทศตะวันตก เป็นผู้บริโภคที่ต้องการเสพคุณค่าจากการบริโภคสินค้า

ด้วยเหตุนี้ ทำให้แม้ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่างๆ ที่เคยเป็นอาณานิคมจะได้รับเอกราช แต่ประเทศเหล่านี้ก็ยังคงต้องพึ่งพาทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี ต่อประเทศตะวันตกตลอดเวลา และยังพึ่งพาตามแนวทางการพัฒนาเพื่อความทันสมัย กลับยิ่งทำให้ประสบภาวะด้อย

พัฒนา (Underdevelopment) สอดคล้องกับทฤษฎีการพึ่งพาที่วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา

หนทางในการหลุดพ้นจากความสัมพันธ์พึ่งพาดังกล่าว ก็โดยการตัดความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาดังกล่าว แต่ไม่ใช่ด้วยการดำเนินของรัฐซึ่งถูกยึดกุมโดยชนชั้นนำที่ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา แต่มาจากขบวนการประชาชนที่ต้องการปลดปล่อยให้เป็นอิสระด้านการจัดการทรัพยากร การผลิต เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในจุดต่างๆ ทั่วโลก เช่น ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture Movement) เพื่อปลดปล่อยจากระบบปฏิวัติเขียว ขบวนการสิทธิชุมชนท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพอย่างยั่งยืนเพื่อต่อต้านการผูกขาดทรัพยากรของรัฐและทุน ขบวนการเศรษฐกิจพึ่งตนเองเพื่อต่อต้านระบบการค้าเสรี เป็นต้น

ขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นตั้งแต่ในระดับท้องถิ่นและเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในระดับประเทศและระหว่างประเทศมากขึ้น ปฏิบัติการเกิดขึ้นในหลายระดับ เช่น การจัดการทรัพยากรและการผลิตพึ่งตนเองในระดับพื้นที่ และการเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐในระดับประเทศ ตลอดจนเข้าร่วมต่อรองและผลักดันข้อเสนอในเวทีระหว่างประเทศ ซึ่งทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในยุคหลังอาณานิคม

บทที่ 6

สถานะของความรู้ท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพในสภาวะหลังอาณานิคม

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ้นสุดยุคอาณานิคม ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของโลกไม่ว่าจะเป็นค่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างก็มุ่งสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม จนเมื่อสิ้นสุดสงครามเย็นในปี 1989 เป็นต้นมา สหรัฐอเมริกาได้ครองความเป็นเจ้าทั้งด้านเศรษฐกิจ การทหาร และด้านอุตสาหกรรมจนถูกเรียกขานว่าเป็น "จักรวรรดิอเมริกัน" (American Empire) ที่ควบคุมทิศทางการพัฒนาของโลกไปในทิศทางทุนนิยมเสรี

ทิศทางการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรง สิ่งมีชีวิตสูญพันธุ์อย่างรวดเร็ว จากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่เกิดจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจกของภาคอุตสาหกรรม การขยายตัวของพืชพาดินช้ำในประเทศโลกที่สามเพื่อผลิตอาหารส่งออกมายังประเทศตะวันตกซึ่งแลกมาด้วยการทำลายป่าฝนเขตร้อนอย่างหนัก ตลอดจนโครงการพัฒนาอื่นๆ เช่น การสร้างเขื่อน การตัดถนน เป็นต้น การสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตอย่างรุนแรงทำให้ทุกประเทศต้องหันมาเจรจาหาข้อตกลงในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างเร่งด่วน

ในอีกด้านหนึ่งด้วยความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีชีวภาพ ทำให้ทรัพยากรชีวภาพมีคุณค่าความสำคัญต่อเศรษฐกิจโลกยิ่งยวด ประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐฯ ตลอดจนบรรษัทข้ามชาติ (Transnational Corporation-TNC) ซึ่งเติบโตมีบทบาทในการผูกขาดเศรษฐกิจโลกต่างก็สนใจในการเข้าถึงและครอบครองทรัพยากรชีวภาพในประเทศโลกที่สามเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมชีวภาพด้านอาหารและยา แต่การเข้าไปขโมยทรัพยากรชีวภาพ หรือการทำโครงการศึกษาวิจัยแลกเปลี่ยนเพื่อที่จะเอาทรัพยากรชีวภาพจากประเทศโลกที่สามก็มีข้อจำกัด เพราะถูกต้องด้านจากรัฐและประชาชนในประเทศ โดยอ้างหลักการเรื่องสิทธิอธิปไตยของประเทศโลกที่สาม ด้วยเหตุนี้ประเทศอุตสาหกรรมและบรรษัทข้ามชาติ ก็ได้สร้างแนวคิดที่ว่าทรัพยากรชีวภาพคือ "มรดกของมนุษยชาติ" (World Heritage of Mankind) เพื่อสลายขอบเขตสิทธิอธิปไตย กล่าวอีกด้านหนึ่งก็คือการเปิดเสรีให้เข้าถึงทรัพยากรชีวภาพโดยที่ประเทศโลกที่สามไม่มีสิทธิคัดค้าน¹

แต่เครื่องมือสำคัญที่ประเทศโลกที่หนึ่งและบรรษัทข้ามชาติใช้ในการผูกขาดทรัพยากรและเทคโนโลยีชีวภาพก็คือ ระบบทรัพย์สินทางปัญญาโดยเฉพาะระบบสิทธิบัตร (Patent) ซึ่งเคยใช้เฉพาะกับสินค้าอุตสาหกรรมมาใช้กับสิ่งมีชีวิตในระดับพันธุกรรม ซึ่งหากประเทศโลกที่หนึ่งสามารถนำเอาทรัพยากรชีวภาพจากทั่วโลกมาพัฒนาและจดทะเบียนเป็นทรัพย์สินทางปัญญาไว้ได้ ก็จะทำให้ประเทศโลกที่หนึ่งสามารถผูกขาดความเป็นเจ้าของและผลประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพได้

¹ ข้อถกเถียงเรื่องหลักสิทธิอธิปไตยในการปกป้องการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพจากต่างชาติ และหลักการเรื่องมรดกแห่งมวลมนุษยชาติเพื่อเปิดเสรีในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพปรากฏอย่างชัดเจนในกระบวนการร่างอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ อ่านรายละเอียดได้ใน Jaroen Compeerapap, 1994, Legal aspect of conservation, use and development of biological diversity in Thailand, Chulalongkorn University.

ข้อถกเถียงในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพกับการพัฒนาอุตสาหกรรม ความขัดแย้งระหว่างวิถีคิดเรื่องมรดกของมนุษยชาติกับสิทธิอธิปไตยของรัฐและสิทธิชุมชน และความขัดแย้งระหว่างความต้องการให้ทรัพยากรชีวภาพเป็นทรัพย์สินทางปัญญา กับความต้องการให้เป็นทรัพยากรสาธารณะได้มาปรากฏชัดเจนในข้อตกลงระหว่างประเทศ เริ่มต้นตั้งแต่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity-CBD)² อันเป็นผลจากการประชุมเวทีสิ่งแวดล้อมโลก (Earth Summit) ในปี 1992 โดยหลักการสำคัญคือ การอนุรักษ์ การเข้าถึงทรัพยากร และการแบ่งปันผลประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ โดยยังคงมิตินัยสำคัญของหลักสิทธิอธิปไตยของรัฐ และการรับรองสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็กำหนดให้ประเทศต่างๆ สามารถเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพได้ทั่วโลกแต่ต้องได้รับความยินยอมจากประเทศเจ้าของทรัพยากร

แต่ในขณะเดียวกัน แนวทางเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาต่อสิ่งมีชีวิตและทรัพยากรชีวภาพเริ่มมาปรากฏชัดในข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPs)³ ขององค์การการค้าโลก (WTO) ในปี 1994 โดยการผลักดันของประเทศโลกที่หนึ่ง แต่ก็ได้รับการต่อต้านจากประเทศโลกที่สามจนต้องหาทางออกด้วยการใช้หลักการทรัพย์สินทางปัญญาเฉพาะ (Sui-generis) เพื่อให้ประเทศโลกที่สามสามารถคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาต่อทรัพยากรชีวภาพที่รับรองพันธุกรรมพื้นบ้านและความรู้

² เนื้อหาของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพในข้อ 8 (j) โดยกำหนดให้ประเทศสมาชิก "เคารพ ปกป้อง และรักษาไว้ซึ่งความรู้ วัฒนธรรม และประเพณีปฏิบัติของชุมชนพื้นเมืองและท้องถิ่น ซึ่งประกอบกันเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่มีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และส่งเสริมให้มีการนำความรู้ วัฒนธรรมและประเพณีปฏิบัติเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ถือครองความรู้เหล่านั้น และจะต้องส่งเสริมให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ของความรู้ วัฒนธรรม และประเพณีปฏิบัตินั้นอย่างเป็นธรรม" (บัณฑิต-เศรษฐศิริโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก, 2548, น.28)

³ เนื้อหาของความตกลงที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น คือ เงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในข้อ 27 เรื่องสิ่งที่ได้รับสิทธิบัตร ตามบทบัญญัติดังกล่าว ประเทศสมาชิกจะต้องให้ความคุ้มครองสิทธิบัตรแก่การประดิษฐ์ในทุกสาขาเทคโนโลยี โดยมีข้อยกเว้นในข้อ 27.3(b) ว่า ประเทศสมาชิกอาจไม่คุ้มครองพืชและสัตว์ภายใต้ระบบสิทธิบัตร แต่ต้องให้การคุ้มครองแก่ "พันธุ์พืช" โดยอาจใช้กฎหมายสิทธิบัตร หรือระบบกฎหมายเฉพาะที่มีประสิทธิภาพ หรือโดยวิธีการคุ้มครองทั้งสองระบบร่วมกัน

การใช้พันธุ์พืชสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญในความรู้ท้องถิ่น การที่ความตกลงทริปส์ให้ประเทศสมาชิกเลือกใช้ระบบกฎหมายเฉพาะ (sui generis system) มาคุ้มครองพันธุ์พืชได้ ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ซึ่งพึ่งพาภาคเกษตรกรรมจึงสามารถบัญญัติกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจสังคม และขีดความสามารถทางด้านเทคโนโลยีของประเทศ มีการปรับเงื่อนไขและสิทธิการคุ้มครองให้เหมาะสมไม่เข้มงวดจนกลายเป็นปัญหากระทบต่อเกษตรกร รวมถึงให้การคุ้มครองสิทธิเกษตรกรและความรู้ท้องถิ่นได้ โดยไม่ขัดกับหลักการของความตกลงทริปส์ (อังกแล้ว, น.30)

ท้องถิ่น ทำให้ประเทศโลกที่หนึ่งโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาต้องพยายามสร้างข้อตกลงระดับทวิภาคี เช่น การทำเขตเศรษฐกิจเสรี (FTA) ที่กำหนดเงื่อนไขเรื่องสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิตไว้ด้วย

การรุกเชิงนโยบายของประเทศสหรัฐอเมริกาและบริษัทข้ามชาติอีกด้านหนึ่งที่เกี่ยวโยงกับ เรื่องทรัพย์สินทางปัญญาก็คือ การผลักดันให้ทั่วโลกยอมรับสินค้าอาหารและยาที่มาจากพันธุกรรม ดัดแปลง (GMOs) โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกา และบริษัทข้ามชาติด้านการเกษตร เช่น มอน ซานโต้ ที่กดดันให้ประเทศต่างๆ ทั้งยุโรป จีน อินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยอมรับสินค้า พันธุกรรมดัดแปลง เช่น ถั่วเหลือง ฝ้าย ข้าวโพด เป็นต้น

ประชาชนในยุโรปและประเทศโลกที่สามต่างพากันต่อต้านพันธุกรรมดัดแปลง เพราะเกรงว่า จะเป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้บริโภค กระทบต่อระบบนิเวศ อีกทั้งหากพันธุกรรมดัดแปลงซึ่งมีการ จัดสิทธิบัตรไว้ได้แพร่หลายเข้ามาแทนที่พันธุกรรมพื้นบ้านแล้ว ฐานพันธุกรรมด้านอาหารและยา ทั้งหมดจะถูกผูกขาดโดยเจ้าของสิทธิบัตร และจะทำให้สินค้าอาหารและยามีราคาแพงขึ้น โดยที่ รัฐบาลในแต่ละประเทศจะไม่สามารถควบคุมราคาและกีดกันสินค้าดังกล่าวไว้ เนื่องจากไม่สามารถขัด กับข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญาที่เจรจาไว้ในระดับพหุภาคีและทวิภาคีได้

ปัจจุบันนี้การต่อสู้เรื่องพันธุกรรมดัดแปลงยังไม่มีข้อยุติที่ชัดเจน แต่ก็ได้มีการเจรจาในเวที ระหว่างประเทศเพื่อกำหนดกรอบการจัดการปัญหาดังกล่าวไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความปลอดภัยทาง ชีวภาพ (Bio-safety Convention)

ความไม่สอดคล้องระหว่างระบบทรัพย์สินทางปัญญากับความรู้ท้องถิ่น

ระบบทรัพย์สินทางปัญญา โดยเฉพาะในขั้นสูงสุดคือ ระบบสิทธิบัตร (Patent) กำลังมีนัยทาง การเมืองในระดับโลก เนื่องจากการเติบโตของอุตสาหกรรมในภาคความรู้และบริการของประเทศ อุตสาหกรรมก้าวหน้า เช่น ซอฟต์แวร์คอมพิวเตอร์ เทคโนโลยีการแพทย์ เทคโนโลยีอาหาร เป็นต้น โดยใช้ระบบสิทธิบัตรเป็นเครื่องมือในการผูกขาดผลประโยชน์และความมั่งคั่งของทุนอุตสาหกรรม เหล่านี้

ระบบสิทธิบัตรถูกออกแบบมาเพื่อทำให้ความรู้ซึ่งพาณิชย์กลายเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่ง มี หลักการสำคัญคือ เป็นระบบกรรมสิทธิ์ผูกขาดของปัจเจก ต้องเป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ไม่ใช่ความรู้ สาธารณะ เป็นไปเพื่อการพาณิชย์

ระบบสิทธิบัตรได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง เช่น ไม่มีความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นโดยไม่มี ฐานความรู้อื่นๆ รองรับมาก่อนหน้านี้ กระบวนการเรียนรู้พัฒนาขึ้นได้เพราะเกิดการแลกเปลี่ยนกัน อย่างกว้างขวางแต่ระบบสิทธิบัตรกำลังปิดกั้นกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้ ความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการทางสังคมตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นไปจนถึงระดับโลก การกำหนดให้เป็นทรัพย์สินปัจเจก จึงเป็นการตัดตอนบุคคล ชุมชนต่างๆ ที่เข้ามาสร้างสรรค์ความรู้และเป็นการถ่ายโอนผลประโยชน์ที่ คีร์รีเป็นของสังคมให้กลายเป็นของปัจเจก

ด้วยการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นที่เป็นไปอย่างกว้างขวาง และการใช้ ระบบสิทธิบัตรเข้ามาผูกขาดองค์ความรู้ ทำให้ความรู้ชุมชน ความรู้สาธารณะถูกถ่ายโอนไปเป็น

ความรู้ของกลุ่มทุนอย่างรวดเร็ว จึงเกิดความเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ และรัฐบาลในประเทศโลกที่สามหลายประเทศที่แสวงหาแนวทางปกป้องความรู้ท้องถิ่นไม่ว่าจะด้วยการพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชนหรือของประเทศ แนวทางที่ถูกนำเสนออย่างชัดเจนก็คือ การทำให้ความรู้ท้องถิ่นเป็นทรัพย์สินทางปัญญาอีกประเภทหนึ่ง

ปมปัญหาท้าทายก็คือ ลักษณะของทรัพย์สินทางปัญญากับความรู้ท้องถิ่นมีความแตกต่างกันหลายด้าน

ประการแรก การขัดกันทางคุณค่า ทรัพย์สินทางปัญญามองความรู้ในฐานะเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล เป็นกรรมสิทธิผูกขาด แต่ความรู้ท้องถิ่นมิได้มีลักษณะเป็นทรัพย์สินที่ผูกขาดตายตัว ในบางสถานการณ์เปิดกว้างแก่สาธารณะ ในบางสถานการณ์ก็หวงกันไว้เพื่อเป้าหมายการดำรงร่วมกันของชุมชนทั้งในแง่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และนิเวศ คุณค่าของความรู้ท้องถิ่นอยู่ที่การเผยแพร่เพื่อสังคม แต่คุณค่าของทรัพย์สินทางปัญญาอยู่ที่การสร้างกำไร

ประการที่สอง ขณะที่ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต้องมีการระบุผู้คิดค้นความรู้ให้ชัดเจน เป็นไปได้ยากที่จะระบุผู้คิดค้นความรู้ท่ามกลางความรู้ร่วมของท้องถิ่นต่อทรัพยากรที่พัฒนาขึ้นมาต่อเนื่องยาวนานและแพร่หลายไปวงกว้าง ไม่ได้มีผู้คิดค้นคนเดียว แต่เป็นปฏิสัมพันธ์สังสรรค์ร่วมกันของชุมชน ระหว่างชุมชนมาช้านาน แม้จะมีผู้ทรงความรู้เป็นพิเศษ เช่น หมอพื้นบ้าน เกษตรกรพื้นบ้านที่พัฒนาพันธุ์ตนเอง แต่เขาเหล่านั้นก็ถือว่าตนเองเป็นเพียงผู้รับทอด กระจายความรู้เพื่อสาธารณะ และคอยควบคุมไม่ให้เกิดการนำความรู้ไปใช้ในทางที่สร้างปัญหา

ประการที่สาม ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต้องบอกถึงที่มาของการกำเนิดความรู้ โดยอ้างอิงกับหลักฐานการศึกษาที่มีอยู่ แต่ความรู้ท้องถิ่นอยู่ในวิถีชีวิตที่ปรับตัว เปลี่ยนแปลง แม้จะมีการสาวถึงแหล่งที่มาได้ระดับหนึ่ง แต่หลายกรณียากที่จะสาวไปถึงจุดต้นกำเนิดที่แท้จริงได้ อีกทั้งความรู้ท้องถิ่นกระจายตัวไปหลายแห่ง จึงอาจไม่ได้มีจุดศูนย์กลางความรู้จุดเดียว แหล่งเดียว

ประการที่สี่ ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต้องสามารถชี้วัดระดับความก้าวหน้าของความรู้ได้ จึงจะบอกได้ว่ามีนวัตกรรมก้าวหน้าขึ้น หากบอกไม่ได้ก็ไม่สามารถอ้างเป็นเจ้าของความรู้ได้ แต่ความรู้ท้องถิ่นซึ่งเป็นความรู้ที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันต้องปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ เกณฑ์การวัดประสิทธิภาพของความรู้อยู่ที่ความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนเป็นหลัก ไม่ได้วัดโดยใช้เกณฑ์เรื่องความเก่า-ใหม่ หรือความแปลกแตกต่าง หรือการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

ประการที่ห้า ระบบทรัพย์สินทางปัญญาจะเป็นจริงได้ต้องมีการจดทะเบียนเจ้าของความรู้ และความรู้ ต้องมีฐานข้อมูลที่เปิดเผยและตรวจสอบได้ เนื่องจากทรัพย์สินทางปัญญามีฐานที่แคบเฉพาะทรัพย์สินบุคคลในทางพาณิชย์การตรวจสอบและบังคับจึงทำได้ง่าย แต่ความรู้ท้องถิ่นเป็นของสาธารณะ กระจายตัว แลกเปลี่ยนผสมผสาน การเข้าถึงข้อมูล การทำฐานข้อมูล การตรวจสอบแหล่งที่มากระทำได้ยาก เนื่องจากไม่สามารถตรวจสอบจากแหล่งที่มาที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้เพียงอย่างเดียว แต่แฝงฝังในตำนาน พิธีกรรม เรื่องเล่า ศิลปะ และวิถีชีวิตประจำวัน จึงยากไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจน หากมีการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นในฐานะทรัพย์สินทางปัญญาจะต้องลงทุนสำรวจฐานข้อมูล ศึกษาวิจัยอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง

ทิศทางนโยบายระหว่างประเทศด้านความรู้ต่อทรัพยากรชีวภาพ

ประเด็นเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาได้กลายเป็นประเด็นหลักของข้อถกเถียงในการกำหนดนโยบายและข้อตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพ เนื่องจากเศรษฐกิจการเมืองของความรู้ท้องถิ่นได้กลายเป็นเส้นทางของการสะสมความมั่งคั่งในระบบทุนนิยม กระบวนการต่อสู้ความรู้ในฐานะทรัพย์สินจึงเป็นปมสำคัญ ดังที่ปรากฏในข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPs) ในองค์การการค้าโลก กฎเกณฑ์ในองค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) หรือแม้แต่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (CBD) ก็กำหนดสิทธิชุมชนพื้นเมืองต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพโดยมีมิติด้านการเข้าถึง และแบ่งปันผลประโยชน์จากความรู้ให้เกิดความเป็นธรรม

ขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนต่อความรู้ท้องถิ่นได้พยายามนำเอาระบบทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งแม้จะมีหลักการพื้นฐานหลายด้านที่ขัดแย้งกับความรู้ท้องถิ่น แต่ก็ได้ปรับประยุกต์ให้เกิดเป็นกฎหมายที่มีลักษณะเฉพาะ (Sui Generis) หรือเป็นการนิยามความหมายของทรัพย์สินทางปัญญาขึ้นมาใหม่ เช่น การเจ้าของความรู้ร่วมกันของชุมชน การให้รับรองความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดมา การอ้างอิงที่มาของความรู้ได้หลากหลายทั้งจากลายลักษณ์อักษรและตำนาน คำบอกเล่า วิถีปฏิบัติ เป็นต้น รูปแบบใหม่ของความรู้ท้องถิ่นในฐานะทรัพย์สินทางปัญญาได้ปรากฏใน TRIPs ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการตรวจสอบ ถ่วงดุล และปกป้องผลประโยชน์ของชุมชนจากการที่ทุนข้ามชาติเข้าไปใช้ความรู้ท้องถิ่น

เป้าหมายของการทำให้ความรู้ท้องถิ่นมีฐานะเป็นทรัพย์สินไม่ใช่เพียงเพื่อการให้ชุมชนได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ยังเพื่อให้ชุมชนที่ได้กลายเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางปัญญาสามารถใช้ความรู้ของตนในการดำเนินชีวิต และการผลิตของตนเองต่อไป

วิธีการจัดการความรู้ในฐานะทรัพย์สินดังกล่าวได้ถูกกำหนดไว้ในข้อตกลง และกฎกติกาต่างๆ เช่น การที่ WIPO จัดตั้งองค์การระหว่างรัฐมาพิจารณาทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น การออกกฎหมายภายใต้กรอบลักษณะเฉพาะใน TRIPs ที่ให้คุ้มครองทั้งความรู้ท้องถิ่นและทรัพย์สินทางปัญญาสมัยใหม่ ตลอดจนการสร้างฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นโดยบันทึกไว้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการตรวจสอบการจดสิทธิบัตร โดยอาจให้มีการแจ้งแหล่งที่มาหรือแหล่งกำเนิดของทรัพย์สินทางปัญญาให้ชัดเจนว่าได้นำมาจากความรู้ท้องถิ่นหรือไม่ อีกทั้งยังกำหนดแนวปฏิบัติการเข้าถึงความรู้ท้องถิ่นจะต้องได้รับความยินยอมจากชุมชนเจ้าของความรู้ และแนวทางการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ปมปัญหาทางนโยบายระหว่างประเทศและในประเทศ

1. ความลักลั่นของระดับสิทธิต่อความรู้ การทำให้ความรู้ท้องถิ่นมีฐานะเป็นทรัพย์สิน แม้จะพยายามทำให้เป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากเดิม แต่กระนั้นก็เกิดความไม่ลงตัวอย่างการ

กำหนดให้ความรู้ท้องถิ่นเป็นมรดกมนุษยชาติ อธิปไตยของชาติ สิทธิชุมชน สิทธิปัจเจก ความไม่ลง
ตัวดังกล่าวนำมาสู่ความขัดแย้งที่ซับซ้อน

ในเจตจำนงเดิมของการจัดเตรียมอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ความรู้
ท้องถิ่น และทรัพยากรชีวภาพถูกให้ความหมายในฐานะเป็นมรดกโลก ทั้งด้วยลักษณะนิเวศและตัว
ทรัพยากรชีวภาพที่ไม่สามารถกำหนดขอบเขตได้ และด้วยเป้าประสงค์เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่
มนุษยชาติ หลักการดังกล่าวถูกวิจารณ์ว่าในแง่หนึ่งก็คือแนวคิดเสรีนิยม ที่เปิดเสรีให้กลุ่มทุนสามารถ
เข้าถึง ครอบครองทรัพยากรของทั่วโลกได้เสรี จึงนำมาซึ่งการกำหนดหลักการสิทธิอธิปไตยของชาติ
ต่อฐานทรัพยากรชีวภาพ แต่รัฐก็มีสิทธิอธิปไตยในการปกป้องฐานทรัพยากรและผลประโยชน์ของ
ชาติได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่สามารถปิดกั้นโดยสมบูรณ์ ควรจะต้องเปิดให้เข้าถึงโดยใช้เงื่อนไขเรื่องการ
แบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างผู้เข้าถึงกับรัฐ

อย่างไรก็ตาม หากปล่อยให้ทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นเป็นเรื่องแบ่งปัน
ผลประโยชน์ระหว่างทุนข้ามชาติกับรัฐ สิทธิชุมชนต่อทรัพยากรและความรู้ย่อมจะต้องถูกละเมิดหรือ
ถูกกลืนรอนดั่งเช่นที่เกิดขึ้นกับฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมา ขบวนการประชาชนในประเทศโลกที่
สามจึงผลักดันให้มีการรับรองสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพและความรู้ ซึ่งเป็นทั้งสิทธิในการจัดการ
ทรัพยากรและความรู้ สิทธิในการเข้าถึง สิทธิในการปฏิเสธการเข้าถึงจากภายนอก การเสนอสิทธิ
ชุมชนเป็นไปเพื่อต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจรัฐ และกลุ่มทุน อีกทั้งยังเป็นการกำกับมิให้เกิดการอ้างสิทธิ
ปัจเจกในการผูกขาดความรู้ที่เป็นของชุมชนและสาธารณะ

ความลึกลับต่อสิทธิความรู้อันเกิดจากการมองเป้าหมายและผลประโยชน์ต่อความรู้ที่แตกต่างกัน
ทำให้แนวทางปฏิบัติการในการกำหนดสิทธิความรู้แตกต่างกันไปในเงื่อนไขของแต่ละกฎกติกา
ระหว่างประเทศ และกฎหมายในประเทศต่างๆ ที่หลากหลายกันไป แต่โดยภาพรวมแล้ว กรอบกติกา
ระหว่างประเทศหลักๆ จะกำหนดหลักการเรื่องการเข้าถึง และสิทธิอธิปไตยของรัฐ แต่แนวปฏิบัติต่อการ
คุ้มครองสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นไม่ชัดเจน

2. ความขัดแย้งระหว่างการเป็นทรัพย์สินกับสิทธิสาธารณะ การทำให้ความรู้เป็นทรัพย์สินโดย
ตัวมันเองแล้วคือการหวงกันผลประโยชน์ที่ได้จากความรู้ แต่เป้าหมายของความรู้ท้องถิ่นก็เพื่อให้เกิด
ประโยชน์สุขของชุมชนซึ่งหลายกรณีเป็นประโยชน์ต่อสังคมด้วย อีกทั้งความรู้เกิดจากกระบวนการ
สร้างสรรค์ร่วมกันของชุมชนและสังคม การอ้างสิทธิผูกขาดจะเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชนและสังคม
ด้วยเหตุนี้สิทธิความรู้จึงมีลักษณะเป็นสิทธิที่เปิดให้เข้าถึงและนำไปใช้ได้อย่างแพร่หลาย การการทำ
ให้ความรู้เป็นทรัพย์สินเป็นสิ่งที่อาจไม่สอดคล้องกับหลักการพื้นฐานของความรู้ แต่กระนั้นก็ต้องมี
การแสวงหาแนวทางมิให้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่กลุ่มทุนมาใช้ นำมาสู่การผูกขาด ปิดกั้นอิสรภาพ
ในการเรียนรู้ และการใช้ประโยชน์ความรู้เพื่อประโยชน์สาธารณะเคลื่อนไหวของขบวนการชุมชน
ท้องถิ่นก็ต้องการให้ความรู้ท้องถิ่นยังดำรงฐานะดังกล่าวอยู่ได้

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ประวัติศาสตร์การครอบงำทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

จากงานศึกษาของอาคิล กุปต้า (Akhil Gupta, 2003) ระบุอย่างชัดเจนว่า ลัทธิล่าอาณานิคมของยุโรป มีจุดกำเนิดจากความต้องการครอบครองทรัพยากรในประเทศโลกที่สาม โดยเฉพาะทรัพยากรชีวภาพ¹ (Biological Resources) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของอุตสาหกรรมอาหารและยา ดังเช่น การครอบครองเป็นเจ้าของของสเปน โปรตุเกสในช่วงศตวรรษที่ 15 ในยุคของการค้นพบโลกใหม่ และการผูกขาดการค้าเครื่องเทศและน้ำตาลที่ได้มาจากแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งหนึ่งในภูมิภาคเขตร้อนชื้น (Tropical Rain Forest) ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ² (Biodiversity) มากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

การครอบครองพื้นที่ "อื่น" ที่มีฐานทรัพยากรชีวภาพมั่งคั่ง ได้นำมาสู่การขยายแนวคิดเรื่องความเป็นรัฐชาติ (Nation State) ที่มีสิทธิอธิปไตยเหนือเขตแดน (Territory) ซึ่งเจ้าอาณานิคมยุโรปใช้ในการแบ่งเขตแดนพื้นที่โลกที่เป็นอาณานิคมของตน ปัญหาการแย่งชิงอาณานิคมดังกล่าวภายหลังได้นำมาสู่การลงนามสนธิสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลีย ในปี 1648 อันเป็นต้นกำเนิดของรัฐชาติอย่างเป็นทางการ (Akhil Gupta, 2003, p.16)

จึงอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของรัฐชาติ แนวคิดเรื่องสิทธิอธิปไตยเหนือดินแดน เกิดขึ้นมาจากกระบวนการล่าอาณานิคมของยุโรป โดยมีเงื่อนไขจากการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพต่อภูมิภาคเขตร้อนชื้นในประเทศโลกที่สามเป็นสำคัญไม่ต่างจากทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น น้ำมัน แร่ธาตุ เป็นต้น

ในยุคอาณานิคม ประเทศยุโรปดึงดูดทรัพยากรไปสั่งสมความมั่งคั่ง สร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ การเมืองของตนอย่างมาก ฐานทรัพยากรชีวภาพของโลกที่สามทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ ความรู้ท้องถิ่นต่อการใช้ทรัพยากรดังกล่าวถูกดูดไปไว้ในธนาคารพันธุกรรมสำคัญของยุโรป และ

¹ ทรัพยากรชีวภาพ หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่มนุษย์เอามาใช้ประโยชน์ ได้แก่ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตนานาประการทั้งในระดับที่เป็นชนิดพันธุ์ (Species) และลึกลงไปถึงระดับพันธุกรรม (Genetic) ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศธรรมชาติ หรือเกิดขึ้นจากการสร้างของมนุษย์ เช่น พันธุกรรมดัดแปลง (GMOs) เป็นต้น การใช้คำว่า "ทรัพยากรชีวภาพ" เพื่อให้เกิดการเฉพาะเจาะจงกว่าคำว่าทรัพยากรธรรมชาติ ที่หมายรวมถึงแต่ทรัพยากรชีวภาพ และดิน น้ำ ป่า อากาศ แร่ธาตุ

² ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นคำเรียกรวมของความหลากหลายของระบบนิเวศ (Ecological Diversity) เช่น ป่าดิบเขา ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ที่ราบสูง ที่ลุ่ม บึง ทะเลสาบ หุบเขา แม่น้ำ มหาสมุทร เป็นต้น ภายใต้นิเวศแต่ละแบบก็จะมีชนิดพันธุ์ที่หลากหลาย (Species Diversity) และในแต่ละชนิดพันธุ์ก็ยังมีพันธุกรรมหลากหลายประการ (Genetic Diversity)

สหรัฐอเมริกา และทำการปรับปรุงพันธุ์พืชและสัตว์เพื่อการพาณิชย์ (Hi yield varieties) เพื่อขายทั่วโลก ทำให้อุตสาหกรรมด้านอาหารและยาของประเทศเหล่านี้เติบโตอย่างรวดเร็ว

กระบวนการล่าอาณานิคมเพื่อสร้างความมั่งคั่งจากฐานทรัพยากรชีวภาพของยุโรปได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางภูมิรัฐศาสตร์ (Geopolitics) และวัฒนธรรมอาหารของโลก เนื่องจาก ประเทศเจ้าอาณานิคมได้โยกย้ายพันธุ์พืชจากถิ่นกำเนิดหนึ่งไปปลูกอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับขนแรงงานต่างถิ่นเข้าไปปลูก เช่น กรณีการปลูกอ้อยในอเมริกาใต้โดยแรงงานอัฟริกัน ยางพาราจากบราซิลมาปลูกในมาเลเซีย หรือการเอามันฝรั่งจากอเมริกาใต้มาปลูกในอินเดีย เป็นต้น ระบบนิเวศ ทรัพยากรชีวภาพ ระบบการผลิต ความรู้ในการผลิต แรงงาน การบริโภค และวัฒนธรรม แทนที่อยู่ในพื้นที่และเวลาเดียวกัน แต่กลับถูกสลับสับเปลี่ยนโยกย้ายผสมผสานกันใหม่อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน แผนที่การผลิตของโลกได้ถูกวาดขึ้นใหม่โดยเจ้าอาณานิคม ดังนั้นแม้ประเทศโลกที่สามจะอยู่ในนิเวศร้อนชื้น เป็นเจ้าของทรัพยากรชีวภาพ และความรู้ท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากร แต่โครงสร้างของอุตสาหกรรมชีวภาพทั้งอาหารและยากลับถูกผูกขาดโดยประเทศเจ้าอาณานิคมตลอดมา

แม้จนเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ประเทศโลกที่สามได้รับการปลดปล่อยให้เป็นเอกราช แต่กระนั้นโครงสร้างการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ไม่เพียงแต่รัฐประเทศตะวันตก สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่นต่างเดินทางเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพในประเทศโลกที่สามอย่างซบซอนขึ้น ผ่านรูปแบบการศึกษาวิจัยและโครงการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ บรรษัทข้ามชาติด้านอุตสาหกรรมชีวภาพของตะวันตกที่เติบโตอย่างรวดเร็วหลังสงครามโลกก็ได้มีบทบาทในการผูกขาดอุตสาหกรรมชีวภาพของโลก บรรษัทเหล่านี้ยังได้มีบทบาทในการผลักดันในการเจรจาระหว่างประเทศให้บัญญัติข้อตกลงเปิดเสรีด้านการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นทั่วโลก พร้อมกับผลักดันระบบทรัพย์สินทางปัญญาในการผูกขาดทรัพยากรเหล่านี้

ด้วยเหตุนี้ในหมู่ประเทศโลกที่สามจึงได้เกิดกระแสความสนใจเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพในระดับสากล โดยพัฒนาเป็นประเด็นทางนโยบายระหว่างประเทศ และส่งผลต่อนโยบายของรัฐประเทศต่าง ๆ อย่างชัดเจนนับตั้งแต่การประชุมสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในปี 2535 อันเป็นที่มาของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

การเคลื่อนไหวเชิงแนวคิด และนโยบายทั้งจากรัฐบาลและประชาชนในประเทศซีกโลกใต้และซีกโลกเหนือต่อประเด็นดังกล่าว ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนวิธีการอธิบายภูมิทัศน์ทางการเมือง (Geopolitics) ครั้งสำคัญ เมื่อดินแดนที่เคยถูกเรียกว่า "ด้อยพัฒนา" หรือ "กำลังพัฒนา" ตามแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาเพื่อความทันสมัย (Modernization) ที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา กำลังถูกตีความใหม่ด้วยแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง ประเทศที่ดูล้ำหลังไร้อารยธรรมตามแนวคิดตะวันตกสมัยใหม่จึงถูกเปลี่ยนเป็น เป็นดินแดนที่ร่ำรวยด้วยความหลากหลายทางชีวภาพมากที่สุด เพราะอยู่ในภูมิภาคเขตร้อนชื้น (Tropical Rainforest) ซึ่งเป็นทั้งระบบนิเวศที่สำคัญที่สุดต่อการเกื้อกูลระบบนิเวศของโลก และเป็นชุมทรัพย์อันล้ำค่าดังที่ถูกขนาน

นามว่า “ทองคำเขียว” (Green Gold) ที่ประเทศตะวันตกได้เข้ามาแย่งชิง ผนวกทรัพยากรเหล่านี้ไปสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนมาตั้งแต่ยุคกำเนิดทุนนิยมในศตวรรษที่ 16

จากแนวคิดและปฏิบัติการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น การเมืองเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติอันล้ำค่าจึงมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศเขตร้อนชื้น ซึ่งกำลังปะทะประสานกับบรรดาประเทศที่ถูกเรียกตามภูมิทัศน์การเมืองแบบต่างๆ เช่น “ตะวันตก” “ซีกโลกเหนือ” “พัฒนาแล้ว” ซึ่งได้ถูกขนานนามตามฐานคิดนิเวศเป็นศูนย์กลางว่าเป็น “ประเทศเขตอบอุ่น” อันมีฐานความหลากหลายทางชีวภาพต่ำ แต่ด้วยการใช้อำนาจทางการเมือง การทหาร และเทคโนโลยี จึงสามารถแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพจากหมู่ประเทศเขตร้อนชื้นมาสั่งสมความมั่งคั่งให้ตนเอง ตั้งแต่ยุคสมัยล่าอาณานิคมมาจนถึงยุคหลังอาณานิคม ด้วยเหตุนี้จึงเกิดความเคลื่อนไหวทางนโยบาย ด้านองค์ความรู้ และปฏิบัติการต่างๆ ที่ชี้ให้เห็นถึงนัยสำคัญของตัวฐานทรัพยากรเขตร้อนชื้น ปมปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชีวภาพที่เป็นผลจากนโยบายการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ตลอดจนปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพในทวีความสลับซับซ้อนขึ้นทุกขณะ ตั้งแต่การขโมยทรัพยากรโดยตรง (Biopiracy) ไปจนถึงการใช้กฎกติการะหว่างประเทศ เช่น อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพในการสร้างเงื่อนไขให้ประเทศใดๆ ก็ตาม สามารถเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพในประเทศเขตร้อนชื้นได้อย่างเป็นระบบ หรือการใช้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการผูกขาดทรัพยากรชีวภาพในประเทศเขตร้อนชื้น ดังเช่นที่ปรากฏในข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา องค์การการค้าโลก และข้อตกลงเจรจาสิทธิการค้าเสรี (FTA)

ระบบทรัพย์สินทางปัญญาต่อทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นพัฒนาการอีกขั้นของการครองความเป็นเจ้าของของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมที่สืบเนื่องมาจากยุคอาณานิคม และกลายเป็นประเด็นหลักของการเมืองระหว่างประเทศอันประกอบด้วยรัฐ บริษัทข้ามชาติ องค์กรเอกชน และขบวนการประชาชนทั้งในประเทศโลกที่หนึ่งและโลกที่สามที่สัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน

การเมืองของความรู้ท้องถิ่นต่อทรัพยากรชีวภาพภายใต้โครงสร้างการครอบงำ

การเมืองว่าด้วย “ความรู้ท้องถิ่น” ต่อทรัพยากรชีวภาพมีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลายด้าน ทั้งที่เป็นการเมืองที่ต่อความรู้ท้องถิ่นซึ่งปะทะกับความรูสมัยใหม่ และการเมืองต่อทรัพยากรชีวภาพภายใต้ระบบการผูกขาดทรัพยากรของรัฐและทุน ในเวลานี้ “ความรู้ท้องถิ่น” ไม่ได้ถูกปิดกั้น หรือไม่ถูกรับรู้ แต่กำลังถูกรัฐและระบบทุนเข้ามาจัดการในหลายด้าน เช่น การแยกความรู้ท้องถิ่นออกจากฐานทรัพยากรและบริบททางสังคม การทอนความรู้ที่มีมิติเชิงคุณค่าให้กลายเป็นเทคโนโลยีที่เปลือยเปล่า การเปลี่ยนความรู้ท้องถิ่นให้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีกลุ่มทุนเป็นเจ้าของ และเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของความรู้ให้เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเป็นต้น

การเมือง “ความรู้ท้องถิ่น” ดำเนินไปหลายระดับ ตั้งแต่ระดับข้อตกลงระหว่างประเทศ ที่การถกเถียงเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและความรู้ด้วยเงื่อนไขทรัพย์สินทางปัญญาดำเนินมานานับ 10 ปี ขณะที่ในระดับประเทศนโยบายของรัฐบาลชุดใหม่ๆ ก็เริ่ม “ความรู้ท้องถิ่น” ให้เป็นสินค้า

กระแสการเคลื่อนไหวประชาชนที่ใช้ "ความรู้ท้องถิ่น" ในฐานะยุทธศาสตร์การต่อสู้การพัฒนา กำลังเผชิญเงื่อนไขซับซ้อน เพราะประเด็นต่อสู้ในวันนี้จึงเป็นทั้งเรื่องการเมืองของการยอมรับตัวตน ความรู้ท้องถิ่น (Politics of recognition) เพื่อสู้กับกระบวนการผนวก จัดระเบียบความรู้ให้อัน เชื่อมโยงอัตลักษณ์ทางสังคม และสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นเรื่อง "สินค้า" ที่ ประชาชนจะขายได้หรือไม่เท่านั้น

ทิศทางนโยบาย

ทิศทางนโยบายระหว่างประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นในสภาวะหลังอาณานิคมหรือยุคโลกาภิวัตน์ทวีความซับซ้อน เมื่อทิศทางการจัดการทรัพยากรกำลังถูกรวบงำด้วยแนวทางทุนนิยมเสรี โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศโลกที่หนึ่งกับประเทศโลกที่สามยังเป็นไปในลักษณะการพึ่งพา แม้จะสิ้นสุดการเป็นอาณานิคมแล้วก็ตาม แต่ประเทศโลกที่สามก็ยังขาดความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี ทุน เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมด้านอาหารและยาและอื่นๆ จากทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นของตนเองได้ เนื่องจากประเทศโลกที่สามถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนนิยมมากยิ่งขึ้น โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยีถูกเชื่อมโยงไปสู่ศูนย์กลางทุนนิยมโลก ซึ่งทิศทางดังกล่าวยังเป็นไปตามแนวทฤษฎีการพึ่งพา หรือทฤษฎีระบบโลก

2. เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ไม่ได้มีลักษณะระบบศูนย์กลางและชายขอบระบบเดียว เพราะได้เกิดศูนย์กลางการผูกขาดและการต่อสู้ใหม่ๆ เช่น การผูกขาดของบริษัทข้ามชาติที่ไม่ได้สังกัดรัฐชาติ และเกิดการต่อสู้ของขบวนการประชาชนที่ก้าวข้ามพรมแดนรัฐชาติ ต่างจากในยุคอาณานิคมที่ยังเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ

แต่กระนั้นความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทข้ามชาติก็ไม่ได้แยกขาดกับรัฐโดยสิ้นเชิง ดังเห็นได้จากบทบาทของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในการไม่ยอมลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเพราะเงื่อนไขในอนุสัญญาฯ ยังไม่คุ้มครองผลประโยชน์ของบริษัทสหรัฐอย่างเพียงพอ หรือการที่รัฐบาลสหรัฐฯ เข้ามาเจรจาเขตเศรษฐกิจเสรี (FTA) กับประเทศต่างๆ ให้เปิดเสรีการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ และให้ประเทศคู่เจรจาเปิดตลาดให้กับสินค้าอาหารที่เป็นพันธุกรรมดัดแปลง (GMOs) ก็เป็นไปเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติเช่นกัน

3. สิทธิอธิปไตยของประเทศโลกที่สามต่อทรัพยากรกำลังถูกลดทอนลง ด้วยแนวทางการเปิดเสรีในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพโดยอาศัยกฎกติกา และองค์การระหว่างประเทศมาดำเนินการ เช่น ข้อตกลงองค์การการค้าโลก แต่การลบล้างอธิปไตยดังกล่าวมักจะเกิดขึ้นกับประเทศโลกที่สามที่ถูกกดดันให้เปิดเสรี แต่ประเทศโลกที่หนึ่งยังมีสิทธิอธิปไตยที่เข้มแข็งโดยเพิกเฉยต่อข้อตกลงระหว่างประเทศที่กระทบต่อผลประโยชน์ของชาติตน

4. การแปรรูปทรัพยากรและความรู้ที่เคยเป็นสาธารณะให้กลายเป็นสินค้าในรูปแบบทรัพย์สินทางปัญญา เช่น รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ผลักดันให้องค์การการค้าโลก และประเทศที่เป็นคู่เจรจาทั้งหลายนำเอาระบบสิทธิบัตรมาใช้กับทรัพยากรชีวภาพและสิ่งมีชีวิต

6. วิธีการครอบงำของประเทศโลกที่หนึ่งเปลี่ยนไปจากการใช้กำลังทหารยึดครองมาเป็นการสร้างวาทกรรมแห่งการครอบงำที่แนบเนียน เช่น การสร้างวาทกรรมว่าทรัพยากรชีวภาพเป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติเพื่อการเข้าถึงได้อย่างเสรี หรือการอ้างวาทกรรมเรื่อง "ความมั่นคงทางอาหาร" ของโลกจากมุมมองของประเทศโลกที่หนึ่งมาลบล้างโครงสร้างการผูกขาดด้านอาหารที่สร้างปัญหาให้กับประเทศโลกที่สาม

องค์กรระหว่างประเทศ บรรษัทข้ามชาติ ได้ปฏิบัติกรวาทกรรมดังกล่าวด้วยการส่งเสริมเงินทุนที่มีเงื่อนไขในการเข้าถึงทรัพยากร การให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคผ่านหน่วยงานของรัฐและเอกชนในประเทศโลกที่สาม ตลอดจนยึดครองพื้นที่ทางสื่อมวลชน เช่น การโฆษณาถึงคุณประโยชน์ของพันธุกรรมดัดแปลง (GMOs) ท่ามกลางข้อถกเถียงทางสังคมที่ทวีความเข้มข้นขึ้นทุกขณะ

ทิศทางข้อเสนอนโยบาย

การคลี่คลายปัญหาทางนโยบายต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพ อาจไม่ใช่การผลัดให้ความรู้ท้องถิ่นกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญาทั้งหมด แม้จะเป็นทรัพย์สินทางปัญญาลักษณะใหม่แต่ก็หนีไม่พ้นปัญหาความลึกลับของระดับสิทธิความรู้ และความขัดแย้งของการเป็นทรัพย์สินและสิทธิสาธารณะ

ทิศทางนโยบายด้านดังกล่าวควรจะต้องสร้างระบบที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน หมุนเวียนของความรู้ท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความก้าวหน้า และเป็นไปเพื่อการคุ้มครองสิทธิในการใช้ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีพของชุมชน และเพื่อประโยชน์ของสังคม

ดังนั้นสิทธิชุมชนต่อความรู้ควรจะต้องมีความยืดหยุ่น เปิดกว้างให้สาธารณะเข้าถึงในกรณีที่ไม่ใช่การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์

สำหรับระดับการจัดการความรู้ในฐานะทรัพย์สินทางปัญญา สถานะดังกล่าวจะเกิดขึ้นเมื่อมีการตกลงใช้ประโยชน์จากความรู้ท้องถิ่นในเชิงพาณิชย์ ซึ่งสิทธิชุมชนจะเป็นฐานหลักโดยที่มีรัฐเข้าร่วมตรวจสอบเพื่อให้ประโยชน์ตกสู่ชุมชนและประเทศชาติ

แต่เมื่อไรก็ตามที่ความรู้ท้องถิ่นในบางเรื่องมีความสำคัญต่อสังคม ประเทศชาติ และโลก หลักการคุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชนและประเทศชาติจะต้องไม่ไปกระทบต่อผลประโยชน์ของสาธารณะโดยรวม

นอกเหนือจากการออกแบบนโยบายสิทธิชุมชนต่อความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรชีวภาพให้เหมาะสมแล้ว อีกด้านหนึ่งจำเป็นต้องปรับปรุงระบบทรัพย์สินทางปัญญาทั้งใน TRIPs และ WIPO ให้ลดความผูกขาด มิให้กระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม และผลประโยชน์ร่วมของสาธารณะ

ภาคผนวก¹

1. กฎกติการะหว่างประเทศในด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

ปี พ.ศ.	กติกาคความตกลงระหว่างประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น
2510	<p>องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization : WIPO) ถูกก่อตั้งขึ้นเพื่อทำงานมุ่งเน้นการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาเป็นหลัก โดยในอดีต WIPO ให้ความสำคัญแต่เฉพาะกับการคุ้มครองที่เกี่ยวข้องกับสิ่งประดิษฐ์ใหม่ วรรณกรรม วรรณศิลป์-โปรแกรมคอมพิวเตอร์ เครื่องหมายการค้า และทรัพย์สินอุตสาหกรรมอื่น ๆ แต่ในระยะหลังเมื่อไม่กี่ปีมานี้ในช่วงที่ประเด็นทางด้านทรัพย์สินทางปัญญาได้ถูกนำไปเชื่อมโยงกับทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources) ความรู้ท้องถิ่น (Traditional Knowledge) และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น (Traditional Cultural Expressions หรือ Folklore) WIPO ก็ได้เบนความสนใจ และงานหลาย ๆ ด้านมาที่การค้นหาสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่สอดคล้องกับหลักการในการคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรม ความรู้ท้องถิ่น และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น</p> <p>ภายใต้การประชุมหลาย ๆ ครั้งของ WIPO ได้มีผู้แสดงความห่วงใยเกี่ยวกับการที่บุคคลที่สามนำเอาความรู้ท้องถิ่นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งในประเทศใดประเทศหนึ่งไปใช้อย่างไม่ถูกต้อง (Misappropriation) เช่น การนำการออกแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นไปใช้ การนำเพลง และการเดินรำไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาต โดยวงการบันเทิงและอุตสาหกรรมแฟชั่น ทั้งหลายเพื่อสร้างสรรคงานซึ่งจะได้รับการคุ้มครองโดยระบบทรัพย์สินทางปัญญาในท้ายที่สุด</p> <p>นอกจากนี้บรรดาผู้ที่เป็นเจ้าของความรู้ท้องถิ่นทั้งหลายยังได้แสดงเจตจำนงในอันที่จะรับรู้ถึงนัยยะทางด้านทรัพย์สินทางปัญญาของการที่ภูมิปัญญาของพวกเขาถูกนำไปใช้โดยกลุ่มบุคคลต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เช่น การผันส่วนใดส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาของพวกเขาไปเป็นสินทรัพย์ที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งอาจจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อบุคคลผู้นำภูมิปัญญานั้นไปใช้ต่อไป</p> <p>WIPO ในฐานะที่เป็นองค์การชำนาญพิเศษแห่งสหประชาชาติซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการส่งเสริมทรัพย์สินทางปัญญาทั่วโลกซึ่งได้ทำงานทางด้านนี้เกี่ยวกับการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นเวลากว่า 30 ปีโดยการทำงานทางด้านนี้เป็นความร่วมมือกับองค์การยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization – UNESCO) จึงได้หันมา</p>

¹ เรียบเรียงข้อมูลจาก บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก (2548)

ให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับประเด็นทางด้านทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่น และทรัพยากรพันธุกรรม

ในช่วงปี 1998 ถึง 1999 WIPO ได้ปรึกษาหารือกับผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ในวงกว้าง เช่น ชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน (Non Governmental Organizations – NGOs) ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ นักวิจัย และตัวแทนภาคเอกชนเพื่อจะตัดสินใจเกี่ยวกับความต้องการ และความคาดหวังทางด้านทรัพย์สินทางปัญญาของผู้ถือครองความรู้ท้องถิ่น จากการหารือดังกล่าวนำมาซึ่งรายงานของคณะค้นหาความจริง (Fact-finding mission) ที่ระบุว่าต้องมีการระบบการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นขึ้นมาเพื่อให้ความเป็นธรรมกับเจ้าของภูมิปัญญาเหล่านี้ และเพื่อจะรักษาสมบัติอันล้ำค่าเหล่านี้ไว้คู่โลกต่อไป

ในปี ค.ศ. 2000 ที่ประชุมสามัญ (General Assembly) ของ WIPO ตกผลที่จะจัดตั้งองค์กรระหว่างรัฐ (Intergovernmental body) ขึ้นมาเพื่อพิจารณาประเด็นทางด้านทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่น ทรัพยากรพันธุกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น เมื่อภาคีสมาชิกมีข้อตกลงกัน เช่นนี้ WIPO จึงได้จัดให้มีคณะกรรมการระหว่างรัฐว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญากับทรัพยากรพันธุกรรม ความรู้ท้องถิ่น และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น (Intergovernmental Committee on Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore – ICG) ขึ้นมา โดยคณะกรรมการชุดนี้ได้ประชุมกันไปทั้งหมด 6 ครั้งที่กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

การทำงานของ WIPO ในเรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างองค์กรระหว่างประเทศหลายแห่ง เนื่องจากต้องใช้ความรู้ ความสามารถ และบุคลากรที่มีความหลากหลาย และความเข้าใจในสถานะของความรู้ท้องถิ่น ทรัพยากรชีวภาพ และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในระดับที่ดีพอ เพื่อจะมาช่วยกันก่อให้เกิดความคุ้มครองขึ้นแก่ทรัพยากร และสมบัติอันมีค่าดังกล่าวของโลก ทั้งนี้จึงมีการเชื่อมโยงกันระหว่าง ICG และองค์กรต่าง ๆ เช่น สำนักเลขาธิการของ CBD องค์กรอาหารและการเกษตร (Food and Agriculture Organization – FAO) องค์กรการค้าโลก (WTO) ฯลฯ รวมทั้งการประชุมที่ประกอบด้วยสมาชิกทั้งหมดของ WIPO เพื่อให้การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น ทรัพยากรพันธุกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเกิดผลขึ้นอย่างแท้จริง

จากข้อมูลที่ ICG ได้รวบรวมมาในระยะเวลาหลายปีนับตั้งแต่มีหน้าที่ขึ้นมา ICG มาถึงจุดที่มีความพร้อมในระดับหนึ่งที่จะสร้างความชัดเจน และ

กำหนดทางเลือกด้านนโยบายเพื่อการพัฒนาความคุ้มครองในความรู้ท้องถิ่น ทรัพยากรพันธุกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ว่าจะเพื่อให้เกิดประโยชน์ในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค หรือระดับนานาชาติ และในท้ายที่สุดอาจจะเป็นการจัดให้มีข้อตกลงระหว่างประเทศในเรื่องเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ของประชาคมโลกร่วมกัน

ในการประชุมเมื่อช่วงเดือนมีนาคมปี ค.ศ.2004 ที่ผ่านมา IGC ได้รับรองงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาการคุ้มครองไปสองงาน ซึ่งงานเหล่านี้จะกลายเป็นโครงร่างสำหรับการวางมาตรการทางกฎหมาย และนโยบายในการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นต่อไป โดยข้อเสนอของประเทศกลุ่มแอฟริกันที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ หลักการ และองค์ประกอบของข้อตกลงระหว่างประเทศนั้นเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่ประเทศสมาชิก WIPO ที่เข้าร่วมในการประชุม

เพื่อให้การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นมีประสิทธิภาพ และเหมาะสมกับการใช้ที่สุด IGC ได้เชิญเชิญกลุ่มที่ทำงานภาคประชาชน หรือ NGOs ที่ถือว่าเป็นตัวแทนของชุมชนในระดับหนึ่งเข้าร่วมในการประชุมโดยขณะที่มีการประชุมครั้งล่าสุดจำนวน NGOs ที่ได้รับการรับรองจาก IGC นั้นมีถึง 90 กว่าองค์กร ทั้งนี้ IGC ยังต้องการให้มีตัวแทนจากชุมชน หรือผู้แทนของเจ้าของความรู้ท้องถิ่น เข้าร่วมในการประชุมด้วยเพื่อที่จะได้รับฟังผู้ที่มีส่วนได้เสียอย่างแท้จริงว่าคิดอย่างไร ต้องการให้มีความคุ้มครองอย่างไร และอะไรจะเป็นสิ่งที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุดสำหรับที่จะปกป้อง และรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาของพวกเขา แต่ปัญหาการเข้าร่วมก็คือ ค่าใช้จ่าย ซึ่งขณะนี้ WIPO กำลังพยายามที่จะหาทุนให้กับองค์กรภาคประชาชน และตัวแทนเจ้าของสิทธิ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่น หรือคนพื้นเมืองเพื่อจะได้เข้าร่วมในการดำเนินงานต่าง ๆ ของ IGC ต่อไป

ในบรรดาแนวความคิด และข้อเสนอทั้งหลายที่เกิดขึ้นในการประชุม IGC นั้นสิ่งที่สมาชิกต้องการให้เกิดขึ้นโดยเร็วที่สุดคือ การคุ้มครองแบบตั้งรับ ซึ่งก็คือ การสร้างฐานข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นไว้เพื่อป้องกันกันการถูกนำไปจดสิทธิบัตรอย่างไม่ถูกต้อง หรืออย่างไม่เป็นธรรม โดยการสร้างความเข้าใจร่วมกันว่าหากภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นเพียงการถ่ายทอดกันปากต่อปากก็ย่อมเป็นการยากที่ผู้ตรวจสอบสิทธิบัตรจะทราบได้ว่าการนำภูมิปัญญาใดไปใช้ในคำขอสิทธิบัตรฉบับไหนบ้าง อีกทั้งยังพยายามร่างแนวทางในการเจรจาสำหรับผู้รักษาความรู้ท้องถิ่นเพื่อใช้ในการปกป้องผลประโยชน์ของตนภายใต้ระบบทรัพย์สินทางปัญญา และการตกลงในเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์

งานของ IGC นั้นจะมีการเชื่อมโยงไปยังข้อตกลงระหว่างประเทศต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องเพื่อให้การพัฒนาการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นเป็นไปโดยสอดคล้องกัน ล่าสุดสำนักเลขาธิการของ CBD ได้แจ้งต่อ IGC ว่าในการประชุมสมัชชาภาคี

	<p>อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (COP-CBD) ครั้งล่าสุดนั้น สมาชิกของ CBD เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับการที่ให้มีการเปิดเผยที่มาของภูมิปัญญา หรือทรัพยากรพันธุกรรมที่ใช้เป็นฐานสำหรับการประดิษฐ์ที่นำมาขอรับสิทธิบัตร ซึ่งทาง WIPO ได้จัดทำเป็นคำเสนอสำหรับจะส่งต่อไปให้องค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องต่อไป และทาง CBD ก็พร้อมที่จะให้ความร่วมมือกับ WIPO ในอันที่จะสร้างระบบการคุ้มครองเฉพาะแบบสำหรับความรู้ท้องถิ่น ทรัพยากรพันธุกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อไป</p>
2525	<p>WIPO-UNESCO Model Provision for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions, 1982</p> <p>Model Provisions ของ WIPO-UNESCO นี้เป็นต้นแบบเพื่อที่จะให้ประเทศต่าง ๆ นำไปทำเป็นกฎหมาย หรือกฎระเบียบใด ๆ ก็ตามเพื่อให้ความคุ้มครองในลักษณะที่มองว่า ความรู้ท้องถิ่นนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชาติ โดยการเผยแพร่สิ่งเหล่านี้ออกไปในมุมหนึ่งนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีที่จะทำให้ประเทศชาติเป็นที่รู้จัก และทำให้ทั่วโลกได้ตระหนักถึงวัฒนธรรม ประเพณีที่สืบสานกันมาของชาติใดชาติหนึ่ง แต่ในอีกมุมหนึ่งการที่ความรู้ท้องถิ่นได้ถูกนำออกไปจากแหล่งดั้งเดิมของมันก็จะทำให้มีการนำไปใช้ผิดประเภท และการบิดเบือน หรือก่อให้เกิดความเสียหายใด ๆ ไม่ว่าในทางสังคม วัฒนธรรม ชนบธรรมเนียม-ประเพณี หรือแม้กระทั่งทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลประโยชน์ของคนในชาติทั้งหลาย</p> <p>โดยที่เห็นว่าความรู้ท้องถิ่นนั้นเป็นงานสร้างสรรค์ที่เกิดจากมันสมองของบุรพชนของแต่ละชาติจึงสมควรที่จะได้รับความคุ้มครอง ให้มีการสืบสานกันบนพื้นฐานของแนวความคิด และแนวทางที่ได้วางเอาไว้โดยบรรพชนเหล่านั้น และด้วยตระหนักถึงพัฒนาการที่ย่อมจะเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในงานเหล่านี้ จึงต้องมีการกำหนดมาตรการในอันที่จะให้มีการพัฒนา เผยแพร่ หรือสงวนรักษาไว้ซึ่งงานความรู้ท้องถิ่น จึงได้มีการร่วมกันร่างความตกลงดังกล่าวนี้ขึ้นมา</p>
2534	<p>ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า</p> <p>ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (Agreement on Trade-Related Aspect of Intellectual Property Rights : TRIPs) หรือความตกลงทริปส์ เป็นความตกลงฉบับหนึ่งจากผลการเจรจาการค้าเสรีรอบอุรุกวัยที่สิ้นสุดลงในปี 2534 นับเป็นความตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาที่มีความสำคัญมากที่สุดในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นความตกลงที่อยู่ภายใต้องค์การการค้าโลก ใช้บังคับกับทุกประเทศที่เป็นสมาชิกขององค์การการค้าโลก ซึ่งประเทศอุตสาหกรรมทั้งหมดและประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การนี้แล้ว</p> <p>วัตถุประสงค์สำคัญของความตกลงทริปส์ คือ เพื่อส่งเสริมให้มีการคุ้มครอง</p>

	<p>สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาอย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ และต้องไม่ให้มาตรการในการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาเป็นอุปสรรคต่อการค้าเสรีระหว่างประเทศ โดยกำหนดเงื่อนไขให้ประเทศสมาชิกต้องให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบต่าง ๆ ครอบคลุมถึงสิทธิบัตร ลิขสิทธิ์และสิทธิข้างเคียง เครื่องหมายการค้า สิ่งประดิษฐ์ทางภูมิศาสตร์ การออกแบบผังภูมิของ วงจรรวม และการควบคุมการปฏิบัติที่เป็นปรวิภคต่อการแข่งขันทางการค้า โดยได้กำหนดบรรทัดฐานเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ในการคุ้มครอง สิ่งที่ได้รับ ความคุ้มครอง ขอบเขตของสิทธิ การบังคับใช้สิทธิ รวมถึงกลไกการระงับข้อพิพาท ประเทศสมาชิกองค์การการค้าโลกต้องยึดถือปฏิบัติตามมาตรฐานขั้นต่ำของความตกลงฉบับนี้ อย่างไรก็ตาม ประเทศสมาชิกสามารถบัญญัติกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาให้มีระดับการคุ้มครองที่สูงกว่าความตกลงทริปส์ได้ ตราบเท่าที่ไม่ขัดแย้งต่อหลักการที่บัญญัติไว้ในความตกลงฉบับนี้ (TRIPs ข้อ 1.1)</p> <p>เนื้อหาของความตกลงที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น คือเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในข้อ 27 เรื่องสิ่งที่ได้รับสิทธิบัตร ตามบทบัญญัติดังกล่าว ประเทศสมาชิกจะต้องให้ความคุ้มครองสิทธิบัตรแก่การประดิษฐ์ในทุกสาขาเทคโนโลยี โดยมีข้อยกเว้นในข้อ 27.3(b) ว่า ประเทศสมาชิกอาจไม่คุ้มครองพืชและสัตว์ภายใต้ระบบสิทธิบัตร แต่ต้องให้การคุ้มครองแก่ "พันธุ์พืช" โดยอาจใช้กฎหมายสิทธิบัตร หรือระบบกฎหมายเฉพาะที่มีประสิทธิภาพ หรือโดยวิธีการคุ้มครองทั้งสองระบบร่วมกัน</p> <p>การใช้พันธุ์พืชสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญในความรู้ท้องถิ่น ไม่ว่าจะ เป็นในรูปแบบของ ความรู้ท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน การที่ความตกลงทริปส์ให้ประเทศสมาชิกเลือกใช้ระบบกฎหมายเฉพาะ (sui generic system) มาคุ้มครองพันธุ์พืชได้ ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ซึ่งพึ่งพาภาคเกษตรกรรมจึงสามารถบัญญัติกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจสังคม และขีดความสามารถทางด้านเทคโนโลยีของประเทศ มีการปรับเงื่อนไขและสิทธิการคุ้มครองให้เหมาะสมไม่เข้มงวดจนกลายเป็นปัญหากระทบต่อเกษตรกร รวมถึงให้การคุ้มครองสิทธิเกษตรกรและความรู้ท้องถิ่นได้ โดยไม่ขัดกับหลักการของความตกลงทริปส์</p> <p>ประเด็นข้อสังเกตเกี่ยวกับการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นภายใต้ความตกลงทริปส์ คือ ความตกลงทริปส์มุ่งให้ความคุ้มครองแก่ปัจเจกชนในงานสร้างสรรค์หรืองานประดิษฐ์ใหม่ที่มีคุณค่าในทางอุตสาหกรรมเป็นหลัก แต่สำหรับในประเด็นเรื่องการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น ความตกลงฉบับนี้ไม่ได้ให้การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นไว้โดยตรง เป็นเพียงทางเลือกที่เปิดไว้ให้ประเทศสมาชิกสามารถเลือกใช้ได้ตามนั้น ตามบทบัญญัติตามข้อ 27.3 (b) ในประเด็นการคุ้มครองพันธุ์พืชโดยระบบ</p>
--	--

กฎหมายเฉพาะ ในทางกลับกัน หลักเกณฑ์ภายใต้กฎหมายสิทธิบัตรที่บัญญัติไว้ กลับเอื้อประโยชน์ให้มีการแสวงหาประโยชน์จากความรู้ท้องถิ่นโดยมิชอบอีกด้วย เนื่องจากมิได้มีข้อกำหนดให้มีการแจ้งถึงแหล่งที่มาหรือแหล่งกำเนิดของทรัพยากร พันธุกรรมหรือความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการประดิษฐ์ ไม่ได้มีหลักเกณฑ์บังคับ เรื่องการได้รับความยินยอมล่วงหน้า (Prior Informed Consent) และการแบ่งปัน ผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมให้แก่รัฐหรือชุมชนในรัฐนั้น ฯลฯ

Leskien anditner (1997) ได้ให้ความเห็นว่า ประเทศสมาชิกสามารถ บัญญัติกฎหมายเฉพาะเพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชได้ แต่กฎหมายเฉพาะนั้นจะต้อง เป็นกฎหมายที่ให้สิทธิเด็ดขาด (exclusive rights) ในลักษณะของสิทธิใน ทรัพย์สินทางปัญญา และต้องคุ้มครองภายใต้หลักการพื้นฐานต่างๆ ของความตกลง ทริปส์ ทั้งเรื่องหลักการปฏิบัติเยี่ยงคนชาติ (NT) และหลักการปฏิบัติเยี่ยงชาติที่ ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง (MFN) ดังนั้นจึงไม่สามารถจัดทำระบบกฎหมายคุ้มครอง พันธุ์พืช (และความรู้ท้องถิ่น) ที่มีหลักการที่เป็นการเลือกปฏิบัติต่อคนต่างชาติหรือ มีหลักการที่เป็นการให้สิทธิพิเศษแก่คนชาติของประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นการ เฉพาะ ในประเด็นดังกล่าว จักรกฤษณ์ ควรวจน์ และสมศักดิ์ ฎารานุก (2541) มีความเห็นโต้แย้งว่า ประเทศสมาชิกความตกลงทริปส์สามารถกำหนดกฎหมาย เฉพาะเพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชและความรู้ท้องถิ่น ที่มีหลักการคุ้มครองที่เป็นอิสระ และเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับระบบการคุ้มครอง ทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศที่พัฒนาแล้ว ตราบเท่าที่หลักการดังกล่าวไม่ขัด ต่อบทบัญญัติของความตกลงทริปส์ และในการบังคับใช้กฎหมายเฉพาะไม่ จำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักการพื้นฐานของความตกลงทริปส์ด้วย เช่น MFN, NT เพราะหลักการพื้นฐานเหล่านั้นใช้บังคับกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ประเภทหนึ่งประเภทใดใน 7 ประเภทที่กำหนดไว้ในข้อ 1.(2) ของความตกลง ทริปส์เท่านั้น

ภายใต้ข้อกำหนดตามข้อ 27.3 (b) ในความตกลงทริปส์ ที่ให้ประเทศสมาชิก สามารถจัดทำระบบกฎหมายเฉพาะเพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชได้นั้น ได้มีข้อกำหนด ด้วยว่าให้มีการทบทวนเนื้อหาของข้อ 27.3 (b) ภายหลังจาก 4 ปีของการบังคับใช้ ความตกลงซึ่งก็คือนับตั้งแต่ปี 2542 เป็นต้นมา

ในการเจรจาทบทวนเนื้อหาความตกลง ประเทศอุตสาหกรรมโดยเฉพาะ สหรัฐอเมริกาได้ผลักดันให้มีการแก้ไขข้อบัญญัติดังกล่าว โดยให้ตัดทางเลือกใน การใช้ระบบกฎหมายเฉพาะออกไป ต้องการให้ใช้ระบบสิทธิบัตรเพียงอย่างเดียว และขยายการคุ้มครองสิทธิบัตรไปยังสิ่งมีชีวิตทุกชนิด คือ พืช สัตว์ จุลินทรีย์ ถ้า ผลของการเจรจาเป็นไปในทิศทางที่สหรัฐอเมริกาได้พยายามผลักดันอยู่ จะสร้าง ผลกระทบอย่างมากต่อประเทศกำลังพัฒนา เพราะเป็นการตัดสิทธิของประเทศ

	<p>สมาชิกในการเลือกกำหนดระบบกฎหมายที่เหมาะสมเพื่อการคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ประเทศกำลังพัฒนาได้ร่วมกันยื่นข้อเสนอให้มีการเพิ่มเติมเงื่อนไขการขอรับสิทธิบัตรให้เกิดความเป็นธรรมมากขึ้น หลักการที่สำคัญคือ ให้มีการแจ้งเปิดเผยที่มาของทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งประดิษฐ์ที่ยื่นขอรับสิทธิบัตร</p> <p>ในปฏิญญาโตฮาอันเป็นผลจากการประชุมรัฐมนตรีองค์การการค้าโลกครั้งที่ 4 ในปี 2544 ได้กำหนดให้การเจรจาบทวนความตกลงทริปส์มีเนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่องการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นและประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพและความตกลงทริปส์ด้วย (para. 12 และ 19) แต่จนถึงขณะนี้ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ในการเจรจาได้ อย่างไรก็ตาม สหรัฐอเมริกายังคงปฏิเสธไม่ยอมรับการเพิ่มเติมเงื่อนไขของการขอรับสิทธิบัตรตามข้อเสนอของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา</p>
2535	<p>อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ</p> <p>อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เป็นกฎหมายระหว่างประเทศที่ได้รับการรับรองจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2535 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2536 ปัจจุบันมีประเทศสมาชิกรวม 188 ประเทศ ประเทศไทยได้ให้สัตยาบันเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาและมีผลบังคับในเดือนมกราคม 2547</p> <p>อนุสัญญานี้มีวัตถุประสงค์หลักสำคัญ 3 ประการ คือ เพื่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน และเพื่อการ แบ่งปันจากการใช้ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียม นับเป็นอนุสัญญาที่มีเนื้อหาครอบคลุมการดูแลจัดการทรัพยากรชีวภาพมากที่สุด ทั้งในด้านการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์ ความปลอดภัยทางชีวภาพ การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ฯลฯ</p> <p>เนื้อหาของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้ท้องถิ่นด้านการแพทย์อยู่ใน ข้อ 8 (j) โดยกำหนดเป็นหลักการให้ประเทศภาคีสมาชิก</p> <p>“เคารพ ปกป้อง และรักษาไว้ซึ่งความรู้ นวัตกรรม และประเพณีปฏิบัติของชุมชนพื้นเมืองและท้องถิ่น ซึ่งประกอบกันเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่มีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และส่งเสริมให้มีการนำความรู้ นวัตกรรมและประเพณีปฏิบัติเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ถือครองความรู้เหล่านั้น และจะต้องส่งเสริมให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ของความรู้ นวัตกรรม และประเพณีปฏิบัตินั้นอย่างเป็นธรรม”</p>

	<p>ความรู้ท้องถิ่นด้านการแพทย์นับเป็นความรู้ นวัตกรรมและประเพณีปฏิบัติของชุมชนในแนวทางที่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน ดังนั้นความรู้ท้องถิ่นด้านการแพทย์จึงอยู่ในขอบข่ายที่จะได้รับการคุ้มครองตามหลักการที่กำหนดไว้ในอนุสัญญาฉบับนี้</p> <p>อย่างไรก็ตาม ข้อบัญญัติในมาตรา 8 (j) ของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นเพียงหลักการกว้างๆ ที่ให้ประเทศภาคีสมาชิกนำไปปฏิบัติ ไม่ได้เป็นข้อบังคับอย่างเข้มงวด และไม่ได้กำหนดวิธีการที่จะทำให้มีแปลงหลักการไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เป็นดุลพินิจของประเทศสมาชิกแต่ละประเทศที่จะสร้างมาตรการและกลไกทางกฎหมายเพื่อให้การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม</p> <p>จากผลการประชุมภาคีอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ครั้งที่ 7 ณ ประเทศมาเลเซียในเดือนกุมภาพันธ์ 2547 ที่ผ่านมา ได้มีมติให้มีคณะทำงานด้านการเข้าถึงและแบ่งปันผลประโยชน์ได้ศึกษาในประเด็น “กรอบข้อบังคับระหว่างประเทศด้านการเข้าถึงและแบ่งปันผลประโยชน์” (International Regime on Access to Genetic Resources and Benefit - Sharing) ซึ่งมีประเด็นสำคัญครอบคลุมถึงเรื่องการคุ้มครองสิทธิของชุมชนในด้านความรู้ท้องถิ่นและจารีตประเพณี เจื้อนไขและวิธีการเข้าถึงพันธุกรรม การเปิดเผยข้อมูลในการขอรับสิทธิบัตร ฯลฯ และให้มีการประสานร่วมมือกับคณะทำงานของข้อ 8(j) ด้วย กรอบข้อบังคับระหว่างประเทศฯ ดังกล่าวยังไม่เป็นที่ยุติว่าจะมีสถานะผูกพันตามกฎหมายหรือไม่ จะต้องมีการเจรจาในประเด็นนี้ต่อไป</p> <p>แม้ว่า ความก้าวหน้าของการดำเนินงานภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพจะเป็นไปอย่างค่อนข้างช้า แต่ก็มีความพยายามในระดับนานาชาติที่น่าจะเป็นประโยชน์และจะมีผลต่อการปรับปรุงระบบกฎหมายของแต่ละประเทศเพื่อการคุ้มครอง ความรู้ท้องถิ่นของประเทศไทยและประเทศสมาชิกในอนาคต</p>
2544	<p>ปฏิญญาโดฮา (Doha Declaration: Para. 19)</p> <p>ในการประชุมระดับรัฐมนตรี (Ministerial Meeting) ของ WTO เมื่อวันที่ 9 – 14 พฤศจิกายน ค.ศ. 2001 ที่กรุงโดฮา ประเทศการ์ตันั้น ภาคีสมาชิก WTO ได้กำหนดพันธกรณีขึ้นมาเป็นปฏิญญาร่วมกันในการดำเนินการหลาย ๆ เรื่อง รวมถึงประเด็นในด้านทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งมีส่วนเชื่อมโยงในเรื่องของการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น</p> <p>ตามปฏิญญาวรรคที่ 19 นั้นภาคีสมาชิก WTO ให้คำแนะนำแก่ที่ประชุม TRIPS ในอันที่จะดำเนินการในด้านต่าง ๆ รวมถึงในเรื่องของการทบทวนมาตรา 27.3(b) และการทบทวนการปฏิบัติตามมาตรา 71.1 ของ TRIPS และการทำงาน</p>

	<p>ภายใต้วรรค 12 ของปฏิญญาโดฮาฯ โดยให้พิจารณาถึงความเชื่อมโยงกันระหว่าง ข้อตกลง TRIPS กับ อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ หรือ CBD โดยเฉพาะในเรื่องของการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นและ โดยงานที่จะเกิดขึ้น ทั้งหลายนั้นต้องทำโดยสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และหลักการที่กำหนดไว้ใน มาตรา 7 และ 8 ของความตกลง TRIPS ตามลำดับด้วย</p> <p>การที่ภาคีสมาชิกมีมติร่วมกันในอันที่จะดำเนินการด้านทรัพย์สินทาง ปัญญาในกรอบของความตกลง TRIPS โดยคำนึงถึงการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น และ นั้นถือเป็นย่างก้าวที่ดีสำหรับการผลักดันให้ความรู้ท้องถิ่นได้รับการยอมรับ จากภาคการค้า และบรรดาผู้ที่อยู่ในวงการทรัพย์สินทางปัญญาสมัยใหม่ทั้งหลาย ซึ่งโดยปกติอาจจะไม่ค่อยได้เห็นถึงความสำคัญของความรู้ท้องถิ่นและ เท่าไรนัก แต่เมื่อมีปฏิญญาดังกล่าวขึ้นก็จะทำให้ความเชื่อมโยงกันระหว่างการคุ้มครอง หลาย ๆ รูปแบบ ที่เหมาะสม และสามารถนำมาใช้ได้จริงในทางปฏิบัติค่อย ๆ เกิดขึ้น จนกระทั่งมีความคุ้มครองแก่ความรู้ท้องถิ่นและ ที่เป็นที่ยอมรับของโลก ทรัพย์สินทางปัญญา และการค้าระหว่างประเทศเกิดขึ้น</p>
2544	<p>สนธิสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่ออาหารและการเกษตร พ.ศ.2544</p> <p>สนธิสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่ออาหารและการเกษตร (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture) เป็นกฎหมายระหว่างประเทศที่ได้รับการรับรองจัดทำขึ้นเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2544 อยู่ภายใต้การบริหารจัดการขององค์การเกษตรและอาหารแห่ง สหประชาชาติ (FAO) มีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2547 ปัจจุบันมีภาคี สมาชิก 55 ประเทศ สำหรับประเทศไทยได้ลงนามรับรองสนธิสัญญาไปแล้ว แต่ ยังไม่ได้ให้สัตยาบันเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิก อยู่ในระหว่างกระบวนการพิจารณา</p> <p>สนธิสัญญานี้มีวัตถุประสงค์ “ เพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากร พันธุกรรมพืชอย่างยั่งยืนเพื่ออาหารและการเกษตร และเพื่อให้มีการแบ่งปัน ผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมจากการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่อ การเกษตรแบบยั่งยืนและความมั่นคงทางอาหาร ทั้งนี้โดยสอดคล้องกับอนุสัญญา ว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ”</p> <p>เนื้อหาของสนธิสัญญาที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นอยู่ในส่วนของการ คุ้มครอง “สิทธิเกษตรกร” ซึ่งในสนธิสัญญานี้ได้ให้การรับรองสิทธิเกษตรกรไว้ อย่างชัดเจนในข้อ 9 ของสนธิสัญญาฯ โดยเน้นย้ำถึงความสำคัญและบทบาทของ ชุมชนพื้นเมือง ชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกร ในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากร พันธุกรรมพืช และได้บัญญัติให้ประเทศสมาชิกควรดำเนินมาตรการตามที่ เหมาะสม และขึ้นอยู่กับกฎหมายของแต่ละประเทศที่จะทำการคุ้มครองและส่งเสริม</p>

	<p>สิทธิเกษตรกรในด้านต่าง ๆ ได้แก่</p> <p>การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรมพืช</p> <p>สิทธิในการร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมพืช</p> <p>สิทธิในการร่วมตัดสินใจเรื่องการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรพันธุกรรมพืชอย่างยั่งยืนในระดับชาติ</p> <p>นอกจากนี้ยังระบุด้วยว่า จะไม่มีการตีความของบทบัญญัตินี้ในลักษณะที่จะไปจำกัดสิทธิของเกษตรกรที่มีอยู่ในการเก็บ ใช้ประโยชน์ แลกเปลี่ยน และขาย เมล็ดพันธุ์หรือส่วนขยายพันธุ์ที่ได้จากการทำการเกษตร แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกฎหมายของประเทศสมาชิกและตามความเหมาะสม</p> <p>จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของสนธิสัญญาฉบับนี้ คือ การกำหนดหลักเกณฑ์กติกาในการใช้ประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรมพืชที่เก็บรักษาไว้ในธนาคารพันธุกรรมพืชระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นปัญหายุ่งยากอย่างมากที่ประเทศเจ้าของพันธุกรรมเหล่านั้นประสบอยู่ในเวลานี้</p> <p>การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นภายใต้สนธิสัญญาฯ ฉบับนี้ มีขอบเขตของความคุ้มครองที่แคบกว่าบทบัญญัติตามข้อ 8 (j) ของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เนื่องจากจำกัดอยู่ในขอบเขตการคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมพืชสำหรับอาหารและการเกษตรเท่านั้น ส่วนความรู้เกี่ยวกับการใช้พันธุกรรมพืชในการบำบัดโรคหรือในทางอุตสาหกรรมไม่อยู่ในกรอบสนธิสัญญาว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช (Correa 2001) อย่างไรก็ตามเนื่องจากลักษณะของการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในชุมชนท้องถิ่นของประเทศเขตร้อนนั้น มีรูปแบบและวิธีการใช้ที่ผสมผสานกันไปทั้งในเรื่องอาหารและสุขภาพ นอกจากนี้เกษตรกรและหมอยาพื้นบ้านก็เป็นอาจคนๆ เดียวกันได้ ดังนั้นการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นของเกษตรกรที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรมพืชตามสนธิสัญญาฉบับนี้ จึงมีส่วนสนับสนุนการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นด้านการแพทย์ และด้านอื่น ๆ ด้วย</p> <p>ในเรื่องการคุ้มครองสิทธิเกษตรกร แม้ว่าสนธิสัญญานี้จะกำหนดขอบเขตการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรไว้ค่อนข้างกว้างขวาง เช่น ให้การยอมรับสิทธิของเกษตรกรในการร่วมตัดสินใจในระดับชาติในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์พันธุกรรมพืชอย่างยั่งยืน ๙ แต่ไม่อาจถือได้ว่าสิทธิเกษตรกรตามที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาฉบับนี้เป็นข้อกำหนดขั้นต่ำที่ประเทศสมาชิกต้องปฏิบัติ เพราะสนธิสัญญาฯ เพียงแต่ระบุว่าประเทศสมาชิกควรทำอะไรต่อการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรเท่านั้น และยังกำหนดให้การปฏิบัติขึ้นอยู่กับกฎหมายของแต่ละประเทศ</p>
2545	<p>Pacific Regional Framework for the Protection of Traditional Knowledge and Expressions of Culture, 2002</p> <p>กรอบระดับภูมิภาคแปซิฟิกนี้เป็นเรื่องของการให้ความคุ้มครองแก่ เจ้าของดั้งเดิม</p>

	<p>ในความรู้ท้องถิ่นและ ที่มีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับวัฒนธรรม และการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากขนบธรรมเนียม-ประเพณี รวมไปถึงนวัตกรรมการต่าง ๆ ที่มีพื้นฐานมาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม และศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งหลาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ได้ แต่เมื่อจะนำไปใช้จะต้องได้รับความยินยอมโดยมีการแจ้งล่วงหน้า (Prior Informed Consent – PIC) เสียก่อน และจากนั้นก็จะต้องมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากการนำไปใช้ดังกล่าวด้วย โดยที่กรอบการคุ้มครองนี้ตั้งอยู่บนวัตถุประสงค์ของการเสริมซึ่งกันและกันกับการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาสมัยใหม่ ไม่ใช่เป็นการไปขัด หรือแย้งกัน</p>
2547	<p>การจัดทำเขตการค้าเสรี (เน้นกรณีสหรัฐอเมริกา)</p> <p>รัฐบาลไทยในปัจจุบันให้ความสำคัญแก่การเจรจาการค้าเสรีแบบทวิภาคีมากกว่า พหุภาคี ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลได้เร่งรัดผลักดันให้มีข้อตกลงแบบทวิภาคีจัดตั้งเขตการค้าเสรี (Free Trade Area) กับประเทศต่างๆ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน อินเดีย บาหลีเรน ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา เป็นต้น โดยมีนโยบายชัดเจนที่จะ “ ใช้การเจรจาจัดตั้งเขตการค้าเสรีเป็นกลยุทธ์ด้านเศรษฐกิจของไทยในด้านการค้าการลงทุนระหว่างประเทศ” (ปาฐกถาของนายกรัฐมนตรี , 18 ก.พ. 2547) หัวข้อการเจรจาเรื่องการค้าเสรีสิทธิทางปัญญาเป็นหัวข้อการเจรจาที่สำคัญอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งภายใต้การเจรจาจัดทำเขตการค้าเสรีแบบทวิภาคีของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเจรจากับสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้เริ่มมีการเจรจาทันทีไปแล้ว ณ มลรัฐฮาวาย ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปลายเดือนมิถุนายน 2547</p> <p>การคุ้มครองเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาเป็นข้อเรียกร้องที่สำคัญของสหรัฐอเมริกาจัดทำ FTA ของสหรัฐกับประเทศต่างๆ ที่ผ่านมา เช่น สิงคโปร์ ชิลี ได้มีข้อตกลงเพื่อยกระดับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในระดับที่เข้มงวดและกว้างขวางขึ้นทั้งสิ้น ในการศึกษานี้จะได้ใช้สาระความตกลง FTA ระหว่างสหรัฐกับสิงคโปร์เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาด้านการแพทย์ของไทย</p> <p>ผลกระทบที่จะเห็นเด่นชัดคงจะเป็นในเรื่องของสิทธิบัตรซึ่งกำหนดไว้ในข้อ 16.7 ของข้อตกลงทวิภาคีระหว่างสหรัฐกับสิงคโปร์ เนื้อหาโดยรวมเป็นการให้ความคุ้มครองแก่การประดิษฐ์ต่าง ๆ ภายใต้ระบบสิทธิบัตรเช่นเดียวกับที่ปรากฏในความตกลงทริปส์ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป และถือเป็นสาระสำคัญที่ประเทศไทยจะต้องพิจารณาโดยเฉพาะในมุมมองของการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ รวมทั้งทรัพยากรพันธุกรรมพืชก็คือ การที่หัวข้อแรกของข้อ 16.7 นั้นยกเลิกข้อยกเว้นตามมาตรา 27.3(b) ของความตกลงทริปส์ไป ส่งผลให้ประเทศไทยต้องให้ความคุ้มครอง</p>

สิทธิบัตร ในพืช และสัตว์หากว่ารัฐบาลไปลงนามในข้อตกลงทวิภาคีตามแนวทางดังกล่าว

หากว่ามีการคุ้มครองสิทธิบัตรในพืชปัญหาที่จะตามมาก็คือ การวิจัยและพัฒนาของคนไทยที่จะทำได้ลำบากยากเย็นขึ้นเนื่องจากลำดับขั้นของพัฒนาการจะต้องใช้เทคโนโลยีที่ค่อนข้างสูงเพื่อพิสูจน์ความใหม่ ซึ่งจะไปเกี่ยวพันกับความรู้ท้องถิ่นของไทย เช่น ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย โดยเฉพาะในส่วนของการพัฒนาพืชสมุนไพร ซึ่งปัจจุบันประเทศไทยอาจจะยังไม่ค่อยตื่นตัวกันเท่าใดนักที่จะเริ่มพัฒนาพืชสมุนไพรให้ได้พันธุ์ใหม่ ๆ หรือให้ได้พืชที่สามารถให้สารออกฤทธิ์ที่ดีขึ้น หรือปริมาณมากขึ้น หากว่าได้มีการเริ่มต้นดำเนินการในรูปแบบนี้ การมีกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาในระดับต่ำย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าของวงการแพทย์แผนไทยมากกว่า หากว่าต้องมีการคุ้มครองในระดับสูงเช่นสิทธิบัตร การพัฒนาของไทยอาจจะไปติดการประดิษฐ์จากต่างประเทศที่เป็นพืชพวกที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในการดัดแปลงให้มีคุณสมบัติทางเคมีที่ดีกว่าพืชสมุนไพรทั่วไป ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อการประดิษฐ์เหล่านั้นได้รับการคุ้มครองโดยสิทธิบัตรการทำพืชที่เทคโนโลยีด้อยกว่าย่อมไม่ได้รับการคุ้มครอง และยิ่งไปกว่านั้นการนำพืชที่มีสิทธิบัตรคุ้มครองมาใช้ในการต่อยอดต่อไปก็ไม่อาจจะทำได้เพราะการจะดำเนินการวิจัยเพื่อต่อยอดนั้นต้องได้รับการอนุญาตจากเจ้าของสิทธิบัตรเสียก่อน ซึ่งต่างจากการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาที่คุ้มครองในระดับต่ำที่ยอมให้มีการนำไปต่อยอดสร้างเป็นพันธุ์ใหม่ขึ้นมา

ในข้อย่อยที่ 4 ของข้อ 16.7 นั้นได้มีการกำหนดให้การเพิกถอนสิทธิบัตรต้องกระทำบนพื้นฐานเดียวกับการปฏิเสธไม่รับจดสิทธิบัตร หรือโดยเหตุผลที่ว่ารายละเอียดการประดิษฐ์ไม่สมบูรณ์ การแก้ไขที่ไม่อาจอนุญาตได้ การไม่เปิดเผยรายละเอียด หรือการแอบอ้างว่าเป็นผู้ประดิษฐ์ และถ้าหากกระบวนการในการยื่นขอสิทธิบัตรนั้นมีการคัดค้านอยู่ด้วย ต้องไม่ให้มีการคัดค้านก่อนที่สิทธิบัตรจะออก

ข้อกำหนดเช่นนี้จะมีปัญหาต่อการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงเกี่ยวพันถึงทรัพยากรชีวภาพในกรณีที่กฎหมายสิทธิบัตรไทยไม่ได้กำหนดให้มีการเปิดเผยที่มาของการประดิษฐ์ที่ ยื่นขอจดสิทธิบัตรว่ามีการใช้ความรู้ท้องถิ่นหรือทรัพยากรพันธุกรรมของไทยหรือไม่ ดังนั้นหากมีการค้นพบในภายหลังว่าได้มีการใช้ภูมิปัญญาดังกล่าวก็ไม่สามารถยกเลิกเพิกถอนสิทธิบัตรได้ เนื่องจากเงื่อนไขการเปิดเผยที่มาของการประดิษฐ์ไม่ได้กำหนดในเรื่องของความรู้ท้องถิ่นไว้ นอกจากนี้การกำหนดให้มีกระบวนการคัดค้านภายหลังจากที่ออกสิทธิบัตรแล้วยังทำให้เจ้าของความรู้ท้องถิ่นเห็นว่าภูมิปัญญาของตนถูกละเมิดต้องรอไปดำเนินการในชั้นศาลภายหลังจากที่หน่วยงานผู้มีอำนาจออกสิทธิบัตร ซึ่งในกรณีของประเทศไทยก็คือกรมทรัพย์สินทางปัญญาได้ออกสิทธิบัตรให้แก่ผู้ยื่นคำขอแล้ว

	<p>อันจะทำให้เกิดความยุ่งยากในการคัดค้าน สิทธิบัตรที่นำความรู้ท้องถิ่นของไทยไปใช้อย่างไม่เป็นธรรมเป็นอย่างมาก</p> <p>ข้อเรียกร้องของสหรัฐให้มีการคุ้มครองสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้โดยจักษุประสาท (invisible to the eye) เช่น เสียง กลิ่น รส ฯลฯ มาจดทะเบียนเป็นเครื่องหมายการค้า เป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่อาจมีผลกระทบต่อการพัฒนาความรู้ท้องถิ่นของไทย เช่น ในกระบวนการบำบัด รักษา หรือฟื้นฟูสุขภาพตามภูมิปัญญาการแพทย์ของไทยนั้นจะมีการใช้ประสาทสัมผัสในทุกด้านมาเกี่ยวข้องทั้ง รูป รส กลิ่น เสียง ถ้ามีการคุ้มครองสิ่งเหล่านี้ได้ ในแง่หนึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทย แต่เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบศักยภาพการวิจัยและพัฒนาระหว่างไทยกับสหรัฐแล้ว ประเทศไทยอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบค่อนข้างมาก</p>
	<p>นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของ การเปิดเสรีทางด้านการบริการในหลาย ๆ ด้าน เช่น การแพทย์ ซึ่งจะทำให้คนสหรัฐ สามารถเข้ามาให้บริการทางด้านการแพทย์ ที่มีพื้นฐานอยู่บนการใช้ภูมิปัญญาไทยได้ อันจะเป็นการทำให้ตลาดที่ควรจะเป็นของคนไทยถูกยึดครองโดยคนสหรัฐ โดยเฉพาะหากว่าภูมิปัญญานั้นเป็นของไทย แล้วคนสหรัฐ กลับได้รับการถ่ายทอดไปไม่ว่าจะโดยทางใดก็จะทำให้ไม่สามารถหวงกันไม่ให้คนสหรัฐ หรือสถานพยาบาลที่เป็นของคนสหรัฐ มาประกอบกิจการด้านการแพทย์ที่ใช้ภูมิปัญญาของไทยได้</p> <p>หัวข้อการคุ้มครองต่าง ๆ ภายใต้ FTA มุ่งเน้นแต่การคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สิน ทางปัญญาที่เกี่ยวกับลิขสิทธิ์และทรัพย์สินอุตสาหกรรม ไม่ได้ให้ความสำคัญกับทรัพยากร พันธุกรรมและความรู้ท้องถิ่นอันเป็นทรัพย์สินและสมบัติสำคัญของประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทย ดังนั้นเมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วจึงเห็นว่าการทำ FTA กับสหรัฐ จะมีผลเสียต่อภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยมากกว่าผลดี</p> <p>หากจะมีผลดีจากการทำ FTA กับสหรัฐ ก็อาจจะเป็นการกระตุ้นให้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยต้องคิดหากลยุทธ์ และวิธีในการแข่งขันกับชาวสหรัฐ ซึ่งจะเข้ามาตีตลาดภูมิปัญญาการแพทย์ของไทย แต่การแข่งขันนี้ย่อมจะทำได้ยากเนื่องจากความพร้อมที่ต่างกัน อาจจะต้องรอกการปรับตัวให้พร้อมอีกสักระยะก่อนที่จะเปิดเสรีทางด้านนี้</p>

2. กฎหมายและนโยบายในประเทศด้านทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น

ปี พ.ศ.	กฎหมายและนโยบายในประเทศเรื่องทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น
2522	<p>พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ.2522 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2542</p> <p>สิ่งที่ได้รับการคุ้มครองภายใต้ พ.ร.บ. สิทธิบัตรคือ "การประดิษฐ์" ซึ่งหมายถึง การคิดค้นหรือคิดทำขึ้น อันเป็นผลให้ ได้มาซึ่งผลิตภัณฑ์หรือกรรมวิธีใดชิ้นใหม่ หรือการกระทำใด ๆ ที่ทำให้ดีขึ้นซึ่งผลิตภัณฑ์หรือกรรมวิธี โดยที่ "กรรมวิธี" นั้นหมายถึง วิธีการ กระบวนการ หรือกรรมวิธีในการผลิต หรือการเก็บรักษาให้คงสภาพหรือให้มีคุณภาพดีขึ้นหรือการปรับสภาพให้ดีขึ้นซึ่งผลิตภัณฑ์ และรวมถึงการใช้กรรมวิธีนั้น ๆ ด้วย</p> <p>การที่ พ.ร.บ. สิทธิบัตรให้ความคุ้มครองแก่การประดิษฐ์ ซึ่งรวมถึงกรรมวิธี เช่นนี้ทำให้กฎหมายสิทธิบัตรมีความเกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่นของไทยในสองลักษณะ</p> <p>(1) การเป็นพื้นฐานสำหรับการต่อยอดเป็นการประดิษฐ์ โดยการนำเอาความรู้ท้องถิ่นของไทยต่าง ๆ มาปรับปรุง เปลี่ยนแปลง หรือเพิ่มเติมเทคโนโลยีอันใดเข้าไป หรือใช้ความรู้ท้องถิ่น เช่น ตำรับยาแผนไทยเป็นตัวตั้งต้นแล้วเพิ่มเติมสูตรเคมีใด ๆ เข้าไปก็จะทำให้ได้การประดิษฐ์อื่น ๆ ขึ้นมา</p> <p>(2) การเป็นการประดิษฐ์โดยตัวมันเอง ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ในกรณีที่มีความรู้ท้องถิ่นของไทยที่ยังไม่แพร่หลาย ทำให้ไม่เป็นที่รู้จัก อาจจะถูกคนนำมาจดสิทธิบัตรได้ หรือหากเป็นกรณีของการนำไปใช้ในต่างประเทศ ก็อาจจะนำไปจดสิทธิบัตรได้เนื่องจากเป็นความรู้ท้องถิ่นไม่ได้มีแพร่หลายในประเทศที่จะนำไปยื่นจดสิทธิบัตร</p> <p>ทั้งนี้การที่ความรู้ท้องถิ่นของไทย หรืองานที่ต่อยอดมาจากความรู้ท้องถิ่น จะได้รับการคุ้มครองภายใต้กฎหมายสิทธิบัตรได้จะต้องปรากฏว่างานนั้นผ่านเงื่อนไขอยู่ 4 ประการ</p> <p>(1) ต้องไม่เป็นสิ่งต้องห้ามนำมายื่นขอจดสิทธิบัตรตามมาตรา 9 ของ พ.ร.บ. สิทธิบัตร นั่นคือ ต้องไม่เป็น</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ จุลชีพและส่วนประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของจุลชีพที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สัตว์ พืช หรือสารสกัดจากสัตว์หรือพืช ▪ กฎเกณฑ์และทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ ▪ ระบบข้อมูลสำหรับการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ ▪ วิธีการวินิจฉัย บำบัด หรือรักษาโรคนุุษย์ หรือสัตว์ ▪ การประดิษฐ์ที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดี อนามัย หรือสวัสดิภาพของประชาชน

(2) ต้องเป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่ นั่นคือ ต้องไม่ใช่งานที่ปรากฏอยู่แล้วซึ่ง
ได้แก่

- การประดิษฐ์ที่มีหรือใช้แพร่หลายอยู่แล้วในราชอาณาจักรก่อนวัน
ขอรับสิทธิบัตร

- การประดิษฐ์ที่ได้มีการเปิดเผยสาระสำคัญหรือรายละเอียดใน
เอกสาร หรือสิ่งพิมพ์ที่ได้เผยแพร่อยู่แล้วไม่ว่าในหรือนอกราชอาณาจักรก่อนวัน
ขอรับสิทธิบัตร และ ไม่ว่าการเปิดเผยนั้นจะกระทำโดยเอกสาร สิ่งพิมพ์ การนำออก
แสดง หรือการเปิดเผยต่อสาธารณชนด้วยประการใด ๆ เว้นแต่ว่าการเปิดเผย
สาระสำคัญหรือรายละเอียดที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการ กระทำอันมิชอบด้วย
กฎหมาย หรือเป็นการเปิดเผยสาระสำคัญหรือรายละเอียดโดยผู้ประดิษฐ์ รวมทั้งการ
แสดงผลงานของผู้ประดิษฐ์ในงานแสดงสินค้านานาชาติ หรือในงานแสดงต่อ
สาธารณชนของทางราชการและการเปิดเผยสาระสำคัญหรือรายละเอียดดังกล่าวได้
กระทำภายในสิบสองเดือนก่อนที่จะมีการขอรับสิทธิบัตร

- การประดิษฐ์ที่ได้รับสิทธิบัตรหรือนุสิทธิบัตรแล้วไม่ว่าในหรือนอก
ราชอาณาจักรก่อนวันขอรับสิทธิบัตร

- การประดิษฐ์ที่มีผู้ขอรับสิทธิบัตรหรือนุสิทธิบัตรไว้แล้วนอก
ราชอาณาจักรเป็นเวลาเกินสิบแปดเดือน ก่อนวันขอรับสิทธิบัตรแต่ยังมิได้มีการออก
สิทธิบัตรหรือนุสิทธิบัตรให้

- การประดิษฐ์ที่มีผู้ขอรับสิทธิบัตรหรือนุสิทธิบัตรไว้แล้วไม่ว่าใน
หรือนอกราชอาณาจักร และได้ประกาศโฆษณาแล้วก่อนวันขอรับสิทธิบัตรใน
ราชอาณาจักร

(3) ต้องเป็นการประดิษฐ์ที่มีขั้นการประดิษฐ์สูงขึ้น นั่นคือเป็นการประดิษฐ์ที่
ไม่เป็นที่ประจักษ์โดยง่ายแก่บุคคลที่มีความชำนาญในระดับสามัญสำหรับงาน
ประเภทนั้น และ

(4) ต้องเป็นการประดิษฐ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรมได้ นั่นคือ
เป็นการ ประดิษฐ์ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตทางอุตสาหกรรม รวมทั้ง
หัตถกรรม เกษตรกรรม และพาณิชยกรรม

หากการประดิษฐ์ที่เป็นความรู้ท้องถิ่นหรือเป็นผลิตผลจากความรู้ท้องถิ่นมี
คุณสมบัติผ่านเกณฑ์ตามข้อกำหนดทั้ง 4 ข้อดังกล่าวมาก็จะเป็นการประดิษฐ์ที่อาจ
ได้รับสิทธิบัตรได้ อย่างไรก็ตามเป็นการยากที่ความรู้ท้องถิ่นจะได้รับการคุ้มครอง
ภายใต้ระบบสิทธิบัตร เนื่องจากเป็นระบบกฎหมายที่มุ่งเน้นถึงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่
ส่วนความรู้ท้องถิ่นนั้นเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ถึงแม้จะไม่เป็นที่
แพร่หลายในทุก รูปแบบ แต่ก็เป็นที่รู้จักกันว่ามีอยู่ ดังนั้นหากจะให้การคุ้มครองโดย
สิทธิบัตรจึงอาจจะไม่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีข้อจำกัดเรื่องอายุการ

	<p>คุ้มครองเพียง 20 ปีนับแต่วันยื่นจด ซึ่งไม่เพียงพอต่อการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นที่มีลักษณะในการสืบสานกันมาต่อเนื่องหลายศตวรรษ</p>
2537	<p>พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537</p> <p>ความรู้ท้องถิ่นหรือศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของไทยที่จะมีส่วนสัมพันธ์กับกฎหมายลิขสิทธิ์ก็คือ งานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการจดบันทึกความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ เช่น คัมภีร์ไบเบิล หนังสือ สิ่งพิมพ์ ปาฐกถา เทศนา คำปราศรัย ฯลฯ รวมถึงการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น นิทาน เรื่องเล่า การฟ้อนรำต่าง ๆ คำร้อง ทำนองเพลงพื้นเมือง ฯลฯ</p> <p>ข้อจำกัดของการคุ้มครองวรรณกรรมภายใต้ระบบลิขสิทธิ์ก็คือ การมีอายุการคุ้มครองตลอดอายุของผู้สร้างสรรค์บวกกับอีก 50 ปีภายหลังจากที่ผู้สร้างสรรค์เสียชีวิตแล้ว ซึ่งโดยมากงานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น ที่ถือเป็นงานดั้งเดิมจริง ๆ ไม่ได้เป็นการคัดลอกใหม่ หรือนำกลับมาเขียนซ้ำ มักจะเป็นงานที่มีอายุนับร้อย ๆ ปี ดังนั้นการคุ้มครองลิขสิทธิ์ในงานเหล่านั้นก็ได้หมดลงไปแล้ว นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนมากที่ไม่ได้จดบันทึกไว้ที่ใดเลย ดังนั้นการจะได้รับการคุ้มครองในฐานะเป็นวรรณกรรมก็ยิ่งขาดหลักฐานที่จะเป็นวัตถุแห่งสิทธิภายใต้กฎหมายลิขสิทธิ์อยู่ รวมถึงปัญหาในเรื่องการระบุตัวผู้สร้างสรรค์ หรือผู้ประดิษฐ์</p>
2540	<p>รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540</p> <p>นับเป็นครั้งแรกที่มีการบัญญัติเรื่องการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญของประเทศไทย โดยระบุไว้ในมาตรา 46 ว่า</p> <p>“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ความรู้ท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”</p> <p>อย่างไรก็ตาม องค์การภาครัฐส่วนใหญ่ยังคงยึดถือกฎหมายต่างๆ ที่มีอยู่ก่อนที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันจะมีผลบังคับใช้ ซึ่งไม่ได้ให้การรับรองและคุ้มครองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมตามที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้ รวมถึง การอ้างถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการกฎหมายรองรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมก่อน จึงจะสามารถปฏิบัติตามมาตรา 46 ได้ ทำให้การดำเนินงานคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านในทางปฏิบัติยังมีปัญหาอยู่ค่อนข้างมาก</p>
2542	<p>พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542</p> <p>พ.ร.บ. คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 เป็นกฎหมาย</p>

ที่จัดทำขึ้นในช่วงสถานการณ์ที่สังคมไทยและประชาคมโลกเกิดความตื่นตัวเรื่องปัญหาการแย่งชิงฉกฉวยทรัพยากรชีวภาพและความรู้ท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ที่จะคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเป็นการเฉพาะ และพยายามที่จะแก้ไขปัญหาการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสมุนไพรและความรู้ท้องถิ่นอย่างไม่เป็นธรรม ที่เรียกกันว่า “โจรสลัดชีวภาพ” ขอบเขตของกฎหมายนี้จะให้การคุ้มครองทั้งในส่วนที่เป็นภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ สูตรตำรับยา และตำราการแพทย์แผนไทย และในส่วนที่เป็นสมุนไพร ซึ่งมีการคุ้มครองทั้งในส่วนที่เป็นสมุนไพรโดยตรง และพื้นที่ที่เป็นแหล่งสมุนไพร ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามกฎหมายนี้ ได้มีการจำแนกออกเป็น 3 ประเภท คือ

- (1) ตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ
- (2) ตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป
- (3) ตำรับยาแผนไทยส่วนบุคคลหรือตำราการแพทย์แผนไทยส่วนบุคคล

การกำกับดูแลคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยแต่ละประเภทมีหลักเกณฑ์ที่แตกต่างไป การนำเอาตำรับยาแผนไทยของชาติไปใช้ประโยชน์ในทางการค้าต้องขออนุญาต มีการตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ และมีเงื่อนไขจำกัดสิทธิวิธีการและเงื่อนไขจะเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง

สำหรับการคุ้มครองและส่งเสริมตำรับยาหรือตำราการแพทย์แผนไทยส่วนบุคคล ใช้ระบบให้มีการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ผู้มีสิทธิจดทะเบียนได้แก่ ผู้คิดค้น ผู้ปรับปรุง หรือผู้สืบทอดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย (ม.21) ผู้ที่ได้รับการจดทะเบียนจะมีสิทธิในการผลิตยา และมีสิทธิในการใช้ ศึกษาวิจัย จำหน่าย ปรับปรุงหรือพัฒนาตำรับยาแผนไทยหรือภูมิปัญญาในตำราการแพทย์แผนไทยที่ได้จดทะเบียนไว้ ทั้งนี้มีข้อยกเว้นสำหรับการศึกษา ค้นคว้าทดลองหรือวิจัยตามที่กฎหมายกำหนด การเตรียมยาเฉพาะรายตามใบสั่งแพทย์ หรือการผลิตยาเพื่อยังชีพแบบพื้นบ้านหรือใช้ประโยชน์ในการรักษาพยาบาลในหน่วยงานของรัฐ (ม.34)

ในส่วนการคุ้มครองสมุนไพร ได้จำแนกสมุนไพรรวมออกเป็น 3 กลุ่ม คือ สมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษาวิจัย สมุนไพรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และสมุนไพรที่ใกล้จะสูญพันธุ์ โดยมีการควบคุมและใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเภท ทั้งนี้สมุนไพรไม่ได้มีความหมายเฉพาะพืชเท่านั้น แต่มีความหมายรวมถึง สัตว์ จุลชีพ ชาติวิัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ด้วย

การควบคุมการเข้าถึงสมุนไพรตามกฎหมายนี้มี 2 วิธี คือ

- (1) ด้วยการประกาศเป็น “สมุนไพรควบคุม” สำหรับสมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษา มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ หรืออาจสูญพันธุ์ (มาตรา 44) ซึ่งผลของการประกาศเป็นสมุนไพรควบคุมคือ ประการแรก การศึกษาวิจัยหรือส่งออกสมุนไพรควบคุม หรือ

	<p>พื้นเมืองเฉพาะถิ่น และพันธุ์พืชใหม่ การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชแต่ละประเภทจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดไว้ตามกฎหมาย เงื่อนไขการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปและพันธุ์พืชป่า คือ การเก็บ จัดทำ หรือรวบรวมพันธุ์พืชหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของพืช เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษาทดลอง หรือวิจัยเพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ โดยให้นำเงินรายได้ตามข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ส่งเข้ากองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช (มาตรา 52) หรือถ้าเป็นการเข้าถึงที่มีได้มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องปฏิบัติตามระเบียบที่คณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชกำหนดขึ้น (มาตรา 53)</p>
	<p>กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ให้การคุ้มครองความรู้ท้องถิ่นด้านการเกษตรของชุมชน โดยให้การคุ้มครอง “พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น”, การคุ้มครองสิทธิเกษตรกร ประเพณีการปฏิบัติ เช่น การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชระหว่างเกษตรกร/ ระหว่างชุมชน การเก็บพันธุ์พืชที่ตนเองผลิตไว้ใช้ในฤดูถัดไป (มาตรา 33) รวมถึง การพัฒนาและส่งเสริมความรู้ท้องถิ่น โดยการจัดตั้งกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชขึ้นมา โดยนำเงินจากกองทุนไปช่วยเหลือหรืออุดหนุนกิจกรรมใดๆ ของชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ การวิจัย และพัฒนาพันธุ์พืช (มาตรา 55)</p> <p>ข้อจำกัดเรื่องหนึ่งของกฎหมายฉบับนี้ คือ การนำเงินจาก “กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช” ซึ่งเป็นกองทุนที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายนี้ (มาตรา 54) ไปใช้ประโยชน์เพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การวิจัยและการพัฒนาพันธุ์พืชนั้น จะจำกัดเฉพาะชุมชนที่เป็นผู้อนุรักษ์หรือพัฒนาพันธุ์พืช “พื้นเมืองเฉพาะถิ่น” และมีการขึ้นทะเบียนไว้ตามกฎหมายนี้เท่านั้น ชุมชนทั่วไปไม่สามารถใช้เงินกองทุนนี้ได้ จากสภาพความเป็นจริงในการใช้ประโยชน์พันธุ์พืชของชุมชนซึ่งมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชระหว่างชุมชนกันอย่างเสรี โอกาสที่จะมีพันธุ์พืชอยู่ในเฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเป็นไปได้ค่อนข้างน้อยอยู่แล้ว และถ้าการใช้เงินกองทุนมีเงื่อนไขจำกัดการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ก็จะทำให้การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชและความรู้ท้องถิ่นเป็นไปได้อย่างไม่เต็มที่</p>
2545	<p>พระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ.2545</p> <p>มาตรา 3 แห่ง พ.ร.บ. ความลับทางการค้าได้ให้นิยามของคำว่า "ความลับทางการค้า" หมายถึง ข้อมูลการค้าซึ่งยังไม่รู้จักกันโดยทั่วไป หรือยังเข้าถึงไม่ได้ในหมู่บุคคลซึ่งโดยปกติแล้วต้องเกี่ยวข้องกับข้อมูลดังกล่าว โดยเป็นข้อมูล ที่มีประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เนื่องจากการเป็นความลับ และเป็นข้อมูลที่ผู้ควบคุมความลับ ทางการค้าได้ใช้มาตรการที่เหมาะสมเพื่อรักษาไว้เป็นความลับ ทั้งนี้ "ข้อมูลการค้า" หมายความว่า สิ่งที่สามารถให้ความหมายให้รู้ข้อความ เรื่องราวข้อเท็จจริง หรือสิ่งใด ไม่ว่าการสื่อความหมายนั้นจะผ่านวิธีการใด ๆ และไม่ว่าจะ</p>

จัดทำไว้ในรูปใด ๆ และให้หมายความรวมถึงสูตร รูปแบบ งานที่ได้รับรวบรวมหรือประกอบขึ้น โปรแกรมวิธีการ เทคนิค หรือกรรมวิธีด้วย

เมื่อพิจารณาความหมายดังกล่าวของคำว่า “ข้อมูลการค้า” และ “ความลับทางการค้า” แล้วจะเห็นว่า ความรู้ท้องถิ่นที่ยังไม่ได้มีการเปิดเผยออกไปสู่สาธารณะหรือไม่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ไม่ว่าจะจัดทำไว้ในรูปแบบใด อาจจะเป็นการบอกเล่า สืบต่อกันมาปากต่อปากก็เป็นได้ หากว่าเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เนื่องจากการเป็นความลับนั้น และผู้ควบคุมได้ใช้มาตรการที่เหมาะสมในการรักษาข้อมูลนั้นไว้เป็นความลับ หากว่าเงื่อนไขของความรู้ท้องถิ่นใด ๆ เป็นไปโดยสอดคล้องกับนิยามของคำว่า “ความลับทางการค้า” ก็จะได้รับคุ้มครองภายใต้กฎหมายดังกล่าว

ตามกฎหมายนั้น คนที่จะเป็น “เจ้าของความลับทางการค้า” จะต้องเป็นผู้ค้นพบ คิดค้น รวบรวม หรือสร้างสรรค์ข้อมูลการค้าที่เป็นความลับทางการค้าโดยมิได้เป็นการละเมิดสิทธิใน ความลับทางการค้าของผู้อื่น หรือผู้มีสิทธิโดยชอบในผลการทดสอบหรือข้อมูลการค้า ที่เป็นความลับทางการค้า และให้หมายความรวมถึงผู้รับโอนสิทธิตาม พ.ร.บ. ความลับทางการค้านี้ด้วย นอกจากนี้ยังอาจจะมี “ผู้ควบคุมความลับทางการค้า” ซึ่งหมายถึง เจ้าของความลับทางการค้า และให้หมายความรวมถึงผู้ครอบครอง ควบคุม หรือดูแลรักษาความลับทางการค้าด้วย ดังนั้นหากพิจารณาในส่วนความรู้ท้องถิ่นแล้ว “เจ้าของความลับทางการค้า” หรือ “ผู้ควบคุมความลับทางการค้า” อาจจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน ชุมชน หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งก็ได้ ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการนิยามที่ครอบคลุมในวงกว้างสามารถนำมาปรับใช้ได้กับบุคคลธรรมดา และนิติบุคคลทุกรูปแบบ

เมื่อเข้าเงื่อนไขการเป็นความลับทางการค้าตาม พ.ร.บ. นี้แล้ว มาตรา 5 กำหนดให้เจ้าของความลับทางการค้ามีสิทธิที่จะเปิดเผย เอาไป หรือใช้ซึ่งความลับทางการค้านั้น หรืออนุญาตให้บุคคลอื่นเปิดเผย เอาไป หรือใช้ซึ่งความลับทางการค้า โดยจะกำหนดเงื่อนไขอย่างไรเพื่อรักษาความลับทางการค้าดังกล่าวให้เป็นความลับต่อไปก็ได้ และมาตรา 6 ให้การคุ้มครองหากว่ามีผู้ใดทำการเปิดเผย เอาไป หรือใช้ซึ่งความลับทางการค้าโดยไม่ได้รับความยินยอมจากเจ้าของความลับทางการค้านั้น อันมีลักษณะขัดต่อแนวทางปฏิบัติในเชิงพาณิชย์ที่สุจริตต่อกัน โดยที่ผู้ละเมิดรู้หรือมีเหตุอันควรรู้ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการขัดต่อแนวทางปฏิบัติ เช่นว่านั้น ให้ถือว่าเป็นการละเมิดความลับทางการค้า โดยที่การกระทำที่ขัดต่อแนวทางปฏิบัติที่ว่านั้น หมายความรวมถึงการผิดสัญญา การละเมิดหรือการกระทำในประการที่เป็น การจูงใจให้ละเมิดความลับอันเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจต่อกัน การดิดสินบน การข่มขู่ การฉ้อโกง การลักทรัพย์ การรับของโจร หรือการจารกรรมโดยใช้วิธีการทางอิเล็กทรอนิกส์หรือวิธีการอื่นใดด้วย

	<p>โดยสรุปจะเห็นได้ว่าเจ้าของความรู้ท้องถิ่นที่ถือว่าเป็นความลับทางการค้าจะมีสิทธิที่จะเปิดเผยข้อมูลของตนไม่ว่าจะโดยสัญญา หรือโดยการบอกกล่าวรูปแบบใด ๆ โดยให้ผู้ที่ได้รับข้อมูลนั้นไปยังคงรักษาข้อมูลอันเป็นความลับทางการค้าของตนนั้นไว้เป็นความลับต่อไป และหากว่าบุคคลใดทำการเปิดเผย เอาไป หรือใช้ซึ่งความลับทางการค้านั้นโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของความลับทางการค้าก็จะถือว่าเป็นการกระทำอันละเมิดต่อผู้อื่น ดังนั้นเมื่อได้รับการคุ้มครองภายใต้กฎหมายความลับทางการค้า ความรู้ท้องถิ่นก็จะได้รับการปกป้องจากการถูกฉ้อโกง ถูกลักถูกจารกรรมโดยวิธีการใดๆ ก็ตาม หรือจากการถูกนำไปเปิดเผยในลักษณะที่เป็น การขัดต่อแนวทางปฏิบัติในเชิงพาณิชย์ที่สุจริตต่อกัน</p> <p>หากว่าความรู้ท้องถิ่นของไทยได้รับการคุ้มครองไว้ภายใต้กฎหมายความลับทางการค้าผลก็คือ การที่ความคุ้มครองดังกล่าวไม่มีระยะเวลาการคุ้มครองตราบใดที่เจ้าของยังสามารถที่จะรักษาข้อมูลของตนไว้เป็นความลับ ยังรักษาคุณค่าในเชิงพาณิชย์ของข้อมูลนั้นไว้ได้ และยังมีมาตรการที่เหมาะสมในการรักษาข้อมูลของตนไว้ตราบนั้นอายุการคุ้มครองก็ยังคงมีอยู่เรื่อยไป</p>
2547	<p>พระราชบัญญัติคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ.2547</p> <p>ภายใต้กฎหมายดังกล่าว สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical indications) หมายความว่า ชื่อ สัญลักษณ์ หรือสิ่งอื่นใดที่ใช้เรียกหรือใช้แทนแหล่งภูมิศาสตร์ และที่สามารถบ่งบอกว่าสินค้าที่เกิดจากแหล่งภูมิศาสตร์นั้นเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ ชื่อเสียง หรือคุณลักษณะเฉพาะของแหล่งภูมิศาสตร์ดังกล่าว</p> <p>สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์มีความหมายทั้งอย่างกว้างและอย่างแคบความหมายอย่างแคบหมายถึงชื่อทางภูมิศาสตร์ที่มีความหมายชัดเจนแสดงถึงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แห่งหนึ่งแห่งใด ไม่ว่าจะเป็นชื่อดำบล อำเภอ จังหวัด แคว้น หรือประเทศ ส่วนความหมายอย่างกว้างหมายรวมถึงสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์โดยอ้อม ซึ่งไม่ได้แสดงถึงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อย่างชัดเจน หากแต่ทำให้ประชาชนเข้าใจถึงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แห่งใดแห่งหนึ่ง สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์โดยอ้อมมักจะอยู่เป็นสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น รูปแผนที่ประเทศไทยที่แสดงถึงประเทศไทย รูปอนุสาวรีย์ ท้าวสุรนารีที่แสดงถึงเมืองโคราช รูปหอไอเฟลที่อ้างถึงเมืองปารีสหรือประเทศฝรั่งเศส รูปเทพีเสรีภาพแสดงถึงเมืองนิวยอร์ก และรูปหอเอนปิซ่าแสดงถึงเมืองปิซ่าในประเทศอิตาลี เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ “ชื่อสายพันธุ์พืช” ของไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เช่น ข้าวหอมมะลิ ทุเรียนหมอนทอง เงาะโรงเรียน ฯลฯ ซึ่งสามารถแสดงให้ผู้บริโภคประชาชนได้เข้าใจว่าเป็นพืชที่ปลูกและผลิตจากประเทศไทย จึงสามารถใช้เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ในความหมายอย่างกว้างได้เช่นกัน</p> <p>ความแตกต่างระหว่างการคุ้มครองภายใต้ พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืชฯ กับ พ.ร.บ. คุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ฯ คือ กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชให้ความ</p>

คุ้มครองต่อ “พันธุ์พืช” หรือ “ทรัพยากรพันธุกรรมพืช” โดยตรง เช่น เมล็ดพันธุ์ ส่วนขยายพันธุ์ ฯลฯ แต่ไม่คุ้มครอง “ชื่อเสียงทางการค้า” ซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญอย่างมากในการแข่งขันในตลาด กฎหมายคุ้มครองสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ จะช่วยปกป้องชื่อเสียงของสินค้า ตัวอย่างเช่น การคุ้มครองสายพันธุ์ข้าวหอมมะลิ จะต้องกระทำภายใต้กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ส่วนชื่อของพันธุ์พืชหรือผลผลิตของพืช เช่น ข้าวหอมมะลิ ทุเรียนหมอนทอง เงาะโรงเรียน ฯลฯ จะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์

ตาม พ.ร.บ. คุ้มครองสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2542 การคุ้มครองจะเกิดขึ้นเมื่อมีการจดทะเบียนสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ต่อกรมทรัพย์สินทางปัญญา ผู้ที่มีสิทธิขอจดทะเบียนสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์มีอยู่ 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) บุคคลที่ประกอบกิจการค้าเกี่ยวข้องกับสินค้าที่จะใช้สิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์นั้น (2) กลุ่มผู้บริโภคและองค์กรผู้บริโภคสินค้าที่จะใช้สิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ และ (3) ส่วนราชการ หน่วยงานของรัฐ รวมทั้งรัฐวิสาหกิจ องค์กรส่วนท้องถิ่น และองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคลที่อยู่ในพื้นที่เดียวกับแหล่งผลิตสินค้าที่จะใช้สิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์มีข้อควรสังเกตว่า กฎหมายฉบับนี้ให้การรับรองสิทธิของชุมชนหรือองค์กร แต่ไม่ได้รับรองสิทธิของปัจเจกบุคคลดังเช่นกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาอื่น

เมื่อมีการจดทะเบียนสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ได้แล้ว สิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์นั้นก็จะเป็นสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์จดทะเบียน เฉพาะแต่ผู้ที่มีสิทธิที่กฎหมายให้อำนาจไว้เท่านั้นจึงจะมีสิทธิใช้ หากผู้ใดใช้สิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์โดยไม่ชอบ เช่น ใช้กับสินค้าที่ได้ผลิตในพื้นที่นั้น บุคคลนั้นต้องรับผิดชอบตามที่กฎหมายได้กำหนดไว้

แม้ว่าในปัจจุบันกฎหมายนี้จะมีผลใช้บังคับเพียงภายในประเทศ ซึ่งไม่อาจป้องกันการฉกฉวยนำเอาชื่อเสียงของพันธุ์พืชไทยไปใช้ประโยชน์เพื่อการค้าในต่างประเทศก็ตาม แต่การเริ่มต้นคุ้มครองและรับรองสิทธิในความรู้ท้องถิ่นตามกฎหมายไทย จะเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญและจำเป็นต่อการเรียกร้องและผลักดันให้มีการคุ้มครองชื่อเสียงของสินค้าไทยในระดับสากลต่อไป ซึ่งในขณะนี้ องค์การการค้าโลก (World Trade Organization) ก็กำลังมีการเจรจาขยายการคุ้มครองสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ไปยังสินค้าอื่น นอกเหนือจากไวน์และสุรา รวมทั้งมีข้อเสนอเกี่ยวกับการใช้ระบบทะเบียนฐานข้อมูลสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ระหว่างประเทศ ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นภาคีสมาชิกทุกประเทศก็ต้องยอมรับชื่อสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ที่ได้บันทึกอยู่ในฐานข้อมูล ถ้าประเทศไทยได้เสนอชื่อสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับสินค้าสำคัญของไทย เช่น ข้าวหอมมะลิ ทุเรียนหมอนทอง ไข่เค็มไชยา ฯลฯ และได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบจนสามารถได้รับการบันทึกในฐานข้อมูลแล้ว สมาชิกทั้ง 145 ประเทศขององค์การการค้าโลก ก็จะต้องรับรองสิทธิของไทย โดยผู้ใดจะนำเอาชื่อเหล่านั้นไปจดทะเบียนเป็นเครื่องหมายการค้าไม่ได้ และถือว่าผู้ส่งออกสินค้าไทยเท่านั้นที่มีสิทธิใช้

สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว อันจะเป็นประโยชน์ต่อการคุ้มครองประโยชน์ทางธุรกิจการค้าของประเทศไทยเป็นอย่างมาก

จะเห็นได้ว่า ภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น สิทธิบัตร ลิขสิทธิ์ ความลับทางการค้า สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เป็นต้น มีโอกาสที่จะนำมาใช้คุ้มครองปกป้องความรู้ท้องถิ่นของไทยได้ในหลายกรณี แต่มีเงื่อนไขและอุปสรรคสำคัญหลายประการ สรุปปัญหาและข้อจำกัดของการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา ได้ดังนี้ (จักรกฤษณ์ ควরণ 2544 , นันทน อินทนนท์ 2546)

ก. ปรัชญาของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา คือ การคุ้มครองผลิตผลทางความคิดของมนุษย์ที่เป็นสิ่งใหม่ สิ่งที่ปรากฏต่อสาธารณชนอยู่แล้ว หรือเป็นการค้นพบ ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของความรู้ท้องถิ่น จึงไม่อาจได้รับการคุ้มครอง

ข. กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญารูปแบบต่างๆ มุ่งให้สิทธิแก่ปัจเจกบุคคล ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิทธิหรือสมบัติร่วมของชุมชน

ค. กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาให้สิทธิเด็ดขาดแต่ผู้ทรงสิทธิในระยะเวลาช่วงหนึ่ง เมื่อหมดอายุคุ้มครองก็จะกลายเป็นสมบัติสาธารณะ หลักการนี้ขัดกับวัตถุประสงค์ของการคุ้มครองความรู้ท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้มุ่งหมายเรื่องสิ่งตอบแทนหรือรางวัล แต่เน้นให้มีการใช้ความรู้ท้องถิ่นอย่างเคารพ รับรู้ถึงสิทธิของชุมชน โดยไม่จำกัดระยะเวลา

ง. กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจเป็นเครื่องมือช่วยส่งเสริมการถกเถียงเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศกำลังพัฒนาไปใช้ประโยชน์โดยมิชอบและไม่เป็นธรรม

บรรณานุกรม

กฤษฎา บุญชัย

- 2540 พลวัตชุมชนล้านนาต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ, วิทยานิพนธ์
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2545 นิเวศการเมืองทรัพยากรชีวภาพ, บทความในเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน

กมลภรณ์ เสราดี

- 2536 วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านภาคเหนือ, วิทยานิพนธ์
สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยาประยุกต์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล

เครือวัลย์ หุตานวัตร และคณะ

- 2530 พฤติกรรมการกินของชาวชนบทอีสานตอนบน, โฆษณาการก้าวหน้า,
มหาวิทยาลัยมหิดล: สถาบันวิจัยโภชนาการ

ชูศักดิ์ วิทยาภัก

- 2540 แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง, ในสุชาวัลย์ เสถียรไทย ปิ่นแก้ว
เหลืองอร่ามศรี สุชาวัน คุณผล และชูศักดิ์ วิทยาภัก "แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับ
สิทธิในทรัพยากรกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ" ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา
และคณะ (บ.ก.) รายงานสถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์ กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

- 2548 ความขัดแย้ง/การต่อต้านขั้วขึ้น "คิดใหม่ ทำใหม่", **ปรัชญาการเมือง 2: องค์
รวม**, วารสารสังคมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 35 ฉบับที่ 1
มกราคม-มิถุนายน 2547, น.263-264

จิรวุฒิ เสนาคำ

- 2540 ภูมิปัญญาพื้นบ้าน: กรอบแนวคิดและการศึกษา, เอกสารโรเนียว, สาขาวิชา
วัฒนธรรมศึกษา, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช

จิรวุฒิ เสนาคำ และพรพนา ก้วยเจริญ

- 2537 พันธุกรรมข้าว, เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก, สำนักพิมพ์โลกดุษฎีภาพ,
กรุงเทพฯ

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2546 ภูมิปัญญาชาวบ้าน, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้, สำนักพิมพ์อมรินทร์
กรุงเทพฯ

บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก

2548 การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานการณ์สากล, กรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, มิถุนายน.

ประพิมพร สมณาแสง ผการัตน์ รัฐเชตต์ และสุมาลี รัตนปัญญา

2528 อาหารตามธรรมชาติของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานวิจัย โครงการศึกษาสภาวะเศรษฐกิจและสังคมของกสิกรในระบบเกษตรน้ำฝน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กฤษฎา บุญชัย และวรินทร์า ไกยรวงศ์

2549-สถณณการณด้านสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล

2547 ชีวิตประวัติและวงศาคณาญาติของ "ภูมิปัญญา" ในประเทศไทย, เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3 ทบทวนภูมิปัญญา ท้าทายความรู้ 24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ (บก.)

2540 อาหารพื้นบ้าน 4 ภาค กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข

มานิช ออพานิชกิจ

2529 การศึกษาพืชผักพื้นเมืองในจังหวัดอุดรธานี วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาพฤกษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยศ สันตสมบัติ

2542 ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล

2536 ความหลากหลายทางชีวภาพ: มิติทางสังคมและนิเวศ, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

2535 ไปให้พันยุคลปวิวัตเขียว, สำนักพิมพ์กลุ่มพีชพันธ์, กรุงเทพฯ

2541 โจรสลัดชีวภาพ, เอกสารวิจัยนโยบาย สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวง
สาธารณสุข

2544 โครงการวิจัยสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญา
ท้องถิ่น, โครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล, สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย

วิฑูรย์ ไบไม้

2538 สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บก.)

2536 ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา, กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่น
พัฒนา

สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์ (บก.)

2548 สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2548, มูลนิธิโลกสีเขียว, บริษัทอัมรินทร์พรินติ้ง
แอนด์พับลิชชิง จำกัด (มหาชน) กรุงเทพฯ.

สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

2547 ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย, กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี
และสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพฯ

อานันท์ กาญจนพันธ์ุ

2543 สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร, พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร:
สถานการณ์ประเทศไทย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ

Compeerapap, Jaroen

1994, Legal aspect of conservation, use and development of biological
diversity in Thailand, Chulalongkorn University.

Gupta, Akhil

2003, Global Movements of Crops Since the 'Age of Discovery' and
Changing Culinary Cultures, Department of Cultural and Social
Anthropology, Standford University, March.

Norman E. Borlaug,

2006, The Green Revolution Revised and the Road Ahead, 1970
Nobel Peace Prize Laureate.